

AZ „IMPEXEK” KORA

Külkereskedelmi fedéssel folytatott pénzkivonás
a „népgazdaságból” a Kádár-rendszer idején
az állambiztonsági iratok tükrében

Borvendég Zsuzsanna

Az „impexek” kora

Külkereskedelmi fedéssel folytatott
pénzkivonás a „népgazdaságból”
a Kádár-rendszer idején
az állambiztonsági iratok tükrében

Nemzeti Emlékezet Bizottsága
Budapest, 2017

Lektorálta: Germuska Pál, Zinner Tibor

Szerkesztette: Máthé Áron

A kiadvány megjelenését a Pallas Athéné Domus Animae
Alapítvány támogatta.

PADA | PALLAS ATHÉNÉ
DOMUS ANIMAE
ALAPÍTVÁNY

© NEB Hivatala, 2017

© Borvendég Zsuzsanna, 2017

Felelős kiadó: a NEB Hivatalának főigazgatója

Olvasószerkesztő: Simon István

Borítókép: A Terimpex épülete a Károlyi Mihály utcában (1973). Fortepan/Budapest Főváros
Levéltára. Jelzet: HU BFL XV.19.c.11

Könyvterv: Varga Júlia

Nyomta: Extra Média Nyomda Kft.

ISBN 978-615-5656-12-5

TARTALOM

Előszó	7
A magyar hírszerzés felértékelődése	11
Szocialista vállalkozók	17
Trösztök és „impexek” – a gazdasági lobbij megjelenése	17
A külkereskedelem titkos oldala	21
Titkosügynökök egymás ellen	21
Katonás lehetőségek	26
Belügyi „visszavágó”	36
Internacionalista pénzügyek	40
„Alkotmányos” korrupció	40
Titkos párttámogatások	46
Fél lábbal a kapitalizmusban – a vegyesvállalatok	52
Embargós csatornák Magyarországon keresztül	73
A Waltham–Videoton kooperáció	73
A Videoton és az Egyesült Államok	73
A Waltham Electronic GmbH	80
Videoton a „Szaharában”	89
Az Elektromodul és kapcsolatai	94
Félvezetők napkeletről	105

Dollármilliók nyomában.....	111
A Mineralimpex valutakitermelésének gyökerei	111
A botrány kirobbanása.....	111
Russay István, a BM ügynöke	112
Heinrich Korzil titokzatos kapcsolata a Szovjet Hadsereggel.....	115
 Olajügyek a szocializmusban.....	 120
„Árulók” az olajbizniszben.....	120
Amerikai „fivérek”.....	126
 Hatalmasok a háttérben.....	 131
A nemzetközi befektetők megjelenése.....	131
A kivándoroltatás mint ütőkártya	135
Az emberrabló hitele.	141
 Személycseré és kontinuitás	 147
Utódlási harcok.....	147
Állami pénzbehajtás	151
Keleten a helyzet változatlan	158
 Összegzés.....	 161
 Függelék	 165
Jelentés dr. Russay István, a Mineralimpex KV volt vezérigazgatójának ügyéről.....	165
Összefoglaló táblázat a Mineralkontor felhasználásával elkövetett visszaélések elleni nyomozás során fellelt összegekről.....	171
 Rövidítések jegyzéke.....	 173
 Forrás- és irodalomjegyzék	 177
 Névmutató.....	 185
 Cégnévmutató.....	 193

ELŐSZÓ

Egy ország biztonságának, érdekérvényesítő képessége növelésének elengedhetetlen feltétele egy jól működő titkosszolgálati szervezet, amely a háttérben észrevétlenül teszi a dolgát. Hírszerző szervezetet minden állam működtet, mióta az emberi civilizáció fennáll, azonban nem mindegy, hogy egy titkosszolgálat kinek az érdekeit képviseli, milyen célok szolgálatába állítják. Magyarország 1944. március 19-én elveszítette függetlenségét, és egészen a diktatúra bukásáig nem beszélhetünk szuverén magyar államról, sőt a titkosszolgálati szervezetet – véleményem szerint – az első szabadon választott demokratikus kormány megalakulásáig nem tekinthetjük a demokratikus Magyarország védelmét ellátó intézménynek, hiszen a titkosszolgálatot mindig a politika irányítja. Nem döntéshozó szerv – politikai akaratot, parancsot hajt végre. A képet még tovább árnyalja az a tény, hogy az Antall József vezette kormány megalakulása idején, és még egy ideig utána is, itt voltak az országban a szovjet megszálló csapatok, s ez a hadsereg minimum fenyegetést jelentett hazánk szuverenitására. Jelenlétük minden bizonnyal befolyásolta a titkosszolgálatok működését is, hiszen a korábbi évtizedek gyakorlata szerint nem a szolgálatok elhárítási területéhez tartozó testületről volt szó, hanem egy felettes irányító hatalom képviselőiről. A szovjet megszállás alatt lévő Magyarország titkosszolgálatainak működését nehéz lenne úgy tekinteni tehát, mintha a nemzeti érdeket védő apparátus munkáját elemeznénk. Idegen fegyverek segítségével hatalomra került, totalitárius diktatúrát kiépítő párt parancsait teljesítették, vagyis a magyar társadalommal szemben jöttek létre. Mindez elsősorban a belsőreakció-elhárítás munkájára igaz, de érvényes a hírszerzés és a kémelhárítás működésére is, hiszen tevékenységükkel az állami érdekek érvényesítése mellett a kommunista blokk fennmaradását biztosították. Jelen kötet szempontjából rendkívül fontos meghúzni ezt a határvonalat, hiszen az alábbiakban ismertetett történetek részben bevett szakmai módszereket mutatnak be, amelyekkel minden nemzet hírszerzése dolgozott és dolgozik, idő- és térbeli megkötöttségek nélkül, mégsem szabad általánosan érvényes következtetést levonni belőlük. Mindez a hidegháború viszonyai között történt, szovjet

irányítás mellett, vagyis az eszközrendszer esetleges hasonlatossága, illetve azonossága ellenére a végső célrendszer alapvetően különbözött, és ezt a különbséget nem írja felül az egyéni jóhiszeműség vagy elkötelezettség sem. Jelen kötet szerzője véletlenül sem kíván erkölcsi ítéletet mondani a titkosszolgálatok tagjai felett, nem vitatja el, hogy a szolgálatot teljesítők őszintén hihettek abban, hogy a hazájukat szolgálják, de mindezzel együtt a rendszer mégsem nemzeti, hanem internacionális érdekek mentén működött, komoly erkölcsi és gazdasági károkat okozva a magyar társadalomnak.

A kötet alapanyagát elsősorban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzött iratanyagok szolgáltatták, ezen belül is különösen a kémelhárítás és a hírszerzés által keletkeztetett dokumentumok segítettek a történetek összeállításában. Meggyőződésem, hogy ezeknek a forrásoknak az értékeléséhez, értelmezéséhez más módon kell közelíteni, mint a Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnöksége iratanyagának vizsgálatához. Míg a belsőreakció-elhárítás irataiban a mindenhol ellenséget sejtő/kereső politikai rendőrség torz szemüvegén keresztül vizsgálhatjuk a történéseket, addig a klasszikus titkosszolgálati feladatokat ellátó csoportfőnökségek által hátrahagyott anyagok egy része más minőségű forrásértékkel bír, hiszen a rendszer fennmaradásának előfeltétele volt, hogy a hírszerzés és a kémelhárítás a lehető legpontosabban tájékoztassa a felső vezetést az általuk felügyelt területről, a tudomásukra jutott eseményekről. Külön felhívom a figyelmet ezen belül is a Napi Operatív Információs Jelentésekre (NOIJ), hiszen forrásértékük kimagasló az állambiztonsági dokumentumok között. Ezeket a szigorúan titkos jelentéseket 1979-től készítette az állambiztonság előbb a belügyi felső vezetés, majd egy egyre szélesebb vezetői kör napi tájékoztatására. Tudatos torzítás és hamisítás tehát kevésbé képzelhető el bennük – saját használatra, a rendszer irányítói számára készültek. Rövid, tömör, információközpontú összefoglalókról van szó, amelyek végigkísértek egy-egy ügyet a nyolcvanas évek során, így olyan történetek fő vonalát is össze lehet belőlük állítani, amelyeknek operatív dossziéi nem állnak rendelkezésre.

A hírszerzés feladata megoszlott a korszakban a Belügyminisztérium Állambiztonsági Főcsoportfőnöksége és a Magyar Néphadsereg Vezérkarának 2. Csoportfőnöksége között, de ez utóbbi szervezet iratai nem állnak a kutató rendelkezésére, így a kötetben leírt egyes események és a közöttük lévő összefüggésrendszer felvázolása – kényszerűségből – némileg egyoldalú: az egymással sokszor rivalizáló intézmények egyikének szemszögéből vizsgálhatjuk csak a történeteket. A belügyi és katonai titkosszolgálatok közötti ellentétek már az 1956 előtti időszakban is meghatározták a két szerv kapcsolatát, és ez nem változott a Kádár-rendszer idején sem. Mivel kémelhárítás csak a Belügyminisztériumon

belül működött, amely ráadásul hosszú ideig ellátta a katonai hírszerzés belső ellenőrzését is, az érdeklődések elkerülhetetlenek voltak. Ezenkívül a jelentős gazdasági visszaélések ellen lefolytatott nyomozás is a kémelhárítás hatáskörébe tartozott, vagyis a nyomozati hatóság kevésbé volt elfogulatlan a rivális szerv illegális ügyleteinek leleplezésekor. Éppen ezért igyekeztem a legalaposabb forráskritikai szempontok alapján értelmezni az ilyen jellegű iratokat, azonban a további kutatások minden bizonnyal árnyalni fogják még tudásunkat a kérdésről.

A kötet megírásához felhasználtam a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (MNL OL) egyes fondjait, különös tekintettel néhány állami vállalat gazdasági irataira és a Magyar Külkereskedelmi Bank által kezelt forrásokra. A könyv harmadik fejezetében vizsgált Mineralimpex vállalati iratait ugyan már az Országos Levéltár őrzi, de jelenleg még nem kutathatóak, így azokat feldolgozni nem tudtam, kizárólag az ÁBTL-ben található forrásokra támaszkodhattam a cég és bécsi leányvállalata működésének vizsgálatakor.

A könyvben ismertetett történetek egy folyamatban lévő kutatás részeredményei csupán. A feltárt összefüggések és az alátámasztásukra hozott példák korántsem teljesek, de felvázolnak egy olyan kutatási irányt, amelyen érdemes és – véleményem szerint – szükséges is továbbhaladni. A kötet kísérletet tesz a Kádár-kori magyar hírszerzés szerepének rekonstruálására a keleti blokk embargós beszerzéseinek lebonyolításában, a COCOM-lista kijátszásában, és képet kaphatunk az eközben időnként elkövetett gazdasági visszaélések nagyságrendjéről is. Bepillantást nyerhetünk abba, hogy Magyarország miként vett részt abban a kulisszák mögött zajló összjátékban, amelyet a Kelet és a Nyugat folytatott egymással a hidegháború éveiben, mindkét fél kölcsönös meglegedettségére. Megismerhetjük a valutakitermelés lényegét, az „alkotmányos költség” fogalmát, azt, hogy hogyan működött a titkos jutalékok rendszere a különböző közvetítő cégek beiktatásával, amelyek eleinte a nyugati kommunista pártok tulajdonában álló vállalatok voltak, majd egyre nagyobb teret sikerült nyerniük a magyar vegyesvállalatoknak is. Ezt a mechanizmust a Mineralimpex másfél évtizedig tartó valutakitermelésének bemutatásával teszem kézzel foghatóvá.

A kommunista titkosszolgálatok és a párturalom összefonódásának, illetve az ehhez köthető visszaéléseknek természetesen vannak történelmi előzményei, amelyek egészen 1944 végéig nyúlnak vissza. A frontvonalak mögött már 1944 decemberében létrejöttek az első pártvállalatok Magyarországon, amelyek a koalíciós pártok finanszírozását voltak hivatottak biztosítani. Ekkor elsősorban még a mozik üzemeltetéséért folyt vetélkedés a politikai résztvevők között, akik ezeken keresztül nemcsak bevételhez juthattak, de propagandatevékenységet

is folytathattak.¹ Kemény rivalizálás kezdődött nem sokkal később a kommunista párt és a szociáldemokraták között a zalai olajmezők feletti ellenőrzés megszerzéséért,² de a politikai rendőrség korai tevékenységében is tetten érhető az illegális gazdasági tevékenység. A Gazdaságrendészeti Osztály már 1946-ban részvénytársasági formában működő vállalkozást alapított Nemzeti Kereskedelmi Rt. néven, amely elsősorban cigarettacsempészből eredő haszonnal egészítette ki a politikai rendőrség és a kommunista párt költségvetését.³ Az államosítások után megszüntették ezeket a külkereskedelmi részvénytársaságokat, de illegális pénzforrásra továbbra is szüksége volt az immár egyeduralkodó kommunista pártnak: a csempészet mindvégig a rendszer sajátja maradt, de az idők előrehaladtával finomodtak a módszerek. Ez a kötet a legújabb levéltári kutatások alapján mutatja be a hatalom, a titkosszolgálatok és a fekete gazdaság összefonódásának egyes aspektusait a Kádár-rendszer idején.

Szeretnék köszönetet mondani az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának és a Pallas Athéné Domus Animae Alapítványnak, hogy támogatták a könyv megszületését. Köszönöm a kötet két szakmai lektorának, Germuska Pálnak és Zinner Tibornak, hogy tudásukkal és szakértelmükkel emelték a tanulmány színvonalát, valamint köszönöm Máthé Áronnak, a kötet szerkesztőjének a munkáját és tanácsait. Köszönettel tartozom Kenedli Tamásnak, aki a titkosszolgálatok működésének szakértőjeként átolvas-ta és véleményezte a kéziratot. Végül, de nem utolsósorban köszönöm Halász András kollégámnak, hogy több forrásra is felhívta a figyelmem a kutatómunka során, és köszönet a kötet olvasószerkesztőjének, Simon Istvánnak az alapos és aprólékos munkájáért.

¹ Tóth 1993.

² Pál 2013.

³ A Gazdaságrendészeti Osztály visszaéléseivel kapcsolatban lásd: Szabó–Horváth–Zinner–Solt–Zanathy 1994, 333–340 és 345–701.; Molnár 2009, 134–135.

A MAGYAR HÍRSZERZÉS FELÉRTÉKELŐDÉSE

A hidegháború történetének első időszakát a harmadik világháborúra való készülődés jellemezte, azonban az atomkorszak beköszöntével elég hamar kiderült, hogy egy esetleges közvetlen konfliktus kirobbanása a két nagyhatalom között olyan méretű katasztrófához vezetne, amelyből senki sem keveredne ki győztesen, így egyre inkább a műszaki-tudományos fejlesztések területén vívott versengés került a nagyhatalmi ellenségeskedés középpontjába.⁴ A tudományos-technikai forradalom a huszadik század második felének meghatározó mozgatórugója lett, és az ennek során keletkezett új technológiák birtoklásáért folytatott harc jelentette a legnagyobb kihívást a két ellenséges világrend számára az ötvenes-hatvanas évek fordulójától kezdve.⁵

A Szovjetunió kezdetben sikeresen vette fel a kesztyűt – az űrkutatásban elért eredményei például sokkolták az Amerikai Egyesült Államokat –, azonban a hetvenes-nyolcvanas évekre behozhatatlan lemaradásba került. A kommunista birodalom társadalmi-gazdasági felépítése hosszabb távon nem bírta azt a nyomást, amelyet az alapvetően vállalkozási szabadsággal rendelkező, piacelvű és versenyorientált Nyugat rugalmas és motivált gazdasági szereplői jelentettek az erősen centralizált, tervgazdaságon alapuló és a külvilág felé bizalmatlanságra kényszerített szocialista rendszerek számára. Végso soron a tudományos-technikai versengésben való számottevő lemaradás is hozzájárult a keleti blokk és a Szovjetunió bukásához. A lemaradás azonban sokáig nem volt látványos, a szocialista tábor mindent megtett a versenyképesség fenntartásáért: a titkosz-

⁴ A hidegháborús szembenállás korszakolásáról és az 1953 után kezdődött enyhülés időszakáról lásd: Békés 2014.

⁵ A tudományos-technikai forradalom (TTF) jelentőségéről és globális hatásairól Kalmár Melinda írt részletesen monográfiájában. Kalmár 2014.

szolgálatok összehangolt munkájával, a nyugati kommunista pártok vállalatainak felhasználásával, a kapitalista országokban alapított vegyes tulajdonú cégek és pénzüzetek közreműködésével olyan jól működő szisztémát alakítottak ki, amely biztosítani tudta a szovjeturalom fennmaradását évtizedeken keresztül, ugyanis a gazdasági háttér kiépítése mellett, a legmodernebb technológiák lemásolásához, kifejlesztéséhez szükséges licenceket és alkatrészeket is beszerezték.

Magyarország is szerephez jutott ebben a mechanizmusban: bár a Rákosi-rendszer idején működő államvédelem kevésbé volt alkalmas arra, hogy komoly hírszerzési feladatokat lásson el, elsősorban politikai rendőrségként működött⁶ – a hírszerzés feladata leginkább az emigráció megfigyelésére, bomlasztására, kompromittálására szorítkozott –, azonban a hatvanas évektől kezdve egyre nagyobb jelentőséget kapott a magyarországi hírszerzés a blokk titkosszolgálati munkamegosztásában.⁷ Ezt a folyamatot erősítette az a sajátos történelmi helyzet, amelybe hazánk az 1956-os forradalmat követően került. Kádár János természetesen nem a Szovjetunió akarata és szándékai ellenében építette ki azt a berendezkedést, amit „gulyáskommunizmusként” vagy „puha diktatúraként” szokás definiálni. A szükség és észszerűség diktálta pragmatikus gondolkodás mellett, hogy stabilitást teremtett a birodalom nyugati határán, lehetőséget is adott számos olyan terv megvalósítására, amelyet a szovjetek egymagukban képtelenek lettek volna véghez vinni, ugyanis a demokratikus államok többsége bojkottot hirdetett a kommunista szuperhatalommal szemben, amely ugyan kiterjedt a blokk többi országára is, de velük szemben azt mégis rugalmasabban kezelték. A szovjet kereskedőket, műszaki szakembereket sokkal bizalmatlannabbul fogadták a kapitalista országok vállalatai, így kevesebb lehetőségük volt kapcsolatba lépni az érzékeny technológiákkal foglalkozó ipari létesítmények vezetőivel, mérnökeivel. Ezzel szemben a magyar értelmiséget többnyire tárt kapukkal fogadták Nyugaton, és ezt a szovjet hírszerzés ki is használta. Különösen igaz volt ez a hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől, amikor világossá vált a kapitalista országok nagyvállalatainak vezetői számára is, hogy a szocialista blokkból korábban elsődleges partnerként elkönyvelt csehszlovák, román és lengyel gazdasági-politikai elit erős pártkontrollja és társadalmiokban meglévő

⁶ A híresen alulképzett államvédelmi állományra jellemző volt a nyelvtudás hiánya, így előfordult, hogy olyan hírszerzőket helyeztek külföldi állomáshelyekre, akik még az adott ország nyelvét is erősen kifogásolható módon bírták, de nem voltak tisztában a fogadó állam szokásaival, jogszabályi kereteivel sem. Palasik 2014.

⁷ A szovjet hírszerzéssel való együttműködésről lásd: Krahulcsán 2009; Baráth 2011; Okváth 2011; Palasik 2013; Tóth 2013.

összetartó erő akadályozza a nemzetközi vállalkozói csoportok érdekeinek érvényesülését, ezzel szemben Magyarország önérdék-érvényesítése, illetve az irányító csoportok nemzeti identitása sokkal gyengébb volt.⁸

Az 1956-os forradalom és szabadságharc következményei – ellentmondásos módon – az eltiprók számára rövid távon kedvező eredményre vezettek. A sztálinista időkre emlékeztető megtorlás évei után Kádár szakított a korábban kötelezően elvárt elzárkózó külpolitikával, hiszen jól ismerte fel, hogy a nyugati tőke beáramlása nélkül az emelkedő életszínvonalra alapozott belpolitika halálra van ítéelve. Kapcsolatokat keresett Magyarország történelmi szövetségeseivel, elsősorban Ausztriával és Nyugat-Németországgal, akikkel a hetvenes évek elejére a diplomáciai párbeszédet is sikerült normalizálnia.⁹ Magyarország a Nyugattal kialakított nemzetközi kapcsolatokban egyfajta sajátos „magyar utat” követett, amely ugyan hűen idomult a Szovjetunió elvárásaihoz, a kapitalista államok számára mégis a blokkon belüli reformer államot testesítette meg.¹⁰ Ezt az elképzelést erősítette Nyugaton az is, hogy a magyar nemzet bebizonyította szabadság-szeretetét és autonóm cselekvőképességét a forradalom hősies napjaiban, és az a tény sem zavarta meg a kádári Magyarország felszínes képének a kialakítását, hogy annak az embernek tulajdonították a merev kommunista ideológiával való szembemenetelt, aki éppen a forradalom szovjet fegyverekkel való leverésének köszönhetette hatalmát. Kádár sikeresen hitette el a kapitalista országok társadalmaival, hogy lehetőségein felül tágítja korlátait, ezzel a blokk legnépszerűbb politikusai közé emelkedett Nyugaton. A propaganda terjesztésén egész hálózat dolgozott, amelynek koordinálását titkosszolgálati szervek segítették – meglehetősen profi módon. A bolsevik párt a hatalomra kerülésétől kezdve folyamatosan harcolt a nyugati társadalmak megnyeréséért, befolyásolási politikája a tömegmédián és különböző „civil” szervezeteken keresztül rendkívül hatékony volt,¹¹ vagyis Kádárnak csak egy jól kidolgozott és bejáratott módszert kellett átvennie a cél érdekében. A hírszerzés által foglalkoztatott magyar sajtómunkások¹² tudatosan terjesztett félinformációkkal manipulálták a nyugati közvéleményt, és ezzel nemcsak Kádár hatalmának megerősítését szolgálták, hanem eszközei lettek

⁸ Öze 2012, 9.

⁹ Magyarország és az NSZK diplomáciai kapcsolatáról lásd: Schmidt-Schweizer–Dömötörfi 2014.

¹⁰ A kádári Magyarország nyugati megítéléséről lásd: Garadnai 2011.

¹¹ A nyugati társadalmak befolyásolásáról lásd: Andrew–Mitrohin 2000; Koch 2014; Kotek 2005; Schmidt 2005.

¹² A hírszerzés ráépülését a sajtóra lásd: Borvendég 2016b.

egy sokkal fontosabb játszmának is. Ezt a titkosszolgálati tevékenységet szakmai nyelven fellazítási politikának vagy ideológiai diverziónak nevezték.

A Szovjetunió hamar felismerte, hogy Kádár népszerűségének köszönhetően új lehetőségek nyíltak meg a titkosszolgálati munkában, így a magyar hírszerzés szerepe a korábbi időszakhoz képest jelentősen felértékelődött a hatvanas-hetvenes évek folyamán. Egyrészt felhasználták a Nyugat semlegesítésének politikájában a magyar újságírókat, de ennél is fontosabb volt, hogy bevonták a magyar külkereskedőket és műszaki értelmiséget az embargós technológiák beszerzésébe. A műszaki–tudományos hírszerzés, vagyis a fejlett technológiák, műszaki leírások ellopása korábban elsősorban a szovjetek és a keletnémetek feladata volt,¹³ de a hatvanas-hetvenes évektől a magyar szakemberek is egyre nagyobb szerepet kaptak ezen a területen.¹⁴ A különböző kereskedelmi kirendeltségek nemcsak Magyarország gazdasági érdekeit képviselték, de – hasonlóan minden más ország képviseletéhez – a belügyi és katonai hírszerzés bázisául is szolgáltak. A politikai és gazdasági hírszerzésen kívül a fejlett ipari országok – különösen a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) – területén szolgálatot teljesítő hivatásos állományú hírszerző tisztek vagy valamelyik titkosszolgálat operatív hálózatához tartozó személyek legfontosabb feladata az volt, hogy a keleti blokk gyártóvállalatai vagy tudományos kutatóintézetei által leadott igényeknek megfelelően beszerezzenek bizonyos embargós alkatrészeket, berendezéseket. Az NSZK a különböző műszaki adatok megszerzése szempontjából a legkiválóbb célország volt, és nem pusztán azért, mert Európa vezető ipari államaként elől járt a legmodernebb technológiák alkalmazásában, hanem azért is, mert a különböző magánvállalatok hajlandóak voltak bármilyen embargó alá eső cikket – hosszabb-rövidebb alkudozás után – a magyarok rendelkezésére bocsátani.¹⁵ Erről tanúskodik egy korabeli külügyminisztériumi feljegyzés is, amely azt állítja, hogy „1954 óta nem alkalmazták a nyugatnémetek túl szigorúan az embargós intézkedéseket.”¹⁶ Először a nyugatnémet gyártók ismerték fel a vasfüggöny túloldalán meglévő piaci lehetőségeket is, és a műszaki licencekre kiéhezett keleti piacot fel tudták használni arra, hogy ott kifutó termékeket, leselejtezésre váró gépsorokat értékesítsenek.¹⁷

¹³ A Stasi szerepéről a műszaki–tudományos hírszerzésben lásd: Macrakis 2008.

¹⁴ Kenedi 2015, 102.

¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. 146. Bárd Károly meghallgatása, 1974. április 2–26. A Szovjetunió és az NSZK kereskedelmi kapcsolatairól lásd: Lippert 2009.

¹⁶ Lázár 2005.

¹⁷ Germuska 2007, 233–246.

Természetesen a COCOM-listán¹⁸ szereplő műszaki cikkeknek a vasfüggönyön való átjuttatása komoly konspirációt, és még több pénzt, igényelt. Az embargót kijátszani hajlandó nyugati cégek mellett, hogy hatalmas piacot találtak Európa szocialista országaiban, jelentős jutalékra is számíthattak a keleti megrendelőktől, amelyet szemérmesen „alkotmányos költségeknek” neveztek a magyar vállalatok. Az embargós szállítások jelentős illegális pénzmozgásokkal jártak együtt, hiszen a tiltott technológiák beszerzése korrupcióhoz és más feketegazdasági manőverekhez is szorosan köthető volt. De komoly összegek jelentek meg a titkosszolgálati szerveknél is a megszerzett termékek piacra dobásából, illetve adott esetben a licenc megszerzését megrendelő vállalattól is.¹⁹ Ezek az illegális pénzek egyrészt kiegészítették a titkosszolgálatok költségvetését, másrészt valutakitermelésre szolgáltak, valamint néhány magánszámla is gyarapodott belőlük – mint arról a kötet későbbi fejezeteiben olvashatunk majd.

A valutakitermelés a keleti blokk országainak bevett gyakorlata volt, hiszen a „testvérállamok” folyamatos keményvaluta-ínséggel küszködtek, és a legkülönbözőbb módokon igyekeztek konvertibilis fizetőeszközhöz jutni. A kenőpénzrendszer természetesen mindkét irányban működött, vagyis nem ritkán a nyugati cégek korrumpálták a magyar külkereskedelmi vállalatokat, hogy importügyleteiket rajtuk keresztül végezzék. A vállalatok kötelezve voltak arra, hogy az így beszerzett valutát a Magyar Nemzeti Bankba (MNB) befizessék, ahonnan megkapták az összeget forintban. De nemcsak az ország költségvetésének és a jegybank fizetőképességének javítására használták a valutakitermelést, hanem a titkosszolgálatok költségvetésének kiegészítésére is komoly összegeket tudtak így fordítani. Ezeknek a pénzeknek az adott különös jelentőséget, hogy egy titkosszolgálati fedett akció végrehajtásához vagy egy fedőcég működéséhez olyan pénzekre volt szükség, amelyek semmilyen szolgálathoz, akár még az anyaországhoz sem voltak köthetőek. A pénzforrások nyomon követhetlensége visszaélésekre is lehetőséget adott, amelyeket a hetvenes évektől kezdődően egyre gyakrabban jelzett a felettes pártszervek részére a nagy összegű gazdasági bűncselekmények felderítésével foglalkozó kémelhárítás, vagyis a Belügyminisz-

¹⁸ A COCOM-lista a keleti blokk országait sújtó kereskedelmi embargó alá eső műszaki termékek listája volt, amelyet egy 1947-es nemzetközi szerződés által felállított bizottság, a Coordinating Committee for Multilateral Export Controls állított össze. A témáról lásd: Følrand 2009; Libbey 2010.

¹⁹ A nyolcvanas években harmincmillió forintos éves bevételt könyvelhetett el a belügyi hírszerzés, amelyet a megrendelőként szereplő állami vállalatok fizettek a megszerzett technológiákért. Soós 2014, 23.

térium (BM) III/II. Csoportfőnöksége. Nyomozásokat kezdeményeztek, amelyek során tekintélyes adathalmazt gyűjtöttek össze a feketegazdaság különböző körébe tartozó pénzműveletekről, illetve a felelősök egy részét is sikerült beazonosítaniuk, a felelősségre vonás azonban rendre elmaradt. Előfordult, hogy operatív érdekre hivatkozva hunytak szemet a visszaélések fölött, hiszen a titkosszolgálati munka fedésben tartása mindennél fontosabb volt, de többször felmerül a gyanú, hogy egyes háttérben álló érintettek védelme érdekében zárult eredménytelenül a nyomozás. (Ezt láthatjuk majd a Mineralimpex történetében is.) A kémelhárítás azonban igyekezett ellátni a feladatát, még akkor is, ha az eredmény nem volt minden esetben garantált: információkat gyűjtött és szolgáltatott a gazdasági bűncselekmények gyanújáról, a katonai titkosszolgálat tevékenységéről, de legfőképpen alapvető feladatának tett eleget: igyekezett felderíteni az ellenséges behatolási csatornákat. Mindennek köszönhetően meglehetősen részletes képet kapunk a külföldön bejegyzett vegyesvállalatok működéséről, az embargós beszerzésekben segítséget nyújtó cégekről és képviselőikről, valamint a külkereskedelem felhasználásával folytatott titkosszolgálati munkáról.

SZOCIALISTA VÁLLALKOZÓK

Trösztök és „impexek” – a gazdasági lobbij megjelenése

A második világháborút követően az ezeréves Magyarország mind politikai, mind társadalmi-gazdasági rendjét kényszerpályára állította az idegen megszálló csapatok támogatásával hatalomra került kommunista párt. Azonnali és átfogó háborút indítottak a magyar társadalmi, gazdasági, kulturális hagyományok ellen, a magántulajdont felszámolták, a gazdaságot centralizálták, a társadalmat mesterségesen átalakították, és 1949-re kiépítettek egy megfélemlítésen alapuló totalitárius politikai rendszert.

A társadalom és a gazdaság erőszakos átformálása érzékenyen érintette az ország külkereskedelmét is. A határainkon túli cégekkel, vállalkozásokkal folytatott kereskedelmi kapcsolat állami monopóliummá vált, lebonyolítására szakosított külkereskedelmi vállalatokat hoztak létre, megtiltva a termeléssel foglalkozó cégeknek az üzleti tevékenységet. Ezzel kívánták elérni a külkereskedelem centralizált, tervutasításos rendszerben történő irányítását, és kontroll alatt tartani a külföldi – különösen a kapitalista – partnerekkel kialakított és fenntartott kapcsolatokat. A külkereskedelmi monopolvállalatok, vagyis az úgynevezett „impexek” többségét 1948–1949-ben alapították, működésüknek adminisztratív irányító szervét, a Külkereskedelmi Minisztériumot (KKM) 1949-ben hozták létre.²⁰ Az „impexek” mindegyike valamilyen szakágazat termékeinek kereskedelmét bonyolította, azonban a rendszer komoly érdekellentéteket szült, és számos ellentmondástól volt terhes. Létrehozásukkal a termelő iparvállalatokat hermetikusan elzárták a piacoktól, így a gyártó cégek nem is voltak érdekeltek az ex-

²⁰ További kutatásokat igényel a Külkereskedelmi Minisztérium azon vezető tisztségviselőinek titkosszolgálati kötődése, akik közvetlen kapcsolatban álltak a különböző „impexekkel”.

portban, mivel az ebből keletkező haszon lényegében nem náluk jelentkezett.²¹ Ráadásul nem kaptak elegendő információt a piaci keresletről, nem ösztönözte a termelés színvonalának emelését a versenyhelyzet, mindez hozzájárult ahhoz, hogy az ipar minden területén sokszor tömegesen gyártották az eladhatatlan termékeket.

Komoly zavarokat okozott a külkereskedelemben a korábbi elit megsemmisítése, a polgári foglalkozást űző rétegek ellehetetlenítése és munkaskáderekkel való helyettesítése is.²² A KKM vezető hivatalnokainak és a külkereskedelmi vállalatok irányítóinak, képviselőinek többsége eleinte nem rendelkezett megfelelő műveltséggel és szakirányú képzéssel, de általában még nyelveket sem beszéltek, így munkájuk színvonalas ellátására többnyire képtelenek voltak.

Az ország külkereskedelmi kapcsolatrendszere is alapvetően megváltozott, hiszen korábbi legfontosabb partnereink a lassan teljesen lezáruló vasfüggöny túloldalára kerültek. Míg a két világháború között legfőbb kereskedelmi partnerünk Németország volt, a második világégés után egy időre háttérbe szorult az egykori szövetséggel folytatott árucseré-forgalom, és helyét hosszú időre a Szovjetunió vette át. A KGST 1949-es megalakítása pedig deklarálta a Szovjetunió fölényét a keleti blokk államainak kereskedelmi kapcsolatrendszerében. Drasztikusan megváltozott a külkereskedelmi termékek szerkezete is. Míg korábban – alapvetően mezőgazdasági ország lévén – a mezőgazdasági termékek és az élelmiszerek exportunk közel hatvan százalékát tették ki, addig az erőszakos iparosításnak köszönhetően a gépek és berendezések kivitele a hatvanas évekre harminc százalék fölé emelkedett, míg a mezőgazdasági termékek alig haladták meg a húsz százalékot.²³

Kezdetben a KGST-tagállamok, elsősorban a Szovjetunió, tartoztak az üzleti partnerországok közé. A Nyugat embargós politikája és a szovjetek elvárása, hogy a szatellitállamok mindinkább függetlenedjenek a kapitalista országoktól, ellehetetlenítette a vasfüggöny túloldalán lévő cégekkel való kereskedelmet. Sztálin halála után azonban változott a helyzet. Az ötvenes évek közepétől a békés egymás mellett élés elmélete mentén alakult a két nagyhatalom viszonya, kényszerű együttműködés jött létre, és a kényes egyensúly fenntartására mindkét fél kiemelt figyelmet szentelt. Ebben a közeledésben voltak ugyan átmeneti visszaesések és súlyos konfliktusok, de a sztálini időszakhoz képest a felszínen fo-

²¹ Honvári 2006, 273.

²² Uo.

²³ Romsics 1999, 436.

lyamatos javulás volt megfigyelhető a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti viszonyban.²⁴ A kommunista szuperhatalom az ötvenes évek közepétől egyre inkább bátorította a szatellitállamokat a gazdasági és diplomáciai viszonyok rendezésére a kapitalista országokkal, különös tekintettel az NSZK-ra és Ausztriára. Hivatalosan ugyan az 1945-ben megszakadt diplomáciai kapcsolatok újrafelvételének ideje még nem jött el, de külkereskedelmi vonalon egyre szorosabb szálak kötötték Magyarországot az egykori szövetségeseihez. Az ötvenes évek közepére látványosan javultak a nyugatnémet–magyar kereskedelmi kapcsolatok,²⁵ és Kádár hatalomra kerülése után – a forradalom leverését követő sokkon túl lendülve, amely átmeneti elhidegülést okozott Magyarország és a Nyugat között – ez a folyamat felerősödött. Kádár számára létfontosságú kérdés volt a nyugati tőke beáramlása, valamint a fejlett technológiák behozatala, amely elősegíthette a magyar termelés versenyképességét, hiszen mindez a kezdetben bizonytalan legitimációval rendelkező hatalmának a megerősítését szolgálta.

Önmagában azonban a tőke és a technológia megjelenése nem volt elegendő az értékelhető eredmények felmutatásához, az ipar szerkezeti átalakítására is szükség volt. Már 1954-ben is kezdeményeztek bizonyos változtatásokat, és Kádár János hatalomra kerülése után, 1957-ben újra történtek kísérletek a gazdaságirányítási rendszer mérsékelt reformjára, amelynek legfontosabb eleme a mennyiségcentrikus tervgazdálkodáson való lazítás volt azáltal, hogy az eredményorientált nyereségrészesedési rendszert próbálták megjeleníteni a bérezésben.²⁶ A hatvanas évek elején lépéseket tettek a gazdaságirányítás hierarchiájának egyszerűsítésére, a vállalatokat közvetlenül a szakminisztériumok felügyelete alá helyezték, és ezzel párhuzamosan összevonták az ágazatonkénti termelőkapacitást, amelynek következtében jelentősen csökkent a termelést végző vállalatok száma. Míg 1950-ben 1427 iparvállalat létezett Magyarországon, 1965-re ez a szám 839-re csökkent.²⁷ Megjelentek az úgynevezett trösztök, és ezzel együtt egy olyan nagyvállalati vezetőréteg, amely komoly befolyással rendelkezett a párt legfelsőbb köreiben is, ezzel mind a politikai, mind a gazdasági döntések

²⁴ Békés 2007, 10.

²⁵ Valójában a Németországgal folytatott kereskedelmi kapcsolatok hamar újraéledtek, hiszen míg 1946–1947 folyamán a megszállási övezetekre osztott Németország felé bonyolított árucserforgalmunk csak a 25. helyen állt a többi partnerországhoz viszonyítva, addig 1949-re az export szempontjából már a harmadik, a behozatalt tekintve pedig az ötödik helyet foglalta el. Pető–Szákács 1985, 93.

²⁶ Romsics 1999, 424.

²⁷ Uo.

meghozatalára hatással lehettek.²⁸ Az összevonások vitatható eredménnyel jártak, hiszen elfedték a különbséget a jól és rosszul működő tagvállalatok között, „megnehezítette, sokszor lehetetlenné tette a pénzügyi és bankellenőrzést, mert a trösztökön és nagyvállalatokon belül külön kis »pénzügyminisztériumok« és »bankok« működtek.”²⁹ Az átalakítások következtében a trösztök vezetőiből álló új érdekcsoport jelent meg a magyar politikai és gazdasági életben, amelynek az ereje az új gazdasági mechanizmus beindítása után sem csökkent, hiszen a reform egyik pillére éppen a vállalati önállóság növelése volt a központosítás rovására, vagyis saját ágazatukon belül az ipari cégek igazgatói még nagyobb hatalmat kaptak. Az így kialakult gazdasági lobbijelentőségét a korszakkal foglalkozó történészek és gazdasági szakemberek egyaránt elismerik, azonban kevesebb szó esik arról, hogy nagy befolyással rendelkeztek a külkereskedelmi vállalatok vezetői is, akiknek ráadásul a lehetőségeik is sokkal szélesebb skálán mozogtak. A létrejövő trösztök saját maguk ugyanis nem forgalmazhatták termékeiket, azt ágazatonként egy-egy külkereskedelmi cég végezte, így a termelésből keletkező profit nagy része is náluk jelentkezett. Részben éppen ezért, részben pedig a termelés piacorientált átalakítás érdekében az 1968-as gazdasági reform bevezetésekor komoly vitákat folytattak az exportjog kiterjesztéséről, azonban a külkereskedelem irányításáért felelős tárca vezetői és a külkereskedelmi vállalatok irányítói tiltakoztak ez ellen, így 1968 után is csupán a teljes külkereskedelmi forgalom nagyjából 30%-a bonyolódott közvetlenül, iparvállalati export formájában.³⁰ Ráadásul a külkereskedelmi vállalatok nem pusztán a késztermékek eladását intézték, de a gyártáshoz szükséges alkatrészek, nyersanyagok beszerzése is a feladataik közé tartozott. A partnercég kiválasztásánál a külkereskedelmi vállalat vezetőisége döntött, azonban a termelés költségei nem őket terheltek, így nem voltak érdekeltek abban, hogy a leggazdaságosabb megoldást válasszák. A termelés gazdaságossága helyett így sok esetben a külkereskedelmi vállalat profitszerzése és a potenciális partnerek korrupciós hajlandósága dönthetett a beszerzések és eladások lebonyolításában. Elmondhatjuk tehát, hogy a nagyvállalati lobbij mellett létezett egy sok szempontból ellenérdekelte csoport is, akiknek visszaszorítására kísérletet is tettek a trösztök vezetői az illetékes szakminisztériumok segítségével – többnyire sikertelenül. Hiába igyekeztek költségvetési megszorításokkal, megnövelt adóterhekkel a külkereskedelmi cégtől elvonni

²⁸ Cseszka 2008a, 93.

²⁹ Tímár 1989, 68.

³⁰ Tímár 1989, 63.

az ott megjelenő profitot, a kereskedelmi vállalatok számára rengeteg lehetőség adódott a bevételek eltüntetésére.³¹

Ezzel párhuzamosan a hetvenes évektől nyilvánvalóan fokozódó eladósodás részben éppen a külkereskedelmi hiányból származott.³² A magyar vezetés megpróbálkozott a külkereskedelem szerkezetének átalakításával, és a hetvenes évek végétől igyekezett a KGST-országokkal való kapcsolatokon lazítani és a Nyugattal – elsősorban az Európai Gazdasági Közösséggel (EGK) – való árucseré-forgalom bővítésével növelni az exportból származó bevételt, azonban – néhány év kivételével – ez nem érte el az importra fordított összeget, vagyis a külkereskedelem deficitel zárt.³³ A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján újra előtérbe került a vállalati rendszer decentralizálása, miután az új gazdasági mechanizmus bukása után átmenetileg ismét az erősödő központosítás volt a jellemző tendencia az ipar és a kereskedelem irányításában. 1980 és 1984 között szétválások és kiválások révén 400 új vállalat jött létre.³⁴

A külkereskedelem titkos oldala

Titkosügynökök egymás ellen

A külkereskedelem és a hírszerzés a hidegháború viszonyai között nehezen volt elválasztható egymástól. A szembenálló világrendhez tartozó országok diplomáciai képviselői szoros ellenőrzés alatt álltak, az idegenforgalom körébe tartozó utazásokat korlátozták, és az embargós intézkedések miatt szigorú szabályok vo-

³¹ Jó példa erre a Metalimpex Acél- és Fémkülkereskedelmi Vállalat esete. A hetvenes évek közepén a Metalimpex által képviselt termelő vállalatok követelték a KKM-től, hogy próbálja kivonni a kereskedelmi vállalat profitját a cégtől, és valahogy visszajuttatni a gyártást végző vállalatokhoz, vagy legalább visszaforgatni azt a gazdaságba. A próbálkozás azonban sikertelen maradt, ugyanis a Metalimpex által létrehozott és Ausztriában működtetett vegyesvállalatok fölötték le a haszon nagy részét, amelyhez a magyar hatóságok nem értek hozzá. Ráadásul hiába igyekeztek extra adókkal sújtani a forgalom függvényében a kereskedőcéget, éppen a vegyesvállalatok közbeiktatásával sikerült ezeket a szabályokat kijátszaniuk. Borvendég 2016a, 124–125.

³² Germuska 2014, 141.

³³ Uo. 142.

³⁴ Cseszka 2008b, 140.

natkoztak – a licencek védelme érdekében – az ipari vállalatok szakmai együttműködésére is. A kereskedők viszont némileg szabadabban mozoghattak a vasfüggöny mindkét oldalán, tájékozódhattak politikai kérdésekben, és a gazdasági, valamint a műszaki-tudományos hírszerzés számára különösen fontos szerepet játszottak. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az ellenséges ország kémelhárítása számára gyanún felül álltak volna a külkereskedők, hiszen nemcsak a szovjet blokk hírszerzése, hanem a nyugati államok titkosszolgálatai is rendszeresen használták őket fedett akciók végrehajtásához, így az egyes országok elhárítása nyilvánvalóan tisztában volt szerepükkel. A kelet–nyugati koegzisztencia cinkos összekacsintásában azonban sokkal fontosabbak voltak a gazdasági érdekek, mint az elvek. A szocialista országok hatalmas piacot jelentettek a kapitalista ipar számára, és a blokk államai pedig nem tarthatták volna fenn magukat a nyugati tőke és technológia beáramlása nélkül. Kölcsönös előnyök készítették arra mindkét felet tehát, hogy a külkereskedelem, minden biztonsági kockázata ellenére, viszonylag zökkenőmentesen működhessen.

A külkereskedelmi hálózat – vagyis a külkereskedelmi vállalatok, a külföldön lévő kereskedelmi kirendeltségek és ezen intézmények képviselői – Magyarországon is valamelyik hírszerző szerv felügyelete alatt állt. A Kádár-rendszer idején – a hatvanas évek elejétől – a hírszerzésért két szervezet volt felelős: a belügyi hírszerzés,³⁵ vagyis a Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnöksége,³⁶ valamint a katonai felderítést végző Magyar Néphadsereg Vezérkarának 2. Csoportfőnöksége (MNVK-2.).³⁷

Az MNVK-2. katonai célpontok ellen végzett felderítést, feladata a Varsói Szerződés keretén belül a Duna-völgyi hadműveleti irány (elsősorban Ausztria és Dél-Németország), valamint Észak-Olaszország katonai célpontjainak megfigyelése volt. A tényleges hírszerző feladatokat az Operatív Szolgálat végezte, amely több alosztály munkájából állt össze.³⁸ Alájuk tartozott a külföldi, nem szocialista országokban lévő attaséhivatalok irányítása, az illegális hírszerzés, amely külföldi ügynökökkel dolgozott, a belföldi operatív támogatás, vagyis az után-

³⁵ Mai fogalmainkkal polgári hírszerzést mondanánk, de az adott korszakra vonatkoztatva ezt a megjelölést nem tartom megfelelőnek, így a belügyi hírszerzés meghatározást használom.

³⁶ A belügyi hírszerzés szervezettörténetéről lásd: Palasik 2013; Tóth 2013.

³⁷ Az MNVK-2. szervezetéről és feladatairól lásd: Magyar 2008; Okváth 2008.

³⁸ Köszönöm Kis-Benedek József egyetemi docensnek, az MNVK-2. és a Katonai Felderítő Hivatal egykori tisztjének, hogy segítségem volt a Kádár-kori katonai felderítés szervezeti és működési rendjének megismerésében! Az 5. alosztály felépítésére és működésére vonatkozó információk tőle származnak. Kis-Benedek 2016.

pótlás biztosítása, a COCOM-listán szereplő katonai eszközök alkatrészeinek és különböző berendezéseknek a beszerzése, valamint a környezetanulmányozást végző alosztály. A csoportfőnökség a Varsói Szerződés megalapításától kezdve a rendszerváltásig a vezérkari főnök közvetlen alárendeltségében működött, vezetője a vezérkari főnök felderítő helyettese volt.³⁹ Az MNVK-2. A Varsói Szerződés tagállamának felderítő szolgálataként szovjet irányítás alatt állt. A szovjet vezérkar 2. (Felderítő) Főcsoportfőnöksége (GRU) összekötő útján rendszeres kapcsolatot tartott a katonai hírszerzéssel, megszabták a követendő irányvonalat, és a magyarországi katonai felderítés köteles volt átadni számukra a megszerzett információkat (viszonosság nélkül).⁴⁰ A hírszerzés főként katonai jellegű adatokra vonatkozott: a NATO és szövetségesei katonapolitikai stratégiáinak megismerése, a tagállamok fegyveres erőire vonatkozó ismeretek összegyűjtése és a haditechnikai, hadigazdasági információk megszerzése volt a cél. Ez utóbbi feladatokhoz tartozott az embargós termékek, technológiák beszerzése, amelyben a felderítés irányítása alatt álló külkereskedelmi vállalatokat is felhasználták.

A külkereskedelmi vállalatok felügyelete az Operatív Szolgálat A/5. Alosztályához (belföldi operatív támogató alosztály) tartozott, amelynek vezetését hosszú időn keresztül Kapás Pál ezredes látta el. Ez a kis létszámú – hat-nyolc főt foglalkoztató – alosztály elsősorban politikai tisztekből állt, akiknek bekötöttsége a párt belső köreihez sokkal közvetlenebb volt, mint a felderítés többi részlegén szolgálatot teljesítőknek.⁴¹ Legfontosabb feladataik közé tartozott a tippkutatás,⁴² amely egyaránt vonatkozott külföldi és magyar állampolgárokra.

Az MNVK-2. Csoportfőnökség hálózati kapcsolatai közül csak a külföldi állampolgárokat nevezték ügynököknek, a magyar állampolgárságú kollaboránsokat megnyertnek hívták. Esetükben a beszerzés mindig „hazafias” alapon történt,

³⁹ Abban az időszakban, amellyel a kötet foglalkozik, Sárközi Sándor, majd 1977-től Szűcs Ferenc töltötte be ezt a tisztséget. Szűcs Ferenc pályaképét lásd a NEB honlapján, a Tudástár menüpont alatt.

⁴⁰ Kis-Benedek 2016.

⁴¹ A kötet szaklektorának, Zinner Tibornak a lektori véleményben tett megállapítása szerint a katonai felderítés vezetői sokkal szorosabb kapcsolatban álltak a párt legfelsőbb köreivel, mint az állambiztonság hasonló beosztásban lévő tisztjei. Ez egyrésztől köszönhető volt az MNVK-2. csoportfőnöki tiszttét is ellátó Szűcs Ferenc és Kádár János személyes „vadászbarátságának”, annak, hogy a korábban meghurcolt Kádár nem bízott annyira az egykori államvédelmis személyi garnitúrában, másrésztől pedig Szűcs Ferenc – magyar részről kizárólagos – jogának, hogy részt vehetett a Varsói Szerződés mátyásföldi pártbizottságának ülésein.

⁴² A tippkutatás a titkosszolgálati hálózatépítés egyik korai fázisa, amikor célirányosan, meghatározott feladatok ellátására alkalmas és együttműködésre hajlandó személyeket kutatnak fel.

a BM-nél bevett terhelő-kompromittáló módszert⁴³ a katonai titkosszolgálat – legalábbis a Kádár-rendszer idején – nem alkalmazta. A megnyert kifejezés is éppen a beszerzés módjából származott, hiszen az volt a lényeg, hogy a szolgálat céljai számára – amit ők a haza védelmének és biztonságának megóvásában jelöltek ugyan meg, de valójában a szovjet hatalmi érdekek kiszolgálását jelentette – megnyerjék a kiszemelt egyént. A párhússágra való hivatkozás és a „hazafias” érzelmek felkeltése mellett különböző szívességek ígéretével csábították együttműködésre azokat a személyeket, akik megfelelő kvalitásokkal rendelkeztek a feladat elvégzésére. Mivel a megnyert pénzbeli ellenszolgáltatást nem kapott a szervtől, ezek a szívességek voltak azok, amelyek vonzerőt jelentettek számára. A legáltalánosabb és legvonzóbb kegy egy külföldi állomáshelyre való kihelyezés vagy csak egy rövidebb idejű alkalmi külföldi utazás ígérete volt, de az egyetemi felvétel elintézésétől a különböző engedélyek kiadásáig széles volt a szívességek palettája.⁴⁴

A BM III/I. (Hírszerző) Csoportfőnökséget a rendszerváltás időszakáig többször is átszervezték, de fő feladatai változatlanok maradtak.⁴⁵ Tulajdonképpen mindazon információk megszerzéséért ők feleltek, amelyek nem estek az MNVK-2. hatáskörébe: gyűjtötték a magyar kormány külpolitikai, gazdasági és kereskedelempolitikai terveinek kidolgozásához szükséges adatokat, tudományos-műszaki információk és ipari titkok beszerzését végezték, valamint kiemelt feladataik közé tartozott a propaganda és dezinformációk terjesztése is.⁴⁶ Témánk szempontjából a leglényegesebb terület természetesen a műszaki-tudományos hírszerzés, amely 1967-től a III/I-5. Osztály feladata volt, valamint a külkereskedelem területét átfogó gazdaságpolitikai hírszerzés, amely a III/I-14. Osztály hatáskörébe tartozott. E két osztályt 1981-ben egyesítették,⁴⁷ ez a szervezeti összevonás is sejteti a két terület közötti szoros kapcsolatot.

⁴³ A politikai rendőrség ügynökeinek többségét kényszerítő eszközökkel vették rá az együttműködésre. A Kádár-rendszer idején a fizikai bántalmazás háttérbe került ugyan, de zsarolással, megfélemlítéssel továbbra is gyakran éltek az állambiztonsági tisztek a beszerzés során.

⁴⁴ Kis-Benedek 2016.

⁴⁵ A BM Állambiztonsági Főcsoportfőnökségének és elődszerveinek szervezettörténetét és a politikai rendőrség hálózati rendszerét számos tanulmánykötetben, monográfiában feldolgozta már a történész szakma, ennek ismertetésére nem térek ki részletesen. A teljesség igénye nélkül: Tabajdi–Ungváry 2008; Cserényi-Zsitnyányi 2009; Cserényi-Zsitnyányi 2013; Cseh–Okváth 2013; Müller 2015.

⁴⁶ Tóth 2013, 419.

⁴⁷ Tóth 2013, 434.

Láthatjuk, hogy mindkét hírszerző szerv központi feladatai közé tartozott az embargós technológiák beszerzése, és ennek érdekében feladatuk volt a külkereskedelmi vállalatokra való ráépülés is. A pártállam által létrehozott „impexek” a hírszerzés bázisául szolgáltak. A katonai felderítés elsősorban haditechnikai be rendezések, eszközök behozataláért, műszaki leírásának megismeréséért felelt, míg az egyéb területek műszaki dokumentációihoz a BM igyekezett hozzáférni. Feladataik tehát valamennyire elhatároltak voltak ugyan, érdekellentétek mégis kialakultak a két társszerv között, részben az operatív hálózat kiépítése kapcsán, részben bizonyos pénzügyi-gazdasági lehetőségek kihasználásával összefüggésben. A jelentős gazdasági visszaélések felderítését a BM III/II. (Kémelhárító) Csoportfőnökség végezte, amely a hetvenes évek közepén több ügyben is megpróbálta a katonai felderítés pénzügyi csatornáit elvágni.⁴⁸ Az érdekellentét már a két szerv tevékenységéből is adódott, hiszen egy hírszerzést végző szervezet olyan személyekkel tart kapcsolatot, olyan akciókat hajt végre, amely a kémelhárítás szemszögéből nézve eleve kockázatokat rejt magában, ráadásul a hetvenes évek végéig a katonai felderítésnél nem volt belső ellenőrzés, ezért is a kémelhárítás felelt, amely sorozatos konfliktusforrást jelentett a két szerv között. Sokáig egyáltalán nem szabályozták a belügyi szervek és a katonai felderítés együttműködését, és mivel nem ismerték egymás hír- és operatív igényeit, valamint kölcsönösen védték egymás elől az ügynöki és megnyert hálózatukat, nem volt ritka az ebből eredő dekonspiráció, párhuzamosság, illetve a másik munkájának véletlen akadályozása sem. Történtek ugyan kísérletek az együttműködés feltételrendszerének kidolgozására – 1962-ben például Karasz Lajos rendőr ezredes, a kémelhárítás vezetője készített erre egy javaslatot⁴⁹ –, de számottevő előrelépés az ügyben nem történt. A hatvanas-hetvenes évek állambiztonsági dokumentu-

⁴⁸ Nagyjából párhuzamosan két gazdasági visszaélés ellen is nyomozást folytatott a kémelhárítás a hetvenes évek közepén, amelyeknek középpontjában a katonai felderítés és a nekik dolgozó hálózati személyek álltak. Az egyik nyomozás során az Interpress Nyomda és Lapkiadó Vállalat ellen gyűjtöttek terhelő bizonyítékokat, azonban a cég tulajdonosa a KGB fedőszerveként ténykedő Nemzetközi Újságíró Szervezet volt, így hiába volt bizonyítható számos gazdasági manipuláció, a vizsgálatot következmények nélkül lezárták. Borvendég 2015, 77–116. A Metalimpex két vezetője, Dévai István és Gergely Miklós ellen indított nyomozást azonban végig tudta a kémelhárítás vinni, feltehetően mögöttük nem álltak szovjet érdekek. A Metalimpex a katonai felderítés bázisszerve volt, rajta keresztül az MNVK-2. valutakitermelést végzett, és a Belügyminisztérium igyekezett a társszerv illegális forrásait ellehetetleníteni – azonban eredményességük megkérdőjelezhető volt ebben az esetben is. Borvendég 2016a, 87–157.

⁴⁹ ÁBTL 1.11.5. 62-7678/62. 2. Javaslat az MNVK-2. Csoportfőnökség és a BM III/II. Csoportfőnökség együttműködésére, 1962. december 29.

maiban rendszeresen szembesülhetünk azzal, hogy a két titkosszolgálat egymással vetélkedve igyekezett kiépíteni operatív hálózatát, és gyakran a katonák nyertek, különösen az újságírók és a külkereskedők tekintetében.⁵⁰ Érdekérvényesítő képességüket talán a „megnyerési” folyamat kevésbé formalizált, kecsgetetőbb lehetőségeket nyújtó és minden bizonnyal kevésbé erőszakos módjának köszönheték, és talán annak is, hogy – az eddig feltárt források alapján – jó pozíciókkal rendelkeztek a pénzügyi, gazdasági szférában, és korán alkalmazták a kapitalista üzleti technikákat, ezzel olyan lehetőséget nyújtva megnyertjeiknek, amely a korabeli viszonyok között kivételesnek számított. Már a hatvanas években – csak címmel és fejbélyegzővel rendelkező – „postaláda céget” hoztak létre abból a célból, hogy költségvetésük kiegészítésére plusz anyagi forrásokat biztosítsanak. Az Universal Piackutató Iroda fiktív szerződések alapján fiktív tanulmányokat készített a hadipari termelésben és exportban is részt vállaló gyárak, külkereskedelmi vállalatok részére, amelynek segítségével jelentős összegeket vont el az érintett cégek nyereségéből,⁵¹ de az alkotmányos költségekkel és a külkereskedelmi jutalékrendszerekkel való visszaélések – ezekről később még részletesen is lesz szó – is gazdagították a felderítés kasszáját.

Katonás lehetőségek

Az MNVK-2. gazdasági érdekeltségei szorosan kötődtek a külkereskedelmi vállalatokhoz, kapcsolatrendszerekhez, ezért érthető módon igyekeztek beépülni az állami monopóliumként működő üzleti szférába. A beépülésre a legközvetlenebb lehetőséget a nyugati világban működő külkereskedelmi kirendeltségek jelentették, amelyek adott esetben nemcsak a diplomáciai képviselőket látták el a két ország között, hanem a hírszerző rezidentúra központjainak is otthont adhattak olyan országokban, amelyekkel nem volt hivatalos kapcsolatunk, vagyis nem működött a területén magyar nagykövetség. Evidens módon az árucseréforgalmunkban kiemelt szerepet játszó országokban működő kirendeltségek szerepe volt a legnagyobb. A Német Szövetségi Köztársasággal Magyarország például sokáig nem kezdeményezhetett politikai párbeszédet, viszont – mint a bevezetőben már szó esett róla – a világpolitikai enyhüléssel párhuzamosan elég

⁵⁰ Borvendég 2016b.

⁵¹ Borvendég 2016a, 134–137.

hamar visszakerült a legfontosabb kereskedelmi partnereink közé. Ráadásul az embargó kijátszásában is hajlamosak voltak az együttműködésre a nyugatnémet cégek, így a Frankfurt am Mainban és Kölnben működő külkereskedelmi képviseliteink kiemelt jelentőséget nyertek. Frankfurtban már 1947-ben szeretett volna a magyar Külügyminisztérium egy konzulátust felállítani, azonban ennek megvalósítása még nagyon korainak bizonyult, mindössze annyit tudtak elérni, hogy az ötvenes évek elején megkezdhette működését a két ország közötti árucseré-forgalom bonyolításáért felelős képviselet.⁵² A belügyi hírszerzés is jelen volt mindkét városban, a katonai felderítés operatív hálózata viszont nagyobb létszámban képviseltette magát, ugyanis az NSZK-ba ekkor még nem delegálhattak katonai attasét a Magyar Népköztársaság, viszont a Varsói Szerződés értelmében Dél-Németország megfigyelése a magyar katonai felderítés hatáskörébe tartozott, ennek megfelelően az MNVK-2. is ezeket a kirendeltségeket használta fedésének biztosításához.

A frankfurti képviselet munkája az 1956-os forradalom után összeomlott, ugyanis az itt dolgozók többsége emigrált. A „rend” fegyveres helyreállítása után azonban a magyar kormány új delegációt küldött a Majna-parti német városba Sebestyén János⁵³ vezetésével, aki kiváló villamosmérnök volt, rendkívül jól ismerte a hazai nehézipar fejlettségi szintjét és problémáit, hiszen 1945-től folyamatosan vezető beosztásban dolgozott különböző stratégiai fontosságú területeken. A kereskedelemben azonban nem volt tapasztalata, nyilván azzal a megbízással helyezték oda, hogy keressen és építsen ki embargós útvonalakat olyan cégek segítségével, amelyeknek keresztül be lehet szerezni az ország ipara számára szükséges licenceket. Nagyon fontos kapcsolatokra tett itt szert, több technológiai leírás és embargós termék hazahozatalában is szerepet játszott. 1961-ben felállították az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságot (OMFB), amelynek elnökhelyetteseként dolgozott nyugdíjazásáig, és sikeresen használta fel azokat a kapcsolatait is, amelyeket Frankfurtban kiépített. Bár arról nincsenek adatok,

⁵² Lázár 2005.

⁵³ Sebestyén János (1911–2001) villamosmérnök, 1945-től a Budapesti Elektromos Műveknél az Alállomások Osztály helyettes vezetője, majd 1948-ban a Nehézipari Központ első embere lett. Kormánybiztosként az ő feladata volt az első ötéves terv keretében előirányzott Dunai Vasmű és a mellé telepített Sztálinváros építési munkálatainak irányítása. Az ipari létesítmény átadása után, 1954-től miniszterhelyettesként az ország villamoshálózatának fejlesztésén dolgozott a Nehézipari Minisztériumban, majd 1954. október 9-től a Kiss Árpád vezette Vegyipari és Energiaügyi Minisztérium munkatársa lett. 1957-ben kihelyezték Frankfurtba, és a kereskedelmi kirendeltség vezetésével bízták meg. 1961-től nyugdíjazásáig az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnökhelyettese volt.

hogy Sebestyén melyik hírszerzéssel együttműködve végezte feladatát – ilyen magas pozícióban lévő személyeket egyik szerv sem szervezte be formálisan, legtöbbször hivatalos kapcsolatként tartották őket számon –, annyit azonban tudunk, hogy a Frankfurtban szolgálatot teljesítő kiküldöttek többsége a katonához tartozott ebben az időszakban, a kémelhárítás több-kevesebb sikerrel igyekezett csak szemmel tartani az ottani munkát. A belügy Sebestyén ellen is szeretett volna eljárást indítani,⁵⁴ mert terhelő információkat szerzett az OMFB nyugati cégekkel tartott kapcsolatairól, azonban az elnökhelyettes érinthetetlen volt, csak beosztottja, Simon Endre ellen – aki már Frankfurtban is Sebestyén közvetlen alárendeltségében dolgozott, az OMFB megalakulása után pedig az import osztály vezetését bízták rá – sikerült nyomozást kezdeményeznie.⁵⁵

Hasonlóan fölényben volt a belügyi titkosszolgálathoz képest a katonai felderítés Kölnben és Olaszországban is, hiszen mindkét terület a Magyar Néphadsereg hadműveleti irányához tartozott. Olaszország más szempontok miatt kapott kiemelt figyelmet a szocialista Magyarországtól, mint az NSZK. Elsősorban Nyugat-Európa legerősebb kommunista pártjának szerepe határozta meg a magyar–olasz gazdasági kapcsolatokat a negyvenes évek végétől, és – bár a Kádár-rendszer idején gyengült a korábban igen erős és sok esetben komoly teherterítelt jelentő szovjet nyomás az olasz kommunisták támogatását illetően – a hidegháború teljes időszakában jelentős pénzügyi hozzájárulást kaptak az itáliai elvtársak a keleti blokk országaiból.⁵⁶ Ennek a támogatásnak a legnyilvánvalóbb formája az Olasz Kommunista Párt saját vállalatainak előnyben részesítése volt, de a pártvállalatokkal folyó kereskedelem mellett közvetlen pénzforrásokat is biztosított számukra Magyarország a római és az 1961-ben felállított milánói kereskedelmi kirendeltség segítségével. Mindkét állomáshelyen az MNVK-2. erőfőlénye volt tapasztalható. Rómában 1958-tól 1963-ig Salusinszky István irányította a kereskedelmi képviselő munkáját, aki rendkívül jó kapcsolatokat ápolott Vittorio Savival, az Olasz Kommunista Párt Soresco nevű vállalatának vezetőjével. Salusinszky járatos volt a külkereskedelemben, hiszen 1947 és 1950 között a moszkvai kereskedelmi kirendeltség tanácsosa volt, majd a Külkereskedelmi Minisztérium vezető beosztású tisztségviselője lett, innen helyezték Rómába. Feltehetően a katonai felderítés megnyertjeként dolgozhatott állomáshelyén,

⁵⁴ Sebestyén már a Rajk-per kapcsán is az államvédelem látószögébe került. Zinner 2014, 100.

⁵⁵ Az ÁBTL öt kötetben őrzi Simon Endre („Fábián”) ellen lefolytatott nyomozás dokumentumait. ÁBTL 3.1.5. O-15829/1–5.

⁵⁶ Bottoni 2015, 102.

legalábbis a belügyi hírszerzés fennmaradt anyagai erről tanúskodnak. Bíró Géza a Milánói Kereskedelmi Kirendeltség első tanácsosa volt, és a BM hálózati kapcsolataként került a lombard fővárosba. Jelentéseiből kiderül, hogy a római kereskedelmi tanácsos, vagyis Salusinszky olyan döntést hozott, amely erősen akadályozta Bíró a hírszerző feladatainak ellátásában. Bíró számára a Soresco cég adott fedőmunkahelyet, de nem egészen úgy történt az alkalmazása, ahogy a BM tervezte azt. Egy különálló irodában kellett ülnie egész nap, amely gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy bárkivel is kapcsolatba kerüljön.⁵⁷ Mindez egyértelműen a rivális katonai felderítés szándéka szerint történt – legalábbis a belügy szerint: „Nyilvánvaló, hogy Salusinszky elvtárs magatartásából a társszerv érdekeinek előtérbe helyezése tükröződik, s ezzel a saját titkos munkatársunk foglalkoztatását illetően igen kényelmetlen helyzetbe hozott bennünket.” A belügyi hírszerzés a helyzet orvoslását a katonai felderítéssel való egyeztetésben látta: „a társszerv vezetőjével történt beszélgetés eredményeként minimálisan annyit kellene elérni, hogy ha Salusinszky nem is szimpatizál »Naggyal«,⁵⁸ de ne tegye lehetetlenné, és ne akadályozza munkáját.”⁵⁹ Salusinszky 1964-től a Magyar Külkereskedelmi Bank (MKB) vezérigazgatója lett, külföldi kiküldetése lejártá után nyilván a felderítéssel való szoros kapcsolata is megszűnt, de tudjuk, hogy az egykori megnyertekkel az MNVK-2. Belföldi Operatív Támogató Alosztálya bizonyos időközönként találkozott, és tájékozódott éppen aktuális lehetőségeikről. Egy pénzügyi vezérigazgatójának pedig gazdag lehetőségei voltak. Az egykori kereskedelmi tanácsos nagyon jól ismerte a külkereskedelmi jutalékrendszer működését és a szolgálatok valutakitermelésének módját, így bankvezérként is támogatta azt. Részt vett a katonai felderítés külföldi székhelyű vegyesvállalatainak alapításában,⁶⁰ de számos egyéb olyan kapcsolatrendszer háttérében is megtalálhatjuk őt, amelyben az állambiztonság véleménye szerint gyanús pénzügyi mozgások történtek – ezekről a későbbiekben még lesz szó.

A külkereskedelmi bank élére távozott Salusinszkyt Obláth György követte a római kirendeltség élén, kapcsolata a hírszerző szervezetekkel egy kissé árnyaltabb volt, mint Salusinszkyé. Obláth ugyanis a Belügyminisztérium ügynöke volt eredetileg, de később minden bizonnyal kapcsolatba került a katonai felderítéssel is, legalábbis a hetvenes évek elején Rómában már az MNVK-2. munkáját segí-

⁵⁷ ÁBTL 3.2.3. Mt-8/1. 59. Jelentés, 1961. december 4.

⁵⁸ Bíró Géza fedőneve „Nagy István” volt.

⁵⁹ ÁBTL 3.2.3. Mt-8/1. 45. 62/8 D. sz. utasítás. „Nagy István” ügye, 1962. május 7.

⁶⁰ Például a Metalimpex leányvállalataként létrehozott Intereurop nevű cég devizahatósági engedélyezését intézte, pénzügyi műveleteit fedezte. Borvendég 2016a, 126–127.

tette.⁶¹ Obláth komoly külkereskedelmi gyakorlattal rendelkezett, és „Petneházi” fedőnéven már legalább az ötvenes évek közepétől a belügynek dolgozott, de anyagai a forradalom alatt megsemmisültek.⁶² A Lignimpex vezérigazgatói székében ült, amikor 1959-ben felkereste őt Rév Lajos⁶³ a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága (KB) Gazdaságpolitikai Osztályáról azzal a hírrel, hogy Indiába helyezik őt kereskedelmi tanácsosnak.⁶⁴ Rév Lajos korábban a Honvédelmi Minisztérium politikai tisztjeként szolgált, és tudjuk róla, hogy a párt gazdasági ügyekért felelős osztályának munkatársaként a Metalimpex vezérigazgatójának megnyerésében is részt vállalt,⁶⁵ vagyis hiába igazolt át civil pályára, továbbra is kapcsolatban állhatott a katonai titkosszolgálattal. Obláth 1963 őszéig tartózkodott Új-Delhiben, és kiküldetése során rendszeresen jelentéseket küldött a BM-nek,⁶⁶ de hazaérkezése után arra hivatkozva, hogy hírszerzői lehetőségei megszűntek, kizárták a hálózathoz, és a továbbiakban társadalmi kapcsolatként számítottak együttműködésére.⁶⁷ Rév Lajos megjelenése azonban arra világít rá, hogy Obláth nemcsak az állambiztonság felé tartozott kötelezettségekkel külföldi kihelyezése után, hanem a katonai felderítésnek is, és Rómába való kikerülése előtt a szolgálat ismét felvette vele a kapcsolatot, vagyis Olaszországban már a rivális szerv érdekeit képviselte.⁶⁸ Ezt a feltételezést az is megerősíti, hogy tudomásunk van egy belügyi hálózati személyről, akit a római kirendeltségre helyeztek Obláth tanácsosi munkája idején. Fejes Lajos, alias „Feleki József” brüsszeli állomáshelye után került az olasz fővárosba, ahol – rácsáfolva korábbi teljesítményére – nem tudta megfelelően ellátni operatív feladatait. „Obláth elvtárs egész idő alatt valami oknál fogva tolmácsnak alkalmazta, hivatali munkáját ennek következtében nem tudta úgy elvégezni, ahogyan szeretne volna – képes-

⁶¹ Borvendég 2016a, 117–118.

⁶² ÁBTL 3.2.1. Bt-463. Szolgálati jegy, 1961. augusztus 1. 19.

⁶³ Rév Lajos (1920–2008) 1935-ben lépett be a Kommunisták Magyarországi Pártjába, tevékenységéért 1938-ban letartóztatták. Munkaszolgálatosként került a szovjet frontra, ahol megszökött, és hadifogságba került. 1948-ban tért haza, eleinte különböző pártalapszervezeteknél dolgozott, majd 1950-ben a Honvédelmi Minisztériumba került, politikai tisztként szolgált. Az évek során több munkahelye is volt, dolgozott többek között az Országos Tervhivatalban, és 1968–1986 között az Ipari Szövetkezetek Országos Tanácsának elnöke volt. Az MSZMP KB tagja volt 1970 és 1985 között.

⁶⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-463. 20. Jelentés, 1959. március 31.

⁶⁵ Borvendég 2016a, 99–100.

⁶⁶ Fennmaradt jelentéseit a következő dosszié tartalmazza: ÁBTL 3.2.3. Mt-719/1.

⁶⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-463. 57. Javaslat, 1963. szeptember 11.

⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-160338/1. 161. Dévai István gyanúsított kihallgatása, 1974. augusztus 8.

ségeinek megfelelően. Így természetesen nekünk sem tudott dolgozni.”⁶⁹ Kísértelesen hasonlít a történet a milánói belügyes hálózat munkájának ellehetetlenítésére, joggal feltételezhetjük, hogy a katonai felderítés azon szándékát láthatjuk az eset mögött, amellyel igyekeztek megzavarni a belügyi szerv tevékenységét, ezzel kizárólagos hozzáférést szerezni a kirendeltség lehetőségeihez: az alkotmányos költségek feletti rendelkezés és a jutalékok elosztásának jogához.

Az 1961-ben felállított Milánói Kereskedelmi Kirendeltség első vezetője a belügyi hírszerzés embere volt ugyan, de láthattuk, hogy Salusinszky könnyűszerrel akadályozta őt munkája elvégzésében, vagyis a katonai vonal még a belügyi vezetés alatt is erősebb volt. 1966-tól pedig itt is a katonai felderítés hivatásos tisztje vezette a kereskedelmi képviselőt Budai Ferenc⁷⁰ őrnagy személyében, akit az olasz elhárítás lefűlt és őrizetbe vett; csak hónapokkal később szabadulhatott egy olasz kultúrattasé átadásáért cserébe.⁷¹ Budai bukása után Csillag Mátyás⁷² vette át a kirendeltség vezetését, aki szintén kisebb politikai botrányt kavart működésével. Csillag mögött több évtizedes kereskedelmi gyakorlat volt már, jó néhány olyan külkereskedelmi vállalat munkatársaként dolgozott, amelyek haditechnikához köthető beszerzéseket végeztek. Az ilyen cégek az MNVK-2. ellenőrzése alatt álltak, vagyis Csillag már korábban a katonai felderítés közelébe kerülhetett. A bonyodalom körülötte akkor kezdődött, amikor 1973-ban, erősödő antiszemitizmusra hivatkozva, politikai menedékjogot kért

⁶⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1065/3. 20. Megismerkedés Feleki fedőnevű titkos munkatárssal, 1978. november 30.

⁷⁰ Budai Ferenc az MNVK-2. hivatásos tisztje volt, és különböző fedőmunkahelyekről támogatta a szolgálat illegális gazdasági tevékenységét. A hetvenes évek közepén az Országos Idegenforgalmi Hivatalban dolgozott szigorúan titkos állományban lévő tisztként, és segítséget nyújtott egy Halász Ferenc nevű kereskedőnek abban, hogy kinyíljanak az állami vállalatok kapui üzleti ajánlatai előtt. Halász az Interpress vállalat gazdasági visszaéléseiben is részt vett, ezzel jelentős kárt okozva a magyar népgazdaságnak. (Borvendég 2015, 101–108.) Budai a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján Szíriában teljesített szolgálatot, ahol – Práczki István visszaemlékezése szerint, de más forrásokkal meg nem erősítve – sikkasztás és más visszaélések gyanújába keveredett. (Prácki 2014, 303–349.) A rendszerváltás időszakában már a Delta Szaklapkiadó és Műszaki Szolgáltató Leányvállalat élén állt.

⁷¹ Bottoni 2015, 90.

⁷² Csillag Mátyás eredetileg lakatos volt, majd 1945-ben a Belügyminisztérium Politikai Osztályára került. 1948-tól dolgozott külkereskedelmi vonalon, először a Nikex, majd a Technoimpex Külkereskedelmi Vállalatoknál. 1952–1958 között a pekingi kereskedelmi kirendeltség attaséja volt, majd a Technoimpex és a Mogürt munkatársaként végzett néhány éves hazai tevékenység után újra külföldi kiküldetést kapott. 1967-ben tíz hónapra Kuvaitba küldték, onnan pedig milánói állomáshelyére érkezett, amelynek 1973. szeptember 27-ig volt a vezetője. ÁBTL 3.1.9. V-159884. 24. A Külkereskedelmi Minisztérium átirata a BM részére, 1974. július 1.

Olaszországban.⁷³ Csillag fontos titkok tudója lehetett, akár a katonai felderítés olaszországi tevékenységét, akár a magyar hírszerző szervek Olaszországban működő ügynökeit vagy az Olasz Kommunista Párt (OKP) titkos pártfinanszírozását tekintjük, így komoly aggodalomra adhatott okot szökése a magyar titkoszolgálatoknál. A Belügyminisztérium természetesen nyomozást indított Csillag emigrálása kapcsán, ugyanakkor az a gyanú is felmerült, hogy az MNVK-2. direkt „léptette le” a külkereskedőt, és építette be egy amerikai vállalathoz.⁷⁴ E feltételezés azért is figyelemre méltó, mert Csillag Mátyás Milánóban maradt, és valóban egy amerikai tulajdonban lévő cégnél, a Philipp Brothersnél helyezkedett el. Ez a cég később szoros kapcsolatokat ápolt magyar politikai és pénzügyi vezetőkkel – például a már említett Salusinszky Istvánnal, az MKB vezérigazgatójával –, valamint különböző külkereskedelmi vállalatokkal, és a kötet harmadik részében ismertetésre kerülő súlyos pénzügyi visszaélések egyik kulcsszereplője lett.

Csillag utódja Milánóban Máté Lajos lett, aki a BM információi szerint szintén a katonai felderítés kapcsolataként került állomáshelyére.⁷⁵ Külön kutatást érdemelne az összes nem szocialista államban működő kereskedelmi kirendeltség személyi állományának vizsgálata, hiszen általános konklúziót e nélkül nem vonhatunk le. Az azonban valószínűsíthető, hogy azokon a területeken, amelyen a Magyar Néphadsereg felderítő szolgálata folytatott hírszerzést a Varsói Szerződés keretében, illetve olyan országokban, ahol rendszeres fegyveres konfliktusok voltak (például a Közel-Keleten), a katonai hírszerzés jelenléte erősebb volt a belügyinél, a két szerv közötti együttműködés pedig – legalábbis a hetvenes évek végéig – nem volt zavartalan. A belügyesek szerint „mindenki sérthetetlen volt, aki a katonák körében ténykedett és tett valamit”,⁷⁶ a felderítés megnyertjei pedig nem sokra becsülték a BM, különösen a kémelhárítás embereit, mivel úgy gondolták, „a belügynek egyetlen szerepe van, hogy csak azt kutassa, ki miben ténykedik a kirendeltségen, ki mit csinál olyat, amibe esetleg a belügy beleköthet.”⁷⁷

A katonai felderítés nemcsak nyugati állomáshelyeken, de több hazai vállalat irányításában is döntőbb szerepet játszott, mint az állambiztonság. Ez különösen igaz azokra a vállalatokra, amelyeknél haditechnika beszerzése, illetve gyártása is folyt, hiszen az MNVK-2. felhasználta munkájához az összes olyan céget, amely-

⁷³ ÁBTL 3.2.4. K-2971. 203. Jelentés, 1980. december 15.

⁷⁴ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. 38. Jelentés Csillag Mátyás disszidenssel kapcsolatban, 1974. június 13.

⁷⁵ ÁBTL 3.1.9. V-159884. 101. Jelentés Csillag Mátyás ügyében, 1974. június 4.

⁷⁶ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. 210. „Pomázi” jelentése, 1974. szeptember 26.

⁷⁷ Uo.

nek lehetősége volt arra, hogy katonai információkat szerezzen. A külkereskedelmi vállalatok mindegyike – és azon stratégiai termelő vállalatok is, amelyek nyugati kapcsolatokat ápoltak – be volt kötve valamelyik hírszerzéshez, mind a belügy, mind a katonai felderítés törekedett arra, hogy a személyzeti osztályokra bejuttassa saját embereit a tippkutatás biztosítása és a hálózati kapcsolatok könnyebb irányítása érdekében. Ezek a személyek mindkét szerv részéről SZT-tiszti állományban voltak. A vállalatok vezetői általában nem tartoztak sem a megnyertek, sem az ügynökök közé, nem voltak hálózati személyek, őket hivatalos kapcsolatként tartották a szolgálatok, nyilatkozatot sem kellett aláírniuk, a BM vagy az MNVK-2. felé végzendő feladataikat köteleességszerűen (és informálisan) teljesítették. Elkerülhetetlen volt a belföldi hírszerző bázisoknál is a két szolgálat közötti ellentétek kialakulása, különösen a kémelhárítás – a már részletezett okok miatt – szeretett volna minél inkább belelátni a katonák ügyleteibe. Az embargós beszerzési csatornákat vizsgáló fejezetben részletesen foglalkozom az Elektromodul vállalat (EMO) – teljes nevén Magyar Elektrotechnikai Alkatrészkereskedelmi Vállalat – tevékenységével, de a külkereskedelmi vállalatokra való titkosszolgálati ráépülés, valamint a két szolgálat közötti rivalizálás érzékeltetésére jó példa a cégen belül a hetvenes évek közepén kialakult konfliktus, amely szintén a katonák erőfölényének biztosításával zárult.

Az EMO rendszeresen végzett embargós beszerzéseket a kommunista tömb országai számára.⁷⁸ A céget 1952-ben alapították, és 1968-ban nyert külkereskedelmi jogot. Nem kifejezetten haditechnikai beszerzésekkel foglalkozott, hanem különböző elektrotechnikai alkatrészek készletezésére, belföldi forgalmazására és importjára kapott felhatalmazást.⁷⁹ Annak ellenére, hogy nem tartozott a hadiipari objektumok közé, az Elektromodul feladata volt, hogy a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium számára híradástechnikai készülékeket, berendezéseket vásároljon, illetve a hadianyaggyártásban szerepet vállaló üzemek részére a gyártáshoz szükséges elektronikai és vákuumtechnikai alkatrészeket is a cég hozta be az országba.⁸⁰ Ezeknek a termékeknek a legnagyobb része embargó alatt állt, így beszerzésük különleges eljárást igényelt, közvetítő cégeken, kereskedelmi ügynökségeken keresztül férhettek hozzájuk a keleti blokk államai; ezekről a megadásokról később részletesen is olvashatunk.

⁷⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-444/1. 105. Feljegyzés, 1986. március 11.

⁷⁹ ÁBTL 3.1.5. O-19025. 139. Jegyzőkönyv, 1976. július 13.

⁸⁰ ÁBTL 3.1.5. O-19025. 30. Jelentés, 1970. augusztus 7.

Nem ismerjük az MNVK-2. kapcsolati hálójának kiépülését a cégnél, de biztosak lehetünk abban, hogy a katonai felderítés a kezdetektől fogva jelen volt a vállalat életében, hiszen a hadiipari termékek beszerzésénél az együttműködés a Honvédelmi Minisztérium (HM) titkosszolgálatával elkerülhetetlen volt. 1974-ben az Elektromodul élén Udvardi Károly állt, aki az „MNVK-2. Csoportfőnökséggel fennálló munkakapcsolatát is felhasználta arra, hogy segítségükkel megakadályozza”⁸¹ az állambiztonság sikeres beépülését a vállalathoz. Újra a belügyi és a katonai titkosszolgálat rivalizálásának lehetünk tanúi, amely egy 1973 végén született miniszteri rendelet végrehajtásának kérdése körül csúcsosodott ki. A Belügyminisztérium megállapodott a Kohó- és Gépipari Minisztériummal, hogy ez utóbbi létrehozza szervezeti keretein belül a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályát, a haditechnikai vállalatokat is felügyelő tárca vállalatainál pedig megszervezik a főosztály közvetlen alárendeltségében működő nemzetközi kapcsolatok osztályait. Ez a szervezet természetesen az állambiztonság szigorúan titkos állományban dolgozó tisztjeinek a fedését volt hivatva biztosítani. 1974 júniusában kereste fel a BM III/II. Csoportfőnöksége az Elektromodult, hogy a rendelet végrehajtásának a cégen belüli részleteit megtárgyalják. A BM felszólította a vezérigazgatót, hogy az 1969 óta a vállalatnál dolgozó D-165-ös SZT-alezredest, vagyis Kiss Józsefet nevezze ki az újonnan felállítandó nemzetközi osztály élére.⁸² Udvardi ezt megtagadta, és közölte, hogy a jelenlegi szervezeti felépítés, amelyben az Államközi Osztály koordinálja a külföldi partnerekkel való kapcsolatot, tökéletesen megfelel a vállalat érdekeinek. Több hónapos huzavona kezdődött, amelyben a belügy képtelen volt az akaratát keresztülvinni. Mindez nehezen képzelhető el anélkül, hogy Udvardi mögött ne álltak volna támogatók. Az egyikük maga az illetékes miniszterhelyettes, Kiss Ernő⁸³ volt – akivel láthatóan jó kapcsolatot ápolt Udvardi –, a másik pedig maga a HM titkosszolgálat.

Össze már feladta eredeti terveit a BM, és abban állapodott meg Udvardival, hogy a vezérigazgató létrehoz egy olyan szervezeti egységet a vállalaton belül, amely megfelelő szakmai fedést nyújt a belügyes tisztnek, és elfogadható lehető-

⁸¹ ÁBTL 3.1.5. O-19025. 57. Jelentés, 1974. november 11.

⁸² Uo. 54.

⁸³ Kiss Ernő (1921–1987) Budapesten szerzett gépészmérnöki, majd gazdasági mérnöki diplomát. 1943 és 1951 között a csepeli fémműnél dolgozott, majd a Középgépipari (azaz hadiipari) Minisztériumban osztályvezető lett. Később vezető beosztásokat töltött be a Mechanikai Laboratórium-ban, majd a Szerszám- és Készülékgyárban. 1962-ben került a Kohó- és Gépipari Minisztériumba, ahol 1970 és 1975 között miniszterhelyettes volt. 1975-től 1980-as nyugdíjazásáig az Elektromodul vezérigazgatója lett.

ségeket teremt az állambiztonsági feladatok ellátására. Udvardi ebbe belement, de kérte, hogy egyelőre tartsák titokban a megállapodásukat még a vállalat SZT-tisztje előtt is. Erre azért volt szüksége, nehogy a fedésben dolgozó alezredes hivatalos feletteseitől hamarabb megkapja az egyezségekre vonatkozó utasításokat, és ennek birtokában esetleg megvétőzza Udvardi tervét. A vezérigazgató ugyanis leválasztotta az Államközi Osztályról a protokollrészleget, és ennek irányításával bízta meg az állambiztonság képviselőjét. Ezzel gyakorlatilag nemhogy nem erősítette meg a belügyes jelenlétet, de még inkább korlátozta a kémelhárítást abban, hogy figyelemmel kísérje a vállalat kapcsolatait, ügyleteit. Az alezredes feladatkörébe tartozott a cég vendégeinek kényelmét biztosítani, szálloda- és asztalfoglalásokat intézni stb., de még ezeket a „jogosítványokat” is erősen korlátozottan biztosították számára. Felháborodottan vette a szerv tudomásul, hogy nem szerepelnek az utasításban olyan fordulatok, hogy „ellenőriz, koordinál, joga van, megtagad, nem járul hozzá.”⁸⁴ Udvardi a sofőrjével küldte be a kémelhárításhoz a kiadott utasítás szövegét, kész tények elé állítva a belügyet.

Mivel az állambiztonság továbbra sem tudott akkora nyomást gyakorolni a vezérigazgatóra, hogy az felülbírálja a kiadott utasítást, a jól bevált módszerhez folyamodtak: kompromittáló adatokat gyűjtöttek a cégvezető ellen. A jelentésből kiderül, hogy az ÁVH már 1950-ben letartóztatta Udvardit egy „cionista ügy kapcsán”,⁸⁵ és a szerv ezzel magyarázta az ellenük táplált bizalmatlanságot, amelyről az SZT-tiszt is folyamatosan beszámolt az évek során. A valóságban arról lehetett inkább szó, hogy el kellett rejteni a belügy embere elől azokat a visszaéléseket, amelyek egyértelműen az MNVK-2. valutakitermelésére utaltak. 1971 októberében például egy belső ellenőrzés során kiderült, hogy nyoma veszett 32 darab diódának, 848 ezer forint értékben.⁸⁶ Az ügyet úgy sikerült elsimítani, hogy a külföldi beszállítót rávették arra, adjon ki egy nyilatkozatot, amelyben magára vállalja a felelősséget, cserébe a magyar vállalat kötelezte magát arra, hogy olyan nagy értékű üzleteket köt vele a jövőben, amelyből a partner anyagi kára busásan megtérül. De olvashatunk fiktív számlakibocsátásokról is, amelynek eltussolásában Fekete János, a Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettese – és a kötet későbbi részeiben ismertetendő történetek egyik főszereplője – segítette a vállalat vezetését, illetve amelynek kapcsán Szabó János alezredes⁸⁷ a „szolgálat érdekeire” hi-

⁸⁴ ÁBTL 3.1.5. O-19025. 84. Értékelés, 1974. október 29.

⁸⁵ ÁBTL 3.1.5. O-19025. 57. Jelentés, 1974. november 11.

⁸⁶ Uo. 58.

⁸⁷ Szabó János a katonai felderítés A/5. Alosztályának tisztje volt, ahhoz a részleghez tartozott, amely a valutakitermelést végző cégek tevékenységét irányította, vagyis közvetlenül érintettek

vatkozva állíttatta le a revizori vizsgálatot.⁸⁸ Mindezen adatok összegyűjtése sem volt azonban elég ahhoz, hogy a BM rákényszerítse akarátát Udvardira. Azt is felajánlották, hogy Kiss József helyett egy másik SZT-tiszt kihelyezésével próbálják javítani az intézményi együttműködést, de Udvardi a következő fordulattal hátrította el a lehetőséget: „ezt már ismerem, és egyébként sincs semmi garancia arra, hogy nem hülyébbet kapok helyette.”⁸⁹ Ebben az esetben tehát a BM nem boldogult a társszervvel, 1974 végére úgy zárult le a konfliktus, hogy még a szigorúan titkos tisztet is ki kellett vonniuk a vállalatból, mert félt, hogy személyes biztonságát sem tudják garantálni.⁹⁰ Bár Udvardi hamarosan távozott a vállalat éléről, és helyére az őt támogató korábbi miniszterhelyettes, Kiss Ernő került, nem valószínű, hogy ez a belügy pozíciójának jelentős erősödését jelentette volna a cégen belül, bár ennek bizonyítása további kutatásokat igényel.

Belügyi „visszavágó”

A kémelhárítás kísérletet tett a katonák hatalmának visszaszorítására, összegyűjtött adatai alapján eljárásokat is kezdeményezett. Több különböző „ügyben folytatott büntetőeljárás során felszínre kerültek olyan jelzések is, hogy az MNVK-2. Csoportfőnökség más területeken és vállalatok vonatkozásában is jogszabályellenes módon funkcionál. Azaz egyes külkereskedelmi vállalatok útján az ott lévő titkos kapcsolataik, illetve a létrehozott külkereskedelmi fedőszerveik révén, az MNVK-2. Csoportfőnökség nagy összegű valutát, emellett különböző címen fiktív szerződésekkel ugyaninnen és más vállalatoktól, jelentős összegű forintot von el a népgazdaságtól.”⁹¹ Mindezen cselekmények megakadályozására a III/II. Csoportfőnökség egy javaslatot készített a belügyminiszter és a honvédelmi miniszter számára, egy közös bizottság felállítására, amely felülvizsgálná a katonai fel-

voltak a pénzügyi visszaélésekben. Okváth Imre kutatása szerint ő volt megbízva a BM és a HM titkosszolgálatok közötti kapcsolattartással, ugyanakkor a katonai felderítés sajtóvonalának irányítását is ő végezte. Rendszeresen utazott külföldre újságírói fedéssel, majd a titkosszolgálatok egyik legfontosabb sajtós fedőcégének, az 1979-ben létrehozott Pressinformnak az igazgatóhelyettese lett. Borvendég 2016b.

⁸⁸ ÁBTL 3.1.5. O-19025. 60. Jelentés, 1974. november 11.

⁸⁹ ÁBTL 3.1.5. O-19025. 58. Jelentés, 1974. november 11.

⁹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-19025. 136. Jelentés, 1975. február 10.

⁹¹ ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. 224. Jelentés, 1974. november 15.

derítés vállalatait és pénzügyi rendszerét, annak érdekében, hogy az anomáliákat megszüntethessék működésükben. A csoportfőnökség javaslata így hangzott:

„1. Az illetékes pártszerv, valamint a belügyminiszter és a honvédelmi miniszter elvtársak által létrehozott és megbízott bizottság vizsgálja felül:

- az MNVK-2. Csoportfőnökség tevékenységének alapelveit és jogellenes módszereit;
- a külkereskedelem területén az MNVK-2. által létrehozott fedőszervek létjogosultságát, működésük indoklását és funkcionálásuk népgazdaságra káros kihatásait;
- az MNVK-2. Csoportfőnökség pénzügyi rendszerét, az ide vonatkozó szabályok betartását;
- azoknak a vállalatoknak és intézményeknek a pénzgazdálkodásait és az MNVK-2. Csoportfőnökséggel tartott kapcsolatuknak a tartalmát, amelyek jogellenesen forintot vagy valutát utaltak át az MNVK-2. Csoportfőnökség részére;
- a népgazdaságtól különböző címenek elvont forintot és valutát mire használták fel.

2. Az MNVK-2. Csoportfőnökség szüntesse meg azt a gyakorlatát, hogy magyar állampolgárokkal, köztük vezető beosztású személyekkel közösen, operatív tevékenység révén jogellenes cselekményeket követ el.

3. Az MNVK-2. Csoportfőnökség pénzügyi előírásait a jövőben tartsa be. Gazdálkodása maradjon a megállapított költségvetés keretein belül, a népgazdaságtól pénzt semmilyen címen ne vonjon el.

4. Számolja fel azt a gyakorlatot, mely szerint operatív érdekekre hivatkozással kapcsolatainak jogtalan előnyöket biztosít, vámmellenőrzés kiiktatására intézkedik, ajándékokat fogad el, és ezeket saját operatív tisztjei és hálózata tagjainak jutalmazására használja fel.”⁹²

Nincs tudomásunk arról, hogy a javaslatnak érdemi eredménye lett volna, bár hangsúlyozni kell, hogy ez a helyzet a hetvenes évek közepének viszonyait tükrözi. Valamikor az évtizedforduló környékén az MNVK-2-nél is felállították az önálló belső ellenőrzést, feltehetően éppen a kémelhárítás által kifogásolt visszaélések megakadályozására. Ennek eredményeként a kémelhárítás jogosultsága megszűnt a katonai felderítés ügyeinek ellenőrzésében, ezért az állambiztonsági levéltár iratai között sem találhatunk ilyen ügyekre vonatkozó dokumentumokat a nyolcvanas évek időszakából. A két szolgálat közötti éles ellentétek a fennma-

⁹² ÁBTL 3.1.9. V-160338/7. 225–226. Jelentés, 1974. november 15.

radt és jelenleg hozzáférhető dokumentumok alapján elcsitultak. A kémelhárítás súlyos gazdasági visszaélések felderítésére azonban a továbbiakban is indított nyomozásokat, ilyen esetekről bőven van dokumentáció egészen a rendszerváltoztatás időszakáig bezáróan. Ezeknek az ügyeknek a megismerése során újra találkozhatunk azokkal a szereplőkkel, akik már megjelentek ebben a fejezetben, valamint ismerős technikákat láthatunk viszont, így a titkosszolgálatok által biztosított háttér erősen gyanítható. Felmerül persze az a kérdés is, hogyha valóban két rivalizáló szervezet konfliktusának lenyomatait tükrözik a belügyi dokumentumok – többnyire csak az egyik fél szemszögéből –, akkor mennyire lehet azokat objektív forrásnak tekinteni, feltárható-e belőlük hitelesen a teljes történet. Erre jelenleg nem tudunk választ adni, de a logikai összefüggések alapján mindenképpen kísérletet lehet tenni arra, hogy az események szálait kibogozzuk.

Még izgalmasabb kérdés, hogy mennyire tehető kizárólag a katonai felderítés felelőssé az ilyen jellegű gazdasági visszaélésekért. Ennek megválaszolása jelenleg szintén lehetetlen, hiszen a belügyi titkosszolgálat gazdasági tevékenységére vonatkozó dokumentumok nem kerültek még elő. Fedőcégekkel minden bizonynyal a belügyi hírszerzésnek is rendelkeznie kellett, hiszen az ottani munkához is elengedhetetlen volt a megfelelő fedővállalatok alapítása. Nincsenek információink azonban ezeknek a vállalatoknak a létéről sem, ennél fogva működésüket sem ismerhetjük. A nyolcvanas évek közepén már nagyjából kétszáz magyar érdekeltségű vegyesvállalat működött Nyugaton, azt viszont nem tudjuk, hogy ezek közül melyek szolgálták részben vagy egészben az állambiztonság gazdasági tevékenységének fedését. A gazdasági bűncselekmények elleni nyomozás – csakúgy, mint minden más törvénysértés kivizsgálása – a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozott, vagyis kevés az esélye annak, hogy amennyiben mégiscsak folytattak illegális gazdasági tevékenységet, ennek bizonyítására adatokat gyűjtöttek volna, vagy amennyiben mégis elkerülhetetlenné vált a nyomozás megindítása valamiféle érdekellentét vagy dekonspiráció miatt, akkor felfedték volna a szervhez vezető szálakat. Jelenleg egyetlen jelentést sikerült az állambiztonsági levéltár anyagai között fellelni, amely a III. Főcsoportfőnökség titkos számláinak meglétére utal.⁹³ 1988 szeptemberében a kémelhárítás két, fedőnévvel ellátott valutaszámlán nyilvántartott összeg nagyságrendjéről számolt be Horváth István belügyminiszternek. A Magyar Nemzeti Banknál vezetett „Vámos Zoltán”

⁹³ ÁBTL 1.11.1. 6-a 978/88. 118. d. A BM III/II. Csoportfőnökség jelentése a Belügyminiszter részére a fedőszámlákon elhelyezett valutákról, 1988. szeptember 6. Köszönöm Soós Mihálynak, hogy a dokumentumra felhívta a figyelmem.

fedőnevű számlán a dokumentum szerint 1986. január 1-jén 1 450 737 USD szerepelt, amely különböző – és a dokumentumban felsorolt – befizetések után 1988. szeptember 1-jére már 2 280 026 USD-re gyarapodott. Ennél is érdekesebb a Magyar Külkereskedelmi Banknál vezetett belügyi számla, ugyanis ennek megnevezése „Euroimpex Vaduz” volt. A fedőnév egy Liechtensteinben bejegyzett „impex” meglétére utal, vagyis feltételezhetően a BM egyik offshore cégével állhatunk szemben. A számlán 1986. január 1-jén 2 449 074 USD szerepelt, 1988. szeptember 1-jén pedig 2 925 386 USD volt található. A gyarapodás láthatóan kevesebb volt a megadott időben, mint az MNB-nél vezetett számlán. Ennek részben az volt az oka, hogy az MKB 1986 szeptemberétől kezelési költséget számolt fel a számla vezetéséért, részben pedig az, hogy az összegből 1987-ben negyedmillió dollárt átadtak a BM III/V. Csoportfőnökség számára az operatív technikai berendezések fejlesztésére. A jelentésben szereplő harmadik tétel egyértelműen operatív tevékenységből (valutakitermelésből?) származott, ugyanis az „operatív úton szerzett valutabefizetéseket” mutatta, amelyet a kémelhárítás a BM Külügyi Osztályára eljuttatott. Az összegek különböző valutanevekben vannak feltüntetve, és éves szinten vannak megadva hozzá a napi forintárfolyamnak megfelelő értékek: 1986-ban 1 197 676 Ft, 1987-ben 1 629 943 Ft, 1988-ban 352 587 Ft értékű operatív úton szerzett valutáról számoltak be. A dokumentum 2. számú példányát a Vaduz nevű dossziéba rakták, amely feltehetően a BM nem teljesen legális pénzügyeinek archívuma volt.

A dokumentumból messzemenő következtetéseket a belügy pénzügyeire levonni nem tudunk, annak azonban látható a bizonyítéka, hogy titkosszolgálati valutakitermeléssel, fedett pénzek mozgásával nekik is foglalkozniuk kellett – e nélkül nehezen is képzelhető el titkosszolgálati tevékenység. Ennek megértéséhez azonban közelebből kell megismerkedni azzal a mechanizmussal, amit a blokk országokban valutakitermelés alatt értettek, hogyan működött mindez, mi volt az eredeti célja.

Internacionalista pénzügyek

„Alkotmányos” korrupció

A titkosszolgálati valutakitermelés célja elvileg a valutahiánnyal küzdő államháztartás kisegítése, különböző titkosszolgálati akciók fedése, a szolgálatok költségvetésének kiegészítése volt, de a kiépített mechanizmus segítségével a szocialista tábor támogathatta a nyugati testvérpártokat is. E kötet elsősorban arra kíván rávilágítani, hogy ez a szisztéma, mint mindenütt, magában hordozta a visszaélések lehetőségét, de a szovjet függőség és a kommunista diktatúra körülményei között akár évtizedes távon is érezhető károkat okozott a magyar gazdaságnak. Elengedhetetlen tehát annak a külkereskedelmi gyakorlat mögé bújtatott tevékenységnek az ismertetése, amely lehetővé tette a visszaélések elkövetését.

A később részletesebben is ismertetésre kerülő párt- és vegyesvállalatok elsősorban nem termelő egységek voltak, hanem kereskedelmi közvetítéssel foglalkoztak, vagyis ügynöki feladatokat láttak el. Ennek a lényege az volt, hogy a két partner, vagyis az exportőr és az importőr közé beiktattak egy vállalatot, és csak azon keresztül folytathatták le az üzleti tárgyalásokat. Ez sok esetben nyilván előnyös is lehet, hiszen maga a gyártó, kivitelező vagy forgalmazó cég megszabadul egy csomó – profiljába esetleg nem is tartozó – feladattól, munkaidőt, költséget kímélhet meg vele, és a piaci viszonyokat is jobban ismerheti egy kifejezetten erre szakosodott vállalat. Jelen esetben azonban korántsem csak az üzlet optimalizálása volt a cél, hanem az, hogy a nyugati kommunista pártok bevételhez jussanak, illetve extra nyereséget lehessen realizálni az államilag monopolizált külkereskedelem rovására. Amennyiben egy kapitalista cég kereskedelmi kapcsolatba kívánt lépni egy blokkon belüli vállalattal, legtöbb esetben elutasították azzal, hogy lépjen érintkezésbe egy meghatározott közvetítővel – ez nemcsak cég, de akár egy konkrét személy is lehetett –, és vele folytassa le a tárgyalásokat. Ezért a tevékenységért a közbeiktatott fél néhány százalékos jutalékot kapott – nem ritkán mindkét oldalról. Ugyanez a mechanizmus működött akkor is, ha egy kommunista ország állami vállalata kezdeményezte a nyugati piacokkal való kapcsolatot. A külkereskedelemben ezt reexportügyletnek nevezik, amelynek a lényege, hogy két ország közötti áruforgalomba belép egy harmadik ország szereplője, a reexportőr, aki az import oldalon vevőként, az export oldalon eladóként jelenik meg. A reexportőr nem változtat az eladott terméken, annak csak a papírjaival foglalkozik, sokszor még az országát sem érinti az adott szállítmány, hanem közvetlenül kerül a termék az eladótól a vevőhöz. A közvetítő cég haszna vagy a

jutalékból származik, vagy abból a különbözetből, amely az importőrnek fizetett ár és az exportőrtől beszédett ellenérték között van. A hidegháborús viszonyok közepette rendkívül fontos volt, hogy a reexportüzletek esetében lehetőség nyílt a származási ország elfedésére is, hiszen amennyiben az áru érintette a közvetítő cég országát, tehát nem direkt szállítás történt a két üzletfél között, akkor lehetőség volt az áruk átcsomagolására, papírjainak kicserélésére is – „neutralizálásra”, ahogy a kereskedelemben nevezik ezt az eljárást. Ezzel a nyugati cégek kivédhették a szigorú embargós előírásokat, hiszen közvetlenül csak a közvetítővel álltak kapcsolatban, a tényleges vevőről hivatalosan nem kellett tudniuk, de a keleti blokk országainak is lehetősége volt arra, hogy a szovjeteket megkerüljék. Hasonló a mechanizmusa a tranzitügyleteknek is, bár itt a reexporthoz képest a hangsúly nem a profitszerzésen van, hanem kimondottan a kereskedelempolitika – a hidegháborús viszonyok között elsősorban az embargó – kijátszásán. A tranzitőr szintén harmadik ország képviselőjeként jelenik meg, akárcsak a re-exportőr, munkájáért pedig mindig jutalékot kap. A két ügylet közötti legfőbb különbség ott található, hogy a reexportügyleteknél az eladó és a vevő elvileg nem kell, hogy ismerjék egymást, míg a tranzitálásnál az összes résztvevő tudott a másikról, hiszen a lényeg éppen a rendszer közös kijátszása volt. A hetvenes évektől fokozott jelentőséget kaptak a magyar külkereskedelemben a reexport- és tranzitügyletek, hiszen a vegyesvállalatok megjelenésével akár a legszigorúbb politikai irányvonallal ellentétes kapcsolatokat is fenntarhattak a külkereskedelmi cégek ennek segítségével. Például az 1973. október 6-án kitört negyedik arab–izraeli háború során a szatellitállamokat szigorú Izrael-ellenes bojkottra kényszerítette a Szovjetunió, azonban a kereskedelmi kapcsolatok nem fagytak be Magyarország és Izrael között, mindössze annyi történt, hogy az üzleteket átirányították Ausztriában működő leányvállalatokhoz.⁹⁴

Ez a fajta kereskedelmi módszer természetesen csökkentette a tényleges kereskedelmi partnerek nyereségét, illetve növelte a tranzakciós költségeket, azonban önmagában ez nem volt annyira jelentős veszteség, hogy a rendszer eleve működésképtelen legyen. Az eredendően a testvérpártok támogatására kialakított rendszer azonban túlnőtt kezdeti keretein, és kivirágzott belőle egy korrupciós hálón alapuló gyakorlat, amely már jelentős károkat okozott a népgazdaságnak, különösen a vegyesvállalatok megjelenése után – erről a későbbi fejezetekben konkrét példákat is olvashatunk.

⁹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. 13. Jelentés, 1974. június 5.

Az eddig röviden ismertetett különleges külkereskedelmi ügyleteken kívül meg kell még említeni a switch fogalmát is, amely jelentős szerepet játszott a konvertibilis fizetőeszköz-hiánnyal küzdő keleti államok számára, ugyanis konvertibilis valutához juthattak általa. A switch államközi kereskedelmi megállapodásokon nyugszik, amelyben egy évre előre meghatározzák az árucseré-forgalom nagyságát. A hangsúly a cserén van, ugyanis tényleges devizamozgás nélkül bonyolítják le az üzletet, árut áruval ellentételezve. A szállítások során meghatározzák a termék eszmei értékét, ezt klíringdevizában tartják nyilván, amely nem tényleges pénzösszeget takar, hanem csak a tartozások-követelések vezetésére szolgál. Valutához a szerződéses határidő lejárta után juthatott az érintett ország, méghozzá némi veszteséggel, ugyanis a klíringdeviza vásárlóértéke mindig alacsonyabb a konvertibilis devizánál, ezért ha a csereügylet során megszerzett árut a konvertibilis piacon értékesítették, ugyan konvertibilis valutához, illetve szabad devizához juthattak, azonban ennek értéke elmaradt a klíringelszámolás alapján szállított áruk értékétől.⁹⁵ Minden veszteség ellenére azonban a vasfüggönnyel elzárt országok számára fontos valutaszerző lehetőség volt a switchügyletek bonyolítása, különösen ennek egy speciális formája, a valuta- vagy devizaswitch, amelyben tényleges árumozgás nem is volt, kifejezetten pénzügyi manipuláción alapult a „kereskedelmi” üzlet.⁹⁶

Hasonlóan valutaszerzési céllal folytattak úgynevezett lecseréléses üzleteket, amelyeknek a lényege a jó minőségű magyar áruk exportálása volt konvertibilis valutaért vagy devizaért, a hazai piacra pedig olcsóbb és silányabb minőségű terméket importáltak helyette.

A jutalékok tehát a külkereskedelmi áruügyletek természetes velejárói voltak a pártállam idején is, és nemcsak vállalatoknak fizethették azt, hanem különböző személyeknek is, akik üzletkötőként beléptek az eladó és a vevő közé. Jó példa erre Paul Swraj esete, aki az indiai Kongresszus Párt választási kampányához gyűjtött „adományokat” a szocialista blokkban a hatvanas években. India semleges próbált maradni a hidegháborús felek között, azonban biztonságpolitikai

⁹⁵ Ennek a lehetőségnek a másik oldala az, amikor az egyik ország nem tudja áruval kiegyenlíteni a másik ország szállítását, és a konvertibilis piacon vásárolja meg a szükséges árumennyiséget, amit aztán klíringelszámolás mellett juttat el a vele szerződésben álló félnek. Mivel a klíringdeviza vásárló értéke kevesebb, így nagyobb értéket tud az érintett fél leírni a tartozásából, mint amennyit költött szabad devizában, vagyis végeredményben nyeresége van az üzleten. A szocialista országok számára azonban nem ez a változat volt a switchügyletek lényege, hanem a veszteséggel, de szabaddeviza-hozzáféréssel záruló típus.

⁹⁶ A különleges külkereskedelmi ügyletekről részletesen lásd: Törzsök 2008.

szempontok miatt (legfőbb ellenfele, Pakisztán az USA táborához tartozott) a Szovjetunióhoz közeledett, és 1971-ben a béke- és barátsági szerződést kötött a kommunista nagyhatalommal. A Szovjetunió számára jelentős előrelépés volt a közeledés, hiszen India fogta össze az el nem kötelezett államok mozgalmát, a harmadik világ feletti befolyásgyakorlás kiépítése pedig mindkét nagyhatalom számára fontos volt. A hidegháború éveiben majdnem folyamatosan hatalmon lévő és a szovjetekkel kacérkodó Kongresszus Párt újabb választási győzelmének támogatását tehát a keleti blokk közös politikai érdekeként lehetett feltüntetni. Swraj a Metalimpex partnere volt, és minden India felé irányuló kereskedelmi üzletet csak rajta keresztül bonyolíthatott a vállalat. Reexportügyletekről volt szó, és a kereskedelmi ügynök bevonása azt jelentette, hogy az Indiába a Metalimpexen keresztül szállított nyugati termékek árát Swraj határozta meg, ráadásul, amíg a Metalimpex konvertibilis valutában volt kénytelen kifizetni a reexportra szánt termékek árát, addig a devizahiánnyal küzdő India rúpiában teljesített a szintén devizahiánnyal küzdő Magyarország állami vállalatának. A manipulációk itt nem értek véget, ugyanis teljesen elmaradt a különböző ügyletek során a versenyeztetés is, csak azokkal a cégekkel szerződtek, amelyeket Swraj kijelölt a Metalimpex számára, ahelyett, hogy az Indiában működő magyar kereskedelmi kirendeltség segítségével terjeszkedett volna a cég az indiai piacokon. A BM kalkulációi szerint az évente megkötött több millió dollárnyi üzlet alapján Swraj több százezer dollárt tett zsebre, nagyjából a forgalom tíz százalékát. Ám amikor az indiai kormányzat államosításokat hajtott végre, és az így kialakult profitcsökkenés miatt kevesebb lett Swraj bevétele is, a Metalimpex kompenzációban részesítette az üzletkötőt, és rejtett jutalékokkal egészítette ki jövedelmét.⁹⁷ Tizenegy év alatt másfél millió dollár jutalék ütötte az indiai férfi markát, mindezt pedig a külkereskedelmi vállalat költségvetéséből kellett kigazdálkodni.⁹⁸ Ez a történet természetesen csak csepp a tengerben, hiszen számtalan „üzletemberrel” és céggel volt hasonló megállapodása a különböző külkereskedelmi cégeknek.

Azt, hogy mennyire volt mindez bevett szokás, jól mutatja, hogy külön miniszteri utasítás szabályozta a csúszópénzek mozgásának rendjét. Az „alkotmányos költségnek” elnevezett tételeket a Magyar Nemzeti Bank folyósította a nyugati világban lévő kereskedelmi kirendeltségekre, illetve biztosította a külkereskedelmi vállalatok számára, és eredetileg a közvetítő cégek jutalékainak fedezetére szolgált, azonban szerepe gyorsan bővült, és a „bizalmas jellegű rendkívüli

⁹⁷ Borvendég 2016a, 112–114.

⁹⁸ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. 67.

kiadások” kezelésére vonatkozó utasítás már a kenőpénzként funkcionáló összegek felhasználásáról és elszámolásáról is rendelkezett:

„A bizalmas jellegű rendkívüli kiadásokon az egyes szerződések megkötésével és bonyolításával, továbbá piacok és kontingensek megszerzésével és fenntartásával, illetőleg az áruforgalom bővítésével kapcsolatos olyan anyagi áldozatvállalást kell érteni, amelynek közvetlen vagy közvetett kedvezményezettje külföldi, és amely nem minősül az áruforgalommal kapcsolatos szokásos közvetlen vagy közvetett költségnek (árengedmény, jutalék, propaganda, reprezentáció stb.).”⁹⁹

Az üzletek megkötésekor a jutalékra vonatkozó megállapodás elfogadására kizárólag a külkereskedelmi vállalat igazgatója, esetleg helyettese volt felhatalmazva, a megállapodás dokumentumait titkosan kellett kezelni, és az ehhez köthető iratokat lehetőleg semleges papírra írták, cégszerű aláírás és bélyegző nélkül.¹⁰⁰ Az „alkotmányos költségek” tehát elsősorban az üzletkötésekhez biztosított titkos kenőpénzek voltak, de fedeztek ebből a keretből titkosszolgálati akciókat, valamint a központi politika által meghatározott egyéb titkos feladatokat is. Nem rendelkezünk pontos adatokkal arról sem, hogy összességében milyen volumenű pénzmozgásokra kell gondolni az alkotmányos költségek átutalásánál. Azt viszont a Metalimpex elleni nyomozás irataiból tudjuk, hogy a vállalat 1970–1973 között a római magyar kereskedelmi kirendeltségre összesen 40 695,59 USD-t juttatott el ilyen jogcímen. Mivel az így felhasználható összeg elszámolására kevésbé szigorú szabályok vonatkoztak, rugalmasabban lehetett azt kezelni. A kereskedelmi kirendeltségekre utalt összegek fölött ráadásul az adott kirendeltséget irányító titkosszolgálatok rendelkeztek, felhasználták azt az általuk valutakitermelésnek nevezett pénzügyi trükkökhöz is. Mint már említettem, a valutakitermelés gyakorlata fontos szerepet játszott nemcsak a titkosszolgálatok fedett műveleteinek finanszírozásában, de a szocialista országok dollárszükségletének biztosításában is, és természetesen visszaélésekre is lehetőséget nyújtott.¹⁰¹ Az alkotmányos költségkeretet legegyszerűbben úgy lehetett

⁹⁹ MNL OL XXIX-G-20-b 21. d. A külkereskedelmi miniszter 11/1968. KKM számú utasítása a nem szocialista viszonylatokban felmerülő bizalmas jellegű rendkívüli kiadások folyósításának rendjéről, 1968. április 14. Köszönöm Germuska Pálnak, hogy a dokumentumra felhívta a figyelmemet.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Az alkotmányos költség államilag szabályozott intézménye egészen a rendszerváltozásig megmaradt. Németh Miklós visszaemlékezése szerint Horn Gyula 1988-ban el akarta érni, „hogy a külügyi képviselőken dolgozó katonai elhárítótisztek és hírszerzők – természetesen a rájuk szánt pénzzel együtt – többé ne a Honvédelmi Minisztériumhoz, hanem a külügyhöz tartozzanak. Azaz rá akarta tenni a kezét az alkotmányos költségkeretre.” Oplatka 2014, 193.

megdézsmálni, hogy az ebből kifizetett jutalékok néhány százalékát visszakérték a korrumpált üzletkötőtől. Ezek a visszatérítések már tényleg nem jelentek meg semmilyen kimutatásban, egy részük feltehetően a szolgálat büdzséjét növelte, de a nagyobb része magánszámlákra vándorolhatott.

A jutalérendszer egyre inkább elszakadt eredeti rendeltetésétől, és a politikai célok háttérbe kerültek. Bár a nyugati baloldali pártok támogatása egészen a rendszerváltásig napirenden volt, a kereskedelmi partnerek kiválasztásában mind nagyobb teret hódított a korrupció, háttérbe szorítva az ideológiát. A kapitalista országok közül a legfontosabb kereskedelmi partnernek számító NSZK ipari cégeivel kiépített kapcsolatok például leginkább azon alapultak, melyik vállalat fizet többet a döntéshozó vállalatvezetőnek. Ezek a jutalékok a rendes árengedményeken felül jártak a konkrét üzletet realizáló kereskedőnek, amelyet többnyire helyi, nyugatnémet bankokban nyitott számlákon helyeztek el.¹⁰² Eredetileg azok a jutalékok, amelyeket a nyugati cégek fizettek a magyar vállalat képviselőinek azért, hogy bejussanak a magyar piacra, szintén az ország valutaínségét voltak hivatva enyhíteni, ugyanis a hivatalos útja a kenőpénz elhelyezésének az volt, hogy a kereskedelmi vállalat befizette azt az MNB-be, és megkapta annak értékét forintban. Bár a vállalatnak így vesztesége nem keletkezett, hiszen a kenőpénz – ha forintban is – a vállalat kasszájában maradt, az üzlet megkötésében közreműködő kereskedő személyes haszna elmaradt. Talán nem lehet csodálkozni azon, hogy a kenőpénzeket sokkal inkább nyugati bankokban vezetett számlákra utaltatták az érintettek. A nyugati cégeknek pedig jól felfogott érdekük volt, hogy megőrizték a keleti kereskedők „bizalmát”, hiszen jelentős piacok felé nyitottak kapukat, ezért igyekeztek kialakítani saját szervezeti felépítésükön belül azokat a kereteket, amelyek a legmegfelelőbbek voltak az együttműködéshez. Mivel az Egyesült Államok erős nyomást gyakorolt nyugat-európai szövetségeseire abban, hogy változatlanul elszigeteljék a nyugati technológiától a keleti blokkot, az itt lévő cégeknek is érdekük volt a közvetítőkön keresztül folyó kereskedelem, mert fedésben akarták tartani tényleges tevékenységüket, vagyis tökéletesen megfelelték számukra is a reexport- és tranzitügyletek. A nagy cégek kelet-európai részlegeket hoztak létre kereskedelmi osztályaikon, ahol előszere-ttel alkalmaztak emigráns munkavállalókat, akik jól beszélték a térség valamelyik országának nyelvét, és ismerték az üzletfél kultúráját, életkörülményeit.¹⁰³

¹⁰² ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. 118. Jelentés, 1974. március 20.

¹⁰³ Jellemző, hogy a nyugati kereskedők számára már 1967-ben megjelent egy útmutató a blokk országairól, amelyben összefoglalták a legfontosabb sajátságokat, szokásokat, de a legjelentősebb

Titkos párttámogatások

A Szovjetunió teljes fennállása alatt mind erkölcsileg, mind anyagiilag támogatta a birodalmán kívüli kommunista pártokat, baloldali mozgalmakat, és ezt kötelezővé tette a befolyási övezetébe került országok számára is. A direkt pártfinanszírozás nemzetközi rendszerében már a negyvenes évektől kezdődően részt vett Magyarország, és bár pontos adatokkal nem rendelkezünk arról, mekkora összeggel járult hozzá hazánk a munkásmozgalmi szolidaritási alaphoz, azt tudhatjuk, hogy egészen a nyolcvanas évek végéig „gurultak a dollárok” Budapestről Moszkvába, valamint közvetlenül is juttattak segítséget a testvérszervezeteknek. Ezek a közvetlen juttatások általában egyediek voltak, külön megkeresések esetén küldték a segítséget, állandó támogatást csak az Osztrák Kommunista Párt kapott Magyarországtól.¹⁰⁴

A direkt támogatáson felül az indirekt pártfinanszírozásban is részt vett hazánk: a pártvállalatokhoz befolyó külkereskedelmi jutalékok segítségével a szolidaritási alapba befizetett összegek többszörösével támogattuk a nyugati testvérpártokat. Hiába húzták fel ugyanis a blokk nyugati gyeplőjén az aknazárral biztosított vasfüggönyt, a hidegháború legfagyosabb éveiben is virágzó kereskedelem folyt a Szovjetunió és szatellitállamai, illetve a nyugati kommunista pártok vállalatai között. Mivel a Nyugat-Európában működő kommunista pártok számára adva volt a kapitalista gazdaság nyújtotta vállalkozói szabadság, könnyedén tudtak különböző pártvállalatokat alapítani, amelyeknek támogatása elsőrendű feladata volt a keleti blokk államainak.¹⁰⁵ Már 1949-ből rendelkezünk adatokkal arról, hogy a frissen létrehozott magyar külkereskedelmi vállalatok kiemelt partnerei között szerepeltek az Olasz Kommunista Párt¹⁰⁶ tulajdonában lévő kereskedelmi cégek,¹⁰⁷ de Franciaországban és Ausztriában is léteztek a he-

szocialista külkereskedelmi vállalatokról is összeállítottak egy listát országonkénti bontásban, pontos elérhetőséggel és a cégek profiljának feltüntetésével. A szerző meglepően pontos információkkal rendelkezett, minden bizonnyal gyakori vendég lehetett a vasfüggöny innenső oldalán. Joggal merül fel a kérdés a könyvet olvasva, vajon melyik oldal titkosszolgálatja támogathatta annak elkészültét? Zentner 1967. Köszönöm Szabó Béla Istvánnak, hogy a könyvre felhívta a figyelmem.

¹⁰⁴ A direkt pártfinanszírozásról lásd részletesen: Szilágyi 2015.

¹⁰⁵ A csehszlovák állam külkereskedelmi vállalatainak titkos pártfinanszírozásáról, amely elsősorban az olasz és a francia testvérpártokat támogatta, részletesen ír Karel Bartošek. Bartošek 2003.

¹⁰⁶ Az MSZMP és az OKP kapcsolatáról lásd: Simon 2016.

¹⁰⁷ Bottoni 2015, 112–113.

lyi kommunista pártok tulajdonában vállalatok,¹⁰⁸ amelyeken keresztül finanszírozták az internacionalizmus térnyerését a nyugati világban. Mindhárom ország éppen ezért folyamatos külkereskedelmi partnere volt a szocialista tömbnek, de közülük a legjelentősebb az olasz vonal volt: az ottani kommunista párt támogatása a kétpólusú világ teljes fennállása alatt meghatározó maradt.

A legfontosabb nyugati pártvállalatok és a magyar külkereskedelem közötti kapcsolatok folyamatosan fennálltak. Az olasz vonalról több feldolgozás is született már,¹⁰⁹ a francia és az osztrák pártvállalatok támogatásával azonban kevésbé foglalkozott a szakma. A Francia Kommunista Párt (FKP) az egyik legerősebb nyugat-európai képviselője volt a bolsevik ideológiának, majd az eurokommunizmus zászlóvivője lett; ők irányították az Interagrát, a nyugati világ legnagyobb kommunista pártvállalatát. Az Interagra leginkább a szovjet termékek kapitalista piacokon való terjesztését végezte,¹¹⁰ de folyamatos kapcsolatban volt más szocialista államokkal is. Tekintélyes befolyással bírt a frankofón országok piacain, így a harmadik világ felé folytatott szocialista gazdaságpolitikából sem lehetett kihagyni. A cég elnöke egy kommunista milliomos, Jean-Baptiste Doumeng volt. Magyar relációban a Terimpex vállalat minden Franciaország felé folytatott exportját ő intézte, de rajta keresztül bonyolódott a Monimpex üzleteinek nagy része is, vagyis elsősorban az agrártermékek és az élelmiszeripar területén képviselte Magyarországot. Figyelemre méltó, hogy a hatvanas évek végéről származó adatok szerint a Franciaország felé folytatott kereskedelmünk 60-70%-a az Interagra hatáskörébe tartozott.¹¹¹ A cégnek még a nyolcvanas években is volt Magyarországon képviselője, amely közvetlenül tudta tartani a kapcsolatot pártvonalon a magyar gazdasági vezetőkkel, így biztosítva az FKP érdekeit. Igazgatója a hatvanas évek közepétől Magyarországon dolgozó Albert Clavier volt.¹¹²

Jellemző, hogy olyan esetekben, amikor a pártvállalatok – és nemcsak az Interagráról van szó – valamilyen okból nem tudták elvégezni a közvetítői feladatukat, vagy esetleg kevesebb profitot tudtak volna realizálni az üzleteken, a magyar

¹⁰⁸ Antonín Gregor [csehszlovák] külkereskedelmi miniszter kísérőlevele Antonín Novotnýhoz a kommunista pártok érdekeltségébe tartozó cégekkel kapcsolatban, 1952. június 26. Bartošek 2003, 291.

¹⁰⁹ Olaszországban a két legjelentősebb pártvállalat, amely a magyar termékek többségének terjesztését és az olasz áruk behozatalát intézte, a Soresco és az Italimpex volt. Bottoni 2015; Szilágyi 2015.

¹¹⁰ Práczi 2014, 172.

¹¹¹ ÁBTL 3.2.3. Mt-1285. 37. Fontosabb francia pártvállalatok, dátum nélkül [1968 ősze].

¹¹² Hanthy Kinga személyes közlése.

cégek akkor is biztosították a jutalékot, illetve kompenzálták a különbséget (ezt a metódust már az indiai Swraj esetében láthattuk). Előfordult, hogy a francia piac túltelítettsége miatt a Terimpex nem tudott szállítani az Interagrának, viszont „a jutalékot természetesen megfizették.”¹¹³ Ugyanez volt a helyzet az Italimpex olasz pártvállalat esetében is, amikor 1966-ban azzal a kéréssel fordult a Magyar Külkereskedelmi Bankhoz, hogy segítsen kijátszani valahogy az olasz adószabályokat, amelyek 40%-os adót vetnek ki a közvetítői jutaléokra. Salusinszky István megtalálta a megoldást: a képviseleti jogot névlegesen a Hungagent vállalatra ruházták, amely viszont a neki kifizetett jutalékot átadta az Italimpexnek.¹¹⁴ E két egyszerű példa is megvilágítja az előző fejezet elején megfogalmazott állítás valódiságát: a közvetítő cégek beiktatásával korántsem az üzlet optimalizálása, az állami vállalat profitjának maximalizálása volt a cél.

Az Interagra mellett több pártvállalata is volt a Francia Kommunista Pártnak. A Comix az Artex és az Elektroimpex cikkeit terjesztette Franciaországban,¹¹⁵ de más kisebb jelentőségű termékek is hozzá futottak be, mint például a Chemoimpex kempingfelszerelések vagy a Konsumex játékaik.¹¹⁶ A Sorice a Mineralimpex propágandázületeit bonyolította, a Tannimpexnek pedig bőrtököket szállított.¹¹⁷ A Cifal nagyobb beruházások és mérnöki munkák szervezésével foglalkozott, az O.P.F. pedig propaganda megbízásokat teljesített, és elsősorban a Hungexpo kapcsolata volt. Érdekes a Cooperative Lafayette-tel való együttműködése a magyar külkereskedelemnek, hiszen a cég – legalábbis a magyar állambiztonság információi szerint – katolikus vezetés alatt állt, nem tartozott a pártvállalatok sorába, mégis rendszeresen segítette a hazai cégek exportját, méghozzá kormányzati szinten, ugyanis a különböző minisztériumokban rendkívül jó érdekérvényesítéssel rendelkezett.¹¹⁸ Mindezt egyetlen embernek, a cég kereskedelmi igazgatójának köszönhette Magyarország. Jean Ludovic Serre az MKB-val több switchüzletet bonyolított, rendszeresen beutazott hazánkba, tehát feltehetően ő volt az a kulcsemberek a vállalatnál, aki a jutalékrendszernek köszönhetően előnyben részesítette a magyar szállítókat. Rajta kívül számos olyan kapcsolata volt a párizsi

¹¹³ ÁBTL 3.2.3. Mt-1285. 37. Fontosabb francia pártvállalatok, dátum nélkül [1968 ősz].

¹¹⁴ Szilágyi 2015, 57.

¹¹⁵ MNL OL M-KS 288. f. 24. cs. 1967/9. ő. e. 104–108. Feljegyzés a nem szocialista országokban működő pártvállalatokról. Közli: Bottoni 2015, 125–129.

¹¹⁶ ÁBTL 3.2.3. Mt-1285. 39. Fontosabb francia pártvállalatok, dátum nélkül [1968 ősz].

¹¹⁷ Uo. 38.

¹¹⁸ Uo.

magyar külkereskedelmi kirendeltségnek, akik a nagy francia cégeknél – például a Renault-nál – egyengették a magyar érdekeket.

Ausztriában 1945 és 1955 között a szovjet ellenőrzés alatt álló területeken több kommunista pártvállalat is alakult.¹¹⁹ A szovjet megszállás után nem sokkal hozták létre az Intraco nevű céget, az adófizetés elkerülésének érdekében liechtensteini bejegyzéssel.¹²⁰ Később minden bizonnyal több vállalkozást is beindítottak, és 1955 után az osztrák kommunisták megörökölték a szovjet kezelésben lévő vállalatokat,¹²¹ amelyeken keresztül folyamatos támogatást kaptak a blokk országaiból. Magyarország ausztriai exportjának 40-60%-a pártvállalatokon keresztül folyt, és a mezőgazdasági kivitel egésze a testvérpártok támogatását szolgálta. 1966-os adatok szerint 23 millió USD értékű forgalom bonyolódott a szomszédos országgal pártvállalatokon keresztül, ebből nagyjából félmillió USD volt az osztrák kommunisták tiszta haszna.¹²²

Az Intraco nevű céget – a magyar állambiztonság ismeretei szerint – 1957-ben átnevezték, Budapesten már River néven nyitott irodát.¹²³ 1978. október 1-jén dr. Fejes Lajost nevezték ki a budapesti képviselői iroda igazgatójának. Fejes évtizedek óta a külkereskedelemben dolgozott, a belügyi hírszerzés kapcsolataként került 1966-ban Brüsszelbe, majd 1973-ban Rómába küldték, ahol Obláth György beosztottjaként igyekezett elvégezni a rábízott operatív feladatokat.¹²⁴ Ő volt az, akit Obláth – feltehetően a katonai felderítés érdekeinek képviseletében – akadályozott a titkosszolgálati tevékenységében. Mivel korábbi sikeres hírszerző munkájával ellentétben Rómában nem tudott érdemi eredményt felmutatni, hazarendelték, majd két év pihentetés után újra kapcsolatba lépett vele a III/I. Csoportfőnökség, amikor a River igazgatói posztjára került. Brüsszeli kiküldetése alatt ugyanis kimagasló ismerője lett az Európai Gazdasági Közösségnek, és a szerv bízott abban, hogy új beosztását felhasználva ismét értékes információkhoz juthatnak általa. Fejes ekkor már sem fizikálisan, sem pszichésen nem volt a régi, mindenhol ellenséget sejtve mozgott új munkahelyén, bizalmatlansága olyan mértéket öltött, hogy feljelentést tett régi tartótisztjeinél a River

¹¹⁹ Ausztria szovjet megszállás alatt lévő területeinek gazdasági kizsákmányolásáról lásd: Stelzl-Marx 2012.

¹²⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-1065/3. 29. Dr. Fejes Lajos meghallgatásáról, 1979. január 18.

¹²¹ MNL OL M-KS 288. f. 24. cs. 1967/9. ő. e. 104–108. Feljegyzés a nem szocialista országokban működő pártvállalatokról. Közli: Bottoni 2015, 126.

¹²² Uo.

¹²³ ÁBTL 3.2.1. Bt-1065/3. 29. Dr. Fejes Lajos meghallgatásáról, 1979. január 18.

¹²⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-1065/3. 54. Jelentés, 1980. március 13.

irodában tapasztalt visszaélésekről. Állításai elég homályosak, különféle illegális pénzmozgásokról beszélt, és arról, hogy határozott tiltakozása ellenére a bécsi központban tett látogatása alkalmával a kitűnő állapotban lévő 250-es Mercedes gépkocsiját erőszakkal vadonatúj 300-as diesel Mercedesre cserélték.¹²⁵ Fejes ennél súlyosabb problémáról ugyan nem igazán tudott beszámolni, feljelentése azonban tanulságos eredményre vezetett. Még közvetlenül Kádár Jánoshoz is írt panaszlevelet az időközben esedékesé váló nyugdíjazása kapcsán, amelyet rendkívül méltánytalannak ítélt, vagyis a legfelsőbb pártvezetéshez is eljutott a Riverrel kapcsolatos fenntartásainak híre.¹²⁶ Az állambiztonság kellemetlen helyzetbe került, hiába igyekeztek Fejessel megértetni, az ő hatáskörük nem terjed ki az Osztrák Kommunista Párt vállalata által elkövetett visszaélések vizsgálatára, erre egyedül az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztálya lenne illetékes.¹²⁷ Fejes eltörlése azonban töretlen maradt, ezért a hírszerzés hivatalosan is felvette a kapcsolatot a BM III/II. Csoportfőnökséggel, de ők is távol tartották magukat az ügytől azzal, hogy nincs lehetőségük az osztrák kommunisták vállalata környékén vizsgálni. Annak érdekében, hogy a felelősséget a BM elhárítsa magáról, szignalizációs¹²⁸ jelentést küldött Rácz Sándornak,¹²⁹ az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztály (KAO) vezetőjének.¹³⁰ Az ügy ezzel le is zárult. Né-

¹²⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-1065/3. 30. Jelentés Fejes Lajos meghallgatásáról, 1979. január 18.

¹²⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-1065/3. 72. Jelentés „Feleki” fn. [Fejes Lajos] titkos munkatárs helyzetéről, 1980. június 9.

¹²⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-1065/3. 37. Feljegyzés, dátum nélkül.

¹²⁸ A szignalizáció a büntetőjogban használatos fogalom. Elsősorban bűnmegelőző szerepe van, amennyiben a nyomozás során a hatóság közli az illetékes állami vagy önkormányzati szervvel azokat a körülményeket, tényeket, amelyek a bűncselekmény elkövetését lehetővé tették, azzal a szándékkal, hogy az adott intézmény megelőző intézkedést tehessen, illetve megakadályozhassa további bűncselekmények elkövetését. A pártállam idején a tájékoztatás címzettjei elsősorban a pártvezetők voltak, és a differenciált felelősségre vonást szolgálta, vagyis lehetőséget kaptak arra, hogy az „érinthetetlen” személyeket kivonják az eljárás alól, illetve meghatározzák, kit lehet felelősségre vonni, és milyen súlyú büntetést lehet alkalmazni. Az állambiztonsági fogalomgyűjteményben ezt a meghatározást találjuk: „Szignalizáció: a megelőzés és a büntetőeljárásen kívüli differenciált felelősségre vonás módszere. A társadalomellenes tevékenységről jelzésadás az illetékes párt, állami, társadalmi, gazdasági szerveknek (szervezeteknek).” ÁBTL 4.1. A-3036. 177. Állambiztonsági értelmező kéziszótár.

¹²⁹ Rácz Sándor (1925) pártfunkcionárius volt, majd a forradalom leverése után a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályra került, a mezőgazdasági elhárítást vezette. A ranglétrán gyorsan emelkedett, volt csoportfőnök, állambiztonsági miniszterhelyettes, belügyi államtitkár. Az MSZMP KB KAO vezetője 1974 és 1983 között volt, majd a Honvédelmi Minisztériumba került miniszterhelyettesi pozícióba. Pályaképét lásd a NEB honlapján, a Tudástár menüpont alatt.

¹³⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-1065/3. 36. Tájékoztató Rácz Sándor részére, 1979. február.

hány kézzel írott feljegyzést tartalmazó cédulát még találunk a dossziéba lefűzve, amelyeken Karasz Lajos¹³¹ miniszterhelyettes, III. főcsoportfőnök és beosztottjai üzengetnek egymásnak. Ehhez hasonló fordulatokat találunk a papírokon: „Mi az ügyben tudatosan semminemű intézkedést nem tettünk.”¹³² A bizonytalanság azonban érezhető a szerv mentalitásán. Karasz Lajos – biztos, ami biztos alapon – azért utasítást adott arra, hogy a cég hat alkalmazottját ellenőrizték az állambiztonsági nyilvántartásban, a pénzügyi visszaélések felderítésére azonban kísérletet sem tettek.

A pártvállalatok léte és azok támogatása rendkívül fontos volt az internacionalizmus térnyerése szempontjából: a nyugati kommunista pártok fennmaradását jelentették. A számukra biztosított támogatási rendszer pedig alapjául és mintájául szolgált egy olyan mechanizmus kiépítésének, amely viszont a hetvenes-nyolcvanas évek jelentős pénzügyi csalásaira adtak lehetőséget. A River körül felmerült problémák és azok kezeletlensége kicsiben ugyan, de jól mutatják az igazságszolgáltatás csődjét, az állampárt érinthetetlenségét, valamint az illetékes bűnüldöző hatóság, vagyis a BM III/II. Csoportfőnökség bizonytalanságát feladatának teljesítése, valamint a politikai elvárások közötti ellentmondások miatt. Ennek a bizonytalanságnak köszönhetjük, hogy valamiféle képet mégiscsak kaphatunk a korszak gazdasági bűncselekményeiről, ugyanis a kémelhárítás összegyűjtötte azokat az információkat, amelyek a feladatainak ellátásához szükségesek voltak, legfeljebb a következmények elmaradtak.

A pártvállalatokkal fenntartott kapcsolatok a hetvenes években fellazultak, ezt Szilágyi Gábor „az új gazdasági mechanizmus nyomán előállt nagyobb vállalati önállósággal”¹³³ magyarázza, de véleményem szerint ez önmagában még kevésbé indokolja a változást. Az okot a vegyesvállalatok alapításának engedélyezésében látom, ugyanis 1972 után gombamód kezdtek szaporodni a külföldi bejegyzéssel rendelkező, részben vagy egészben magyar tulajdonban álló cégek, amelyek egyre inkább a pártvállalatok támogatására kialakított rendszer hasznélvezői igyekeztek lenni, kiszorítva onnan a nyugati országok kommunista tőkéseit.

¹³¹ Pályaképét lásd: ÁBTL Archontológia.

¹³² ÁBTL 3.2.1. Bt-1065/3. 91.

¹³³ Szilágyi 2015, 55.

1972. október 3-án a Pénzügyminisztérium kiadta a 28/1972-es rendeletét a külföldi részvétellel működő gazdasági társulásokról, ezzel megszületett az a jogszabály, amely szabad utat engedett a vegyesvállalatok alapításának.

A külföldi – elsősorban a nyugati – világ vállalataival való együttműködés a hatvanas évek első felében még elsősorban kooperációs szerződéseken alapult. A tőkés érdekeltségekkel való összefogás a vegyesvállalatok elterjedésének előzményeként értékelhető.¹³⁴ Szerepe elsősorban az volt, hogy a szabadalmak és know-how-k átvételével emeljék a hazai termelés színvonalát, növeljék a hatékonyságot, azonban ezek az együttműködési megállapodások szűk körűek voltak, a termelést végző vállalatok csak erős ellenőrzés mellett adhatták át licenceiket, technológiájukat, ráadásul egyre nagyobb igény mutatkozott a külkereskedelmi kapcsolatok fejlesztésére is, amely viszont nem a termelő vállalatok, hanem a közvetítő kereskedelemmel foglalkozó cégek nagyobb fokú megjelenését igényelte a vasfüggöny túloldalán. Külföldi vállalatalapításokról már az új gazdasági mechanizmus meghirdetése előtti időszakból is vannak információink, egészen pontosan 14 vegyesvállalat működött magyar részesedéssel a nyugati világban 1968-at megelőzően.¹³⁵ Ezek a vállalatok még egyedi engedéllyel jöhettek létre, általános szabályozás nem létezett. Felügyeleti hatóságaik sem voltak kijelölve, pénzügyi tevékenységük vezetése és ellenőrzése nem volt kidolgozott. A gazdasági reform beindításával párhuzamosan – 1968. január 1-től – azonban a Magyar Külkereskedelmi Bankhoz kerültek a külföldi magyar érdekeltségek létrehozásával és működésével kapcsolatos legfontosabb teendők, valamint a Magyar Nemzeti Banktól a vegyesvállalatokra vonatkozó devizahatósági feladatokat is átvette az MKB¹³⁶ – ezzel elmélyítve a két pénzintézet közötti hatásköri konfliktusokat.¹³⁷

A vegyesvállalatok jelentőségét hiba lenne alábecsülni a kádári Magyarország gazdasági, technológiai fejlődésének vizsgálatakor. A saját piacukat a szabad világ országai sok esetben – főként a szövetségi rendszeren kívülről jövő import esetében – protekcionista intézkedésekkel védték, egy vegyesvállalat esetében

¹³⁴ Vajna 1987, 43.

¹³⁵ MNL OL XIX-G-3-p 3. d. 2-004/9/1970. 30. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1969. évi tevékenységéről, 1970. március 31. Köszönöm Germuska Pálnak, hogy az MKB éves beszámolóinak iratanyagát rendelkezésemre bocsátotta.

¹³⁶ Uo. 3.

¹³⁷ Kövér [2001], 24–25.

azonban elhárultak a diszkriminatív szabályozás által okozott hátrányok, vagyis javultak a piacra jutás feltételei.¹³⁸ Az export növelésének és gazdaságosabbá tételének célja mellett nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a szándékot sem, hogy a külföldi tőke bevonásával az üzlettel kapcsolatos kockázatvállalás is megoszlott a magyar és a tőkés tulajdonos között,¹³⁹ valamint a magyar külkereskedelmi vállalatok a megcélzott piacok közvetlen közelébe kerültek, annak tulajdonképpen gazdáivá váltak.¹⁴⁰ Vagyis olyan közvetlen ismeretekre tehetek szert, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak, és a piaci szereplőkkel való kapcsolattartás könnyebb lett. A szolgáltatást végző vegyesvállalatok léte is előnyökkel járt a gazdaságra nézve, nemcsak a kereskedelmi cégeké, hiszen magyar szellemi terméket exportáltak, „nem is szólva arról, hogy ahol a magyar szakemberek készítik a terveket, ott már figyelembe vehetik a szükséges gépek, felszerelések magyar exportját”,¹⁴¹ vagyis olyan berendezések felhasználásával készíthetik a terveket, amelyek magyar termékek beépítését igénylik. A gazdaságossági előnyöknél is fontosabb szempont volt talán a technológiai transzfer megkönnyítése, hiszen a részben kapitalista érdekeltségű vállalatok könnyebben juthattak hozzá embargó alatt álló termékekhez, és reimportként¹⁴² vagy tranzitálásként eljuttathatták azt a keleti blokkba. Különösen jól működött ez az embargós útvonal olyan cégeknél, amelyek nem teljesen új alapításúak voltak, hanem egy már működő vállalatba szállt be egy magyarországi tulajdonos, vagyis megörökölte a jogelőd cég kapcsolatait, üzleti partnereit.

Mindezen előnyök ellenére mégsem nőtt olyan ütemben az új vállalkozások száma, mint ahogy az várható lett volna. 1968 elejétől, amikor az új gazdasági mechanizmus meghirdetésével és az MKB jogkörének kiszélesítésével nagyobb lehetőség nyílt a vegyes tulajdonú vállalkozások beindítására, évente nyolc-tíz vegyesvállalatot jegyeztek be, így a korábbi években alapított tizennégy vállallattal együtt 1970. december 31-én összesen negyven cég működött a nyugati világban magyar részesedéssel.¹⁴³ A Magyar Külkereskedelmi Bank vezetősége

¹³⁸ Vajna 1987, 2.

¹³⁹ MNL OL XIX-G-3-p 3. d. 2-004/9/1970. 30. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1969. évi tevékenységéről, 1970. március 31.

¹⁴⁰ MNL OL XIX-G-3-p 15. d. 2-006/4/1971. 29. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1970. évi tevékenységéről, 1971. március 31.

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² A reimport ügylet lényege azonos a reexporttal, csak a vevő oldaláról nézve, vagyis az áru egy harmadik ország közbeiktatásával érkezik a célországba.

¹⁴³ MNL OL XIX-G-3-p 15. d. 2-006/4/1971. 28. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1970. évi tevékenységéről, 1971. március 31.

szerint azért maradt el a várakozásoktól az alapítások száma, mert a hatályban lévő jogszabályok akadályozták a vegyesvállalatok gördülékeny működését. Az alapítás költségei a cégek vállalatfejlesztési alapját terhelték, ráadásul a vegyesvállalatoknak előre be kellett nyújtani a felügyeleti szervhez, vagyis az MKB-hoz az éves pénzügyi, jövedelmezőségi és készlettervet, annak ellenére, hogy a hazai cégek – a vállalati önállósodásnak köszönhetően – ekkor már csak saját maguknak készítették kalkulációikat. Ez rendkívül bonyolult és költséges ügymenettel járt, eredménye pedig kétséges volt, hiszen a vállalatok által készített mérlegek és eredménykimutatások „nem tükrözik a valóságos helyzetet, mert az ottani adózásra való tekintettel manipulált adatokat tartalmaznak.”¹⁴⁴ Ez azt jelentette, hogy a vegyesvállalatok a működési helyükön életben lévő adójogszabályok kikerülésére törekedtek.

Egyszerűsíteni kellett tehát a vegyesvállalatok működésének szabályozását, valamint az alapításra vonatkozó jogszabályi keret is rögzítésre várt. 1970. augusztus 7-én lépett életbe az 1970. évi 19. számú törvényerejű rendelet a gazdasági társulásokról, amely részletes útmutatást adott a közös vállalatok alapítására és működésére vonatkozóan, de a külföldi érdekeltség bevonásának említésére csak a záró rendelkezésekben került sor, és ebből is csak annyit tudhatunk meg, hogy „külföldi jogi személy, illetőleg külföldi vállalat gazdasági társulásban a pénzügyminiszter engedélyével és az általa meghatározott feltételek szerint vehet részt.”¹⁴⁵ Hiába jelezte tehát az MKB, hogy a vegyesvállalatok alapításának és működésének feltételeit szabályozni kellene, pusztán csak egy keretjogszabályhoz hasonló paragrafus született, amelyet nem lehetett kitölteni más rendelkezésekkel egészen 1972-ig, vagyis továbbra is egyedi engedély kellett a vegyesvállalatok alapításához, ami nehézkessé és bürokratikussá tette a folyamatot.

Egyelőre pontos adataim nincsenek az 1968 előtt létrehozott 14 vegyesvállatról, annyit azonban megállapíthatunk, hogy éppen az alapításhoz szükséges engedélyek egyedi elbírálása miatt elsősorban olyan cégekre kell gondolnunk, amelyek közvetlenül állami, párt- vagy titkosszolgálati érdekek kiszolgálását célozták, és tulajdonosi körüket elsősorban pénzintézetek vagy utazási irodák között kell keresni, hiszen ezeknek a működése ellehetetlenült volna, ha a Kelet–Nyugat közötti merev elzárkózás politikai irányvonalát követik. Az IBUSZ-nak például több irodája is működött már ekkor. Az is jellemző, hogy az első cégalapítások célországa elsősorban Ausztria volt.

¹⁴⁴ Uo. 30.

¹⁴⁵ 1970. évi 19. számú törvényerejű rendelet 31. §.

Ausztria a második világháború után négyhatalmi megszállás alá került, majd 1955-től hivatalosan semlegessé vált, központi szerepet játszva a nagypolitikában, hiszen hídként jelent meg a két ellenséges világrend között. Nem véletlen, hogy első vegyesvállalataink közül a legtöbbször itt jelölték meg székhelyét, és innen kiindulva terjeszkedtek tovább Nyugaton. Ausztria éppen semlegessége miatt tudta könnyebben kijátszani az USA által diktált embargós szabályokat, ezért az itt létrehozott magyar tulajdonban lévő cégek egyik legfőbb feladata ennek kihasználásában ragadható meg. A COCOM-listán szereplő termékek beszerzését a blokkon belüli államok hírszerzései egymás közötti munkamegosztás szerint végezték, a beszerzett áruk és licencek nagy része a Szovjetunióba került. Magyarország szerepe a műszaki-tudományos hírszerzés területén éppen a vegyesvállalatoknak köszönhetően vált jelentőssé, hiszen a KGST-országok közül hazánk ápolta legélénkebben a kereskedelmi kapcsolatokat nyugati szomszédunkkal. A hetvenes évek elején a szatellitállamok és Ausztria között létrejött kooperációs szerződések közel kétharmadában Magyarország vett részt,¹⁴⁶ de még ennél is beszédesebb adat, hogy az Ausztriában működő és a KGST országaihoz köthető 53 vegyesvállalat közül 33 cég magyar érdekeltség volt.¹⁴⁷ Elsősorban külkereskedelemmel foglalkozó közvetítő vállalatokra kell gondolnunk, amelyeknek működése felett rendkívül gyenge ellenőrzési jogkört gyakorolhattak a magyar hatóságok. A kémelhárítás adatai szerint gyakran szerveztek ki nyereséges üzleteket a leányvállalatokhoz – ezekről később bővebben is olvashatnak –, és az érintettek mindent megtettek azért, hogy a profitot kint is tartsák, vagyis az így lebonyolított kereskedelmi ügyletekből eredő haszon az anyavállalatokhoz nem érkezett haza, ki tudja milyen mértékben rontva az ország külkereskedelmi mérlegét. Az üzletek kiszervezése, a vegyesvállalatok támogatása a kommunista pártvállalatok finanszírozása kapcsán megismert módszerekkel, minden bizonynyal hozzájárult a külkereskedelmi egyensúly hiányához, de egyelőre becsülni sem tudjuk, hogy milyen mértékben. Ennek a szisztémának a folyamatos fenntartásához párttámogatásra is szükség volt, ilyen nagyságrendű manipulációkat – amelyek ráadásul nem maradtak észrevétlenek a bűnüldöző hatóság előtt – másként nem lehetett volna elkövetni. A szisztéma pedig egészen a rendszerváltáson átívelően kísértette a magyar gazdaságot, hiszen a privatizációk során is erkölcstelen előnyhöz juttatta a haszonélvezőit: „A társaságalapítás legfőbb hajtóereje kezdetben az adóoptimalizáció volt, mivel a társaságokba bevont külső

¹⁴⁶ Pogány 2009, 149.

¹⁴⁷ Uo. 151.

tőkét az állam masszív adókedvezménnyel jutalmazta. Alighanem több adókedvezmény ment ki, mint ahány dollár jött be. Elég volt a Nyugatra titokban kivitt pénz egy részét visszahozni, elég volt külföldi leányvállalatokat itthon tőkésként bemutatni.”¹⁴⁸ – emlékezett vissza Tömpe István, aki 1989-ben kormánybiztosként felelt a privatizáció menetéért.

A külföldön működő vállalatok pénzügyi tevékenységének bonyolításához banki háttérre is szükség volt. Mind a Szovjetunió, mind a szatellitállamok létesítettek pénzügyi intézeteket Nyugat-Európában, amelyek többféle szerepet játszottak. Feladataik közé tartozott a vasfüggönyön keresztül bonyolított kereskedelem finanszírozása, a keményvaluta beszerzése, a gazdasági hírszerzés, a pénzkölcsönzés (a viszontkölcsönzés kiindulópontjaként) és a szovjet arany értékesítése. Ezeket a bankokat az USA titkosszolgálat is számon tartotta. A CIA (Central Intelligence Agency – Központi Hírszerző Ügynökség) 1975-ben egy tanulmányt készített a keleti blokk országai által a nyugati, illetve a közel-keleti országokban alapított szocialista tulajdonban lévő bankokról *Soviet and East European-Owned Banks in the West* címmel. A jelentésből kiderült, hogy a szovjetek Nyugaton végzett óriási volumenű banki tevékenysége mellett a szatellitállamok hasonló tevékenysége szinte eltörpült, viszont ekkor Lengyelország mellett Magyarország volt az a másik ország, amely a Nyugaton fenntartott banki hálózatát bővíteni kívánta.¹⁴⁹ Ugyanakkor az előbbieknél némileg ellentmondva a jelentés „A” függelékéből az is kiderül, hogy Romániának ekkor már legalább olyan kiterjedt nyugati banki hálózata volt, mint az említett két államnak.¹⁵⁰

Visszatérve a Magyar Népköztársaság egyes szerveiből összeállt csoportok által végzett valutakitermelésre és vegyesvállalatok alapítására, a banki háttér megteremtésének céljára a fenti CIA jelentésben is szereplő, a legrégebben működő külföldi székhelyű, de magyar tulajdonú cég, a Central Wechsel- und Creditbank (CW Bank) volt a legalkalmasabb. A céget Central Wechsel AG Niederlassung Wien néven alapították 1918-ban a Central Wechselstuben AG nevű budapesti bank leányvállalataként.¹⁵¹ Ezzel az osztrák főváros legrégebbi múlt-

¹⁴⁸ Tömpe 2015, 333.

¹⁴⁹ „Among the East Europeans, only Poland and Hungary have expressed an intention to extend their respective bankig networks”

¹⁵⁰ A CIA által 1975-ben összeállított jelentés ma visszaminősítve a Központi Hírszerző Ügynökség honlapján olvasható: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000233296.pdf, 2017. augusztus 7.

¹⁵¹ Pogány 2009, 154.

ra visszatekintő külföldi pénzügyi intézete volt a hidegháború idején.¹⁵² A CW Bank 1947-ben – miután az anyacéget államosították – a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankhoz került, illetve a Magyar Külkereskedelmi Bank 1950-es létrehozása után az MKB vette át a felügyeletét. 1968-tól közvetlenül a Magyar Nemzeti Bankhoz tartozott. A pártállam idején egyik feladata volt az állami külkereskedelmi vállalatok nyugati ügyleteinek finanszírozása, de a demokratikus átrendeződés után tovább folytatta működését, és felszámolásakor, 1999-ben legalább 70 milliárd forintnyi veszteséget hagyott maga után. A hetvenes-nyolcvanas években a CW Bank rendkívül fontos szerepet játszott a vegyesvállalatok életében, nemcsak a pénzügyek kezelése volt a feladata – a kint működő cégek bankszámláit vezette, amelyekről tőkés relációban intézhették az átutalásaikat –, de az alapításokban is részt vett mint tulajdonos. Az MKB első külföldi székhelyű vállalatát, a Centropa Wient is a „CW meghosszabbított karjaként”¹⁵³ definiálták, ugyanis a bank felügyelete alá volt rendelve annak tevékenysége.¹⁵⁴ A céget a tranzitügyletek lebonyolítására hozták létre 1962-ben Centropa Handelsgesellschaft GmbH Wien néven, a Pénzügyi Központ tulajdonában álló Centropa AG. Bern Holding cég bécsi leányvállalataként.¹⁵⁵

A Pénzügyi Központ (PK) 1957-től vezette a külföldi magyar érdekeltségek nyilvántartását, 1964-től pedig ellenőrzési és kezelési jogkört is gyakorolt felettük, mindez azt jelentette, hogy minden külföldi érdekeltség létesítésével és vagyoniával kapcsolatos szerződést, okiratot be kellett nyújtani a központ részére, és az induló tőkét is ez az intézmény biztosította a vállalkozások számára. A külföldi érdekeltségek pénzügyi ellenőrzését és minden velük kapcsolatos teendőt hivatalosan az Általános Értékforgalmi Bank (ÁÉB) végezte. Az államosítások idején ugyanis a Pénzügyi Központ volt megbízva a különböző vállalatok felszámolásával, amelynek következtében számos külföldi tulajdonos veszítette el magyarországi vagyonát kártalanítás nélkül, így a központnak nagyon rossz híre volt Nyugaton. Ennek kivédésére – bonyolult átszervezések és közbeiktatott tulajdonosi körök segítségével – 1952-ben létrehozták az ÁÉB intézményét, amely a Pénzügyi Központ közvetlen felügyelete alatt működött.¹⁵⁶ A két intézmény között az 1970-ig legalább formálisan megosztott irányítást egy 1969. december

¹⁵² Vajna 1987, 115.

¹⁵³ Kövér [2001], 20.

¹⁵⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-182. 34. Az NSZK elleni gazdasági hírszerzés bankvonalának 1968–1972 közötti időszakra szóló munkaterv, 1967. december 27.

¹⁵⁵ Kálniczky Kát 2011, 275.

¹⁵⁶ Nyári 1997, 72–73.; 81–82.

30-án tartott közgyűlésen megszüntették: a PK vezérigazgatója egyúttal az ÁÉB első számú vezetőjévé is vált. A két intézmény tevékenységének összefonódására jellemző, hogy a pénzügyi központ egyik működési jelentésében így fogalmaztak: „A Pénzügyi Központ a tevékenységi körébe tartozó egyes operatív feladatokat az Általános Értékpapíri Bank Rt. útján intézi.”¹⁵⁷

Az 1972 után meginduló „vállalatalapítási láz” során gyakran előfordulhatott, hogy a frissen létrehozott vállalat tulajdonosai nem jelentették be cégüket a Pénzügyi Központba, hiszen igyekeztek a vállalkozások nyereségét eltitkolni a hazai hatóságok elől, és a profitot titkos számlákra menekíteni. A BM nyomozati anyagaiban többször is találhatunk erre utaló megjegyzéseket. Salusinszky Istvánval kapcsolatban például a következő ügynöki jelentést olvashatjuk (ennek hitelességét a nyomozás során sikerrel bizonyította is a kémelhárítás): „Salusinszky elvtárs, a Külkereskedelmi Bank vezérigazgatója tart attól, hogy Dévai letartóztatása nyomán a BM firtatni fogja a Metalimpex Bécsben lévő és Vaduzban bejegyzett közös vállalkozásának hátterét. A hírforrás szerint Salusinszky megjegyezte, hogy akkor pedig nagy baj lesz. A hírforrás közlése szerint ez a közös vállalkozás egy nem létező vállalat, mert nincs bejegyezve a Pénzügyi Központban. Ennek következtében nem áll hazai pénzügyi ellenőrzés alatt, nem fizet be nyereséget, pénzügyi műveletei nem követhetők nyomon, a befolyt pénzekből annyit könyvelnek el, amennyit akarnak.”¹⁵⁸ Hivatalosan azonban a Pénzügyi Központ kihagyhatatlan volt a vegyesvállalatok működéséből. A PK is megjelent tulajdonosként egyes esetekben, a Centropa nevű cég nem az egyetlen külföldi érdekeltsége volt, de talán a legjelentősebb. Alapításának körülményeiről egyelőre keveset tudunk, de egy Fernand J. E. Mueller nevű svájci kereskedő állambiztonsági dossziéjából érdekes történet tárul elénk.

A magyar belügyi hírszerzéssel „Merész” fedőnéven kapcsolatban álló férfi igazi kalandorként használta ki a hidegháborús viszonyokat. A háború alatt megszökött egy svájci nevelőintézetből, és csatlakozott egy Franciaországban működő partizáncsaphoz, ahol több szovjet ügynökkel is kapcsolatba került.¹⁵⁹ Később beállt a francia hadseregbe, részt vett Németország megszállásában. 1945 után egy nürnbergi kereskedelmi cég alkalmazottjaként hol a CIC-nek (Counter Intelligence Corps), vagyis az Egyesült Államok katonai elhárításának dolgozott, hol a szovjet titkosszolgálatok keresték meg, és rendszeresen szállított

¹⁵⁷ Botos 1992, 47.

¹⁵⁸ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. 84. Jelentés, 1974. július 23.

¹⁵⁹ ÁBTL 3.1.2. M-19133. 131. Összefoglaló jelentés, 1958. november 8.

a blokkban lévő vállalatok számára embargós nyersanyagokat is. 1958-ban azzal kereste fel a magyar belügyi szerveket, hogy hajlandó lenne a Magyar Nemzeti Banktól forintot vásárolni 40 Ft/1 USD árfolyamon – ekkor a hivatalosan rögzített HUF–USD árfolyam 11,74 Ft/1 USD volt ugyan, de a tényleges árfolyam kb. 60 Ft/1 USD körül mozgott. A szerv természetesen nem válaszolhatott az ajánlatra, viszont kihasználta „Merész” jelentkezését arra, hogy a vele kapcsolatba került magyar emigránsokról információkat szerezzen. Különösen érdeklődött egy Centropa nevű cégről, amelyet Bittera Miklós nevéhez kötöttek. „Merész” kevés információt tudott szerezni Svájcban az említett vállalkozásról, mindössze annyi jutott a tudomására, hogy emigráns magyarok hozták létre, 1958 nyarán kezdte működését, és az NSZK területén lett bejegyezve.¹⁶⁰ Hamarosan átadta a cégnyilvántartásból beszerezhető adatokat is a magyar hírszerzésnek.¹⁶¹ Ezek szerint a vállalkozást 1958. szeptember 10-én jegyezték be 100 ezer Deutsche Mark (DM) alaptőkével és karlsruhei központtal. Az alapító szerződés szerint a Centropát 1957. június 26-án hozták létre kereskedelmi közvetítő tevékenység folytatására, amelynek érdekében több országban kirendeltségeket kívántak fenntartani. Az irodák felállítását természetesen magyar emigránsokkal való kapcsolattartást jelentett, és az ügynök információi szerint mind az öt földrészen számos országban találtak olyan személyt, aki vállalta a Centropa képviselését, Svájcban pedig egy vezérképviselőt állítottak fel Bittera vezetésével. A Centropa cég tényleges tulajdonosa és alapítója egy Gergely Gyula nevű emigráns volt, aki az ötvenhatos forradalom után emigrált Nyugat-Európába. Gergely a második világháború alatt nyilas párttag volt, Szálasi nevezte ki 1944-ben a Nemzeti Gazdasági Iroda vezetőjének. Tevékenysége miatt 1946-ban életfogytiglani kényszerszolgálatra ítélték, és csak a forradalom napjaiban szabadult Vácról.¹⁶² Egyik rabtársa jelentései szerint Gergely a börtönben töltött évek során építette fel magában az egész világot behálózó szállítmányozó vállalat létrehozására vonatkozó elképzelését.¹⁶³ A céget Gergely a Kelet–Nyugat közötti kereskedelem kulcsszereplőjeként vázolta fel, és a rácsok árnyékában még nevet is adott neki: Centropa. Szabadulása után első dolga volt, hogy megvalósítsa dédelgetett álmát. Talált néhány vállalkozó kedvű embert a magyar emigráció soraiban, akik hajlandóak voltak pénzzel támogatni az elképzelést.¹⁶⁴

¹⁶⁰ ÁBTL 3.1.2. M-19133. 155–156. Jelentés a Centropa Kft.-ről, 1958. november 17.

¹⁶¹ ÁBTL 3.1.2. M-19133/1. 24. Jelentés a Centropa Kft.-ről, 1958. december 15.

¹⁶² ÁBTL 3.2.4. K-873/51. 17–18. Jelentés „Jasper” fedőnevű jelölt ügyében, 1965. július 26.

¹⁶³ ÁBTL 3.1.2. M-29007. 189. „Bácskai” fedőnevű ügynök jelentése, 1964. február 3.

¹⁶⁴ ÁBTL 3.1.2. M-29007. 344. „Bácskai” fedőnevű ügynök jelentése, 1965. június 22.

Gergely 1963-ban – a márciusban megjelent közkegyelmi rendelet után néhány hónappal – érkezett Magyarországra azzal a szándékkal, hogy az állambiztonság segítségét kérje hazatelepülésének engedélyeztetéséhez.¹⁶⁵ Az egykori nyilas vezető maga fogalmazta meg hazajövetelének pikantériáját: „Azzal, hogy mint háborús főbűnös, aki büntetését nem töltötte ki, mégis nyom nélkül, szinte illegálisan beutazott Magyarországra, azt kívánja bizonyítani, hogy bízhatunk benne, ez eleve biztosíték őszinte jó szándékának”¹⁶⁶ – fogalmazott az őt kihallgató tiszt. Hamarosan azonban az is kiderült, hogy miképpen tudott Gergely „nyom nélkül” beutazni az országba. 1963. július 3-án felkereste a bécsi magyar kereskedelmi kirendeltséget, és harcászati technológiát érintő gyártási leírásokat és szabadalmakat kínált eladásra, azzal a feltétellel, ha beutazzatják Magyarországra.¹⁶⁷ Az MNVK-2. bécsi rezidense még aznap repülőre ültette a Centropa alapítóját, és a Ferihegyi Repülőtéren átadta Csapó alezredesnek, a katonai felderítés tisztjének. Kihallgatása után a katonai szerv átadta felhasználásra Gergelyt a belügyi hírszerzésnek, ahol évekig foglalkoztak vele. Gergely ugyanis azzal a szándékkal érkezett, hogy hazatelepítse cégét, ezzel Magyarországra hozza annak vagyonát, minden árukészletével, kapcsolataival és tőkéjével együtt, cserébe a hazai letelepedés lehetőségéért.¹⁶⁸ Igyekezett jó benyomást kelteni belüleges kihallgatóiban, ezzel némi zavart is keltve bennük, hiszen lelkesen dicsérte a fennálló rendszert, kiemelve, hogy ő is szocialista, még ha kicsit nemzetibb is, és örömmel látja, hogy „Magyarországon ma mindazokat a szociális vívmányokat megvalósítják, amelyeket mi is akartunk.”¹⁶⁹ Ma már tudjuk, hogy a látszat ellenére Gergelynek igenis lehetett keresnivalója a kora kádári Magyarországon. Nem csoda, hogy évekig bejárt, és folyamatos üzleti tárgyalásokat folytatott a legnagyobb külkereskedelmi cégekkel, a Terimpexszel, a Konsumexszel és az Artexszel. Bár a levéltárban fellelhető anyagok alapján nem kapunk részletes információt arról, pontosan milyen cél húzódott meg Gergely támogatása mögött, mindenesetre elég figyelemfelkeltő és rendkívüli a történet ahhoz, hogy véletlen egybeesésnek tartsuk a Pénzügyi Központ által létrehozott Centropa és a Gergely Gyula által alapított Centropa névazonosságát. Feltehetően a magyar szervek kerestek egy már létrehozott céget, amelybe észrevétlenül – feltehetően konspiráltan – betársulva, vagy esetleg a svájci vezérképviseletet megvásá-

¹⁶⁵ ÁBTL 3.2.4. K-873/51. 20. Jelentés „Jasper” fedőnevű jelölt ügyében, 1965. július 26.

¹⁶⁶ ÁBTL 3.2.4. K-873/51. 63. Feljegyzés, 1963. július 9.

¹⁶⁷ Uo. 59.

¹⁶⁸ Uo. 54.

¹⁶⁹ Uo. 53.

rolva, kijuthattak Nyugatra. Egy már működő svájci céggel pedig gond nélkül lehetett egy valójában kizárólag magyar tulajdonban lévő vállalkozást indítani Bécsben anélkül, hogy túlzottan felhívták volna magukra a nyugati, elsősorban az amerikai titkosszolgálatok figyelmét.¹⁷⁰ Gergely azonban igyekezhetett még több előnyt kiaknázni a magyar tulajdonos megjelenéséből, és beutazásaival zavart kelthetett a rendszerben, ráadásul váltóhamisítási ügybe keveredett, amiért elítélték az NSZK-ban, így egyre terhesebb volt személye a magyar szerveknek. 1967-ben tiltólistára helyezték, beutazásait leállították.¹⁷¹ A Gergely-féle Centropa sorsáról nincsenek további adataink.

Az MKB tulajdonát képező bécsi Centropa a nyolcvanas évek végéig egészen biztosan működött, eleinte főleg tranzit- és reexportügyleteket folytatott, később azonban fontos szerepe lett az embargós csatornák biztosításában is. Hatalmas forgalmat bonyolított, amely az évek során jelentős emelkedést mutatott: az 1968-ban 24 millió osztrák schilling, 1969-ben 18 millió schilling forgalomhoz képest¹⁷² 1973-ban már 112 millió schillinget tett ki a forgalom, amelynek tiszta nyeresége ötmillió osztrák schilling volt.¹⁷³ A Centropa nevű svájci bejegyzésű magyar holdingvállalat több nyugati vegyesvállalat alapításában is megjelent tulajdonosként, például a Transelektroval közösen alapították az osztrák székhellyel működő Intradexet 1974-ben,¹⁷⁴ amelynek forgótőke-szükségletét a CW Bank biztosította.¹⁷⁵

Az MKB volt a tulajdonosa a Hungagent vállalatnak is, amelyet a Centropával párhuzamosan hoztak létre. Először a bank egyik osztálya volt, majd 1968-tól önálló vállalként működött,¹⁷⁶ és ez volt az a cég, amely segített kijátszani az olasz adójogszabályokat az OKP Italimpex nevű vállalatának kedvéért – ahogy erről az előző fejezetben már olvashattak.

¹⁷⁰ A Centropa jelentőségét ennek ellenére valószínűleg a nyugati titkosszolgálatok is felismerték. A Kelet és Nyugat közötti kereskedelem működtetésére létrehozott vegyesvállalatokról és azoknak a technológiai transzferben betöltött szerepéről már 1972-ben megjelent egy elemzés, amelyben a szerző külön kitért a magyar tulajdonban lévő bécsi Centropa tevékenységére is. Levinson 1972, 165.

¹⁷¹ ÁBTL 3.2.4. K-873/51. 345. Határozat, 1967. január 7.

¹⁷² MNL OL XIX-G-3-p 3. d. 2-004/9/1970. 32. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1969. évi tevékenységéről, 1970. március 31.

¹⁷³ MNL OL XIX-G-3-p 63. d. 2-006/7/1975. 34. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1974. évi tevékenységéről, 1975. április 11.

¹⁷⁴ Vajna 1987, 101.

¹⁷⁵ MNL OL XIX-G-3-p 63. d. 2-006/7/1975. 14. sz. melléklet, 2. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1974. évi tevékenységéről, 1975. április 11.

¹⁷⁶ Kövér [2001], 20.

1972 után már nem volt szükség egyedi és különleges engedélyre a vegyesvállalatok létrehozásához, így a legtöbb külkereskedelmi joggal rendelkező cég hozzá is kezdett külföldi képviselők alapításához. 1974. december 31-én összesen 71 magyar érdekeltség működött Nyugaton,¹⁷⁷ míg a nyolcvanas évek közepére ez a szám 200 körülre emelkedett.¹⁷⁸ Azok a vegyesvállalatok, amelyek magyarországi székhellyel kívántak működni, csak 1977-től kaptak létjogosultságot, az 1972-es jogszabály csak szerződéses formában engedélyezte ezek alapítását, vagyis a külföldi fél ekkor még nem szerezhette tulajdonjogot Magyarországon. 1977-et követően azonban megindult a hazánkban működő cégek alapítása is, a nyolcvanas évek közepén nagyjából 80 magyarországi központtal működő vegyesvállalatot tartottak nyilván.¹⁷⁹

A Magyarországon bejegyzett vegyesvállalatok is kiemelt szerepet játszottak a technológiai transzfer és a vállalatalapítások területén, emellett pedig működő tőkét hoztak be az országba a kapitalista államokból. Az MKB tulajdonában lévő, budapesti székhelyű Siemens Számítóközpont és Koordinációs Iroda, a Sicontact még 1977 előtt jött létre a Siemens AG cég közreműködésével, és kiemelt fontosságú volt a COCOM-listán szereplő termékek beszerzésében: mind a belügyi, mind a katonai hírszerzés számára szállított be termékeket – mint azt majd a következő fejezetben látni fogjuk. Magyar igazgatója 1980-ban Haár Ottó volt,¹⁸⁰ akit 1954-ben szervezett be a Belügyminisztérium hírszerzési osztálya, amikor a NIKEX alkalmazottjaként Jugoszláviába küldték kereskedelmi tárgyalásra.¹⁸¹ A későbbi években több kereskedelmi kirendeltségen is dolgozott, miközben felváltva foglalkoztatta őt a BM és az MNVK-2. 1958-ban kérte át a katonai felderítés a belügytől,¹⁸² majd 1962-ben, indiai kiküldetése előtt került vissza hivatalosan a BM-hez, mert a kereskedelmi képviselőként a hírszerzés és a kémelhárítás is fel kívánta őt használni.¹⁸³ 1969-ben Kenyába helyezték, azonban a belügyi hírszerzés szerint titkosszolgálati feladatait nem végezte elég lelkesedéssel, kap-

¹⁷⁷ MNL OL XIX-G-3-p 63. d. 2-006/7/1975. 20. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1974. évi tevékenységéről, 1975. április 11.

¹⁷⁸ Vajna 1987, 3.

¹⁷⁹ Uo.

¹⁸⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-475. 13. Jelentés a Siemens AG ügyében, 1980. február 28.

¹⁸¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-2331. 36. Beszervezési javaslat, 1954. július 9.

¹⁸² ÁBTL 3.2.1. Bt-2331. 81. Szolgálati jegy, 1958. május 2.

¹⁸³ ÁBTL 3.2.1. Bt-2331. 86–87. Kiképzési terv, 1962. augusztus 14.

csolatait tudatosan elhallgatta, ezért 1971-ben kizárták a hálózathoz.¹⁸⁴ Katonai vonalon végzett tevékenységét nem ismerjük.

A nyolcvanas évek közepén egy Farkas Mihály nevű kereskedő állt a Sicontact élén,¹⁸⁵ aki a hatvanas években a párizsi kereskedelmi kirendeltséget vezette. Práczki István MNVK-2-es felderítőtiszt, aki ugyanabban az időben teljesített szolgálatot Párizsban, Farkast a főnökének nevezi könyvében, így feltételezhetjük, hogy Farkas a katonai hírszerzés embere volt.¹⁸⁶ A Siemens kooperációs irodába kerülése előtt a Transelektro vezérigazgatójaként találkozunk nevével a belügyi jelentésekben.¹⁸⁷

A Sicontact 8,5 millió forintos alaptőkével jött létre, 44-en dolgoztak az irodának, ebből három nyugatnémet állampolgár volt.¹⁸⁸ Elsősorban (és hivatalosan) a Siemens és különböző magyar vállalatok közötti kooperációk előkészítésével és kivitelezésével foglalkozott, emellett szervizelést végzett, képzéseket szervezett, tervezésekbe, fejlesztésekbe segített be. A Siemensszel kötött együttműködés tető alá hozása nemcsak azért volt kiemelkedő jelentőségű, mert így lehetett leginkább biztosítani a német cég által kifejlesztett legmodernebb technológia behozatalát (egyszerű kereskedelmi üzletek bonyolítása esetén nagyobb eséllyel a kifutó termékeiket adták volna át a magyaroknak), hanem azért is, mert az állambiztonsági szempontból kényes területeken működő intézmények által használt Siemens számítógépek szervizelését így magyar mérnökök, a gyártó által kiképzett hazai szakemberek végezheték. A Sicontactot ugyan az MKB saját alapítású vállalatai közé sorolja,¹⁸⁹ azonban hivatalosan mégsem a bank szerepel magyar oldalról tulajdonosként. Feltételezhetően a nyugatnémet fél számára kevésbé lett volna bizalomgerjesztő egy szocialista állami bank mint társtulajdonos, így egy kis részvénytársaságot neveztek ki a kooperáció főszereplőjének.

Az Intercooperation Kereskedelemfejlesztési Rt.-t a Külkereskedelmi Minisztérium, az OMFB, valamint több külkereskedelmi és iparvállalat alapította, elsősorban kooperációk, közös vállalatok létesítésére, licenc- és know-how szerződések megkötésére.¹⁹⁰ Az elektronikai cégeken kívül a nehézipari és vegyipari terület is tevékenységi köréhez tartozott. A részvénytársaság alapításától, 1968-

¹⁸⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-2331. 121. Javaslat, 1971. május 6.

¹⁸⁵ ÁBTL 2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ) 1984-BRFK-140. 1984. október 2.

¹⁸⁶ Práczki 2014, 173.

¹⁸⁷ ÁBTL 3.1.2. M-41115/6. 10. Jelentés, 1980. március 24.

¹⁸⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-475. 14. Jelentés a Siemens AG ügyében, 1980. február 28.

¹⁸⁹ Kövér [2001], 29.

¹⁹⁰ ÁBTL 3.2.4. K-3000. 180. Feljegyzés, 1979. január 22.

tól kezdve aktívan részt vállalt az érzékeny technológiák beszerzésében a keleti blokk számára, illetve felhasználták különböző vegyesvállalatok létrehozásánál azért, hogy az állami jelenlétet tompítsák, és könnyebb legyen a nyugati partnerek bizalmába férkőzni. Mivel a cég hírszerzési és kémelhárítási szempontból kiemelt jelentőséggel bírt, alkalmazottai közé természetesen mindegyik érintett szerv beépítette a saját emberét. Az Intercooperation vezetője hosszú időn keresztül az egykori római kereskedelmi tanácsos, Obláth György volt. Obláth, aki egykor a BM ügynökeként kezdte kereskedelmi karrierjét, majd Olaszországban már egyértelműen a katonai felderítésnek dolgozott, Rómából való visszatérte után – 1973/74 környékén – foglalta el a részvénytársaság vezérigazgatói székét. A kereskedelmi kirendeltségeken bevett titkos jutalékok és a még titkosabb visszatérítések szokását Obláth jól ismerte, mindezt feltehetően idehaza is alkalmazta, ráadásul az Intercooperation első embereként kivételesen sok lehetősége nyílt ilyesmire, hiszen a cég külföldi vállalatokkal megkötött kooperációkkal, képviseleti szerződésekkel, vegyesvállalatok alapításával foglalkozott, a partnerek kiválasztásába pedig jelentős beleszólása volt. Ilyesmire gyanakodott a kémelhárítás is, amikor 1984-ben ismeretlen tettesek betörték a részvénytársaság irodájába, és kirabolták Obláth páncélszekrényét. A munkatársak között óriási felháborodást váltott ki, hogy a zsákmány egy része szétszóródott menekülés közben a folyosón: kiderült, hogy Obláth széfje tele van ékszerekkel, nagy értékű takarékbetétkönyvekkel és készpénzzel.¹⁹¹

1978-tól az Intercooperation Rt.-nek dolgozott az állambiztonság K-150-es SZT-tisztje, Kertész Géza is.¹⁹² Kertész rendőr őrnagyi rangban került a kooperációs irodához a Külkereskedelmi Minisztériumból, ahol fedőszervi pozíciójában személyzeti előadó volt. Ez a beosztás azonban nem nyújtott számára „megfelelő legális háttérrel a további operatív együttműködéshez”,¹⁹³ ugyanis az ITT (International Telephon & Telegraph) konszern bécsi leányvállalatának vezérigazgatójával kellett tartania a kapcsolatot a belügyi hírszerzés nevében. Már négy éve dolgozott az igazgató lojalitásának megnyerésén, de személyzetisként továbblépni nem tudott, ezért új beosztást találtak neki: a KKM cégének főosztályvezetője lett, ezzel lehetősége nyílt arra, hogy hivatalosan is tárgyalópartnere legyen Otto Bachlnak, az ITT Wien vezérigazgatójának, akitől fontos gazdaság- és kereskedelempolitikai információk megszerzését remélték. Otto Bachl megkönyéke-

¹⁹¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-BRFK-128-177/5. 1984. szeptember 10.

¹⁹² ÁBTL 3.2.4. K-3000. 173. Összefoglaló jelentés, 1978. december 13.

¹⁹³ Uo.

zésén 1974-től dolgozott Kertész, és bizalmas kapcsolatot tudott kialakítani vele. A „Sirmann” célszemély fedőnéven emlegetett német kereskedő ekkor még az ITT bécsi kirendeltségének marketingigazgatója volt, és a magyar állambiztonság fedett akciójának köszönhetette vezérigazgatói kinevezését. A magyar hírszerzés tudatos provokációval buktatta meg Schermant, az ITT Wien előző vezetőjét, ugyanis kiderült róla, hogy korrupciós pénzeket fogadott el egy Weltexport nevű cégtől azért, hogy rajtuk keresztül folytassa a keleti blokk országaival bonyolított üzleteket. Az ITT brüsszeli központja felszólította Schermant, hogy mondja fel a Weltexporttal kötött szerződést, azonban Scherman igyekezett időhúzással és manipulációval lassítani a kapcsolat megszakítását. Kertész egy hivatalos látogatása során észrevett az igazgató asztalán egy terhelő dokumentumot, amelyet észrevétlenül összefogott a saját paksamétájával, és hazahozta Magyarországra. Az ITT magyarországi képviseletével megbízott Importtrade nevű cég hivatalos postával küldte vissza az iratot az ITT-nek, sajnálatos félreértésre hivatkozva, így kiderült Scherman magánakciója, amiért a brüsszeli központ nyugdíjazta őt. Kertész, mint a keleti kereskedelmi partnerek képviselője, Otto Bachlt javasolta utódjának, amit az ITT központjában el is fogadtak, hiszen fontos volt számukra a szocialista piacokkal ápolt jó kapcsolat. „Sirmann” természetesen nem felejtették el informálni arról, kinek köszönhetette kinevezését, bízva abban, hogy számíthatnak együttműködésére.¹⁹⁴ Az új igazgató meg is hálálta a segítséget, Kertészen keresztül különböző gazdasági információkat szivárogtatott az állambiztonsághoz. 1976-ban például arról értesítette a belügyi hírszerzést, hogy svájci bankok közösen kidolgoztak egy konstrukciót, amelynek alapján a náluk őrzött „fekete pénzeket” – vagyis azokat az összegeket, amelyeket különböző maffiaszervezetek helyeztek el náluk abból a célból, hogy eltüntessék az adó- és más állami hatóságok elől – speciális (és bizalmas) hitelek formájában kihelyeznék egy holland cégen keresztül a szocialista országokba. Ezek a pénzek szokásos bankügyletek során nem voltak felhasználhatóak, viszont minden bizonnyal elég komoly összeget tettek ki ahhoz, hogy a pénzintézetek megkockáztatták volna devalválódásukat, így hosszú lejáratú hitel formájában 5%-os kamatra felajánlották a blokk országainak az illetékes állami bank garanciája mellett, céghitel formájában.¹⁹⁵

¹⁹⁴ ÁBTL 3.2.4. K-3000. 172–173. Összefoglaló jelentés, 1978. december 13.

¹⁹⁵ ÁBTL 1.11.4. AX-XI/1976. 8–9. Információs jelentés a svájci bankok terveiről az ún. „fekete pénzek” kölcsönzéseivel kapcsolatban, 1976. szeptember 30.

A vegyesvállalatok elterjedésével a devizakülföldi magánszemélyek és cégek pénzügyeinek kezelését is meg kellett oldani, erre a feladatra hozta létre az MNB főrésztvényesként az első olyan magyarországi telephellyel működő céget, amely többségében kapitalista tulajdonban volt: a Central European International Bank Co.-t (Közép-európai Nemzetközi Bank Rt.), közismert nevén a CIB Bankot. A kétszintű bankrendszer csíráját jelentő pénzügyintézetben 34%-os tulajdoni részt birtokolt a magyar jegybank, a fennmaradó tulajdoni hányad felett pedig hat különböző pénzügyintézet (olasz, japán, német, osztrák, francia) osztozkodott 11-11%-os arányban.¹⁹⁶ A CIB létrehozása mentesítette a magyar piacon működő külföldi cégeket a szigorú és kedvezőtlen devizajogszabályok alól, ugyanis a CIB offshore jelleggel működött, vagyis a hazai devizaforgalommal kapcsolatos rendelkezések nem vonatkoztak rá.¹⁹⁷ A CIB egyedülálló volt abban a tekintetben, hogy a KGST egyetlen többségi tőkéss tulajdonban lévő offshore bankjaként létezett egészen a nyolcvanas évek végéig a keleti blokkban.¹⁹⁸ A CIB is foglalkozott vállalatalapítással, például az Intercooperationnal közös érdekeltségébe tartozott a Sphero-Evig GmbH, amelyet 1981-ben hoztak létre az Egyesült Villamosgépgyár (Evig) közreműködésével, szférikus szivattyúk külföldi értékesítésére. A vállalkozás egy éven belül a csőd szélére került, ugyanis a nyugati partner olyan gépi berendezéseket szállított Magyarországra, az Evig telephelyére, amelyekről kiderült, hogy részben konstrukciós hibákkal rendelkező használt termékek, részben pedig az NSZK-ban olcsón megvásárolható NDK gyártmányú berendezések, vagyis a hazai gyár számára használhatatlanok.¹⁹⁹ Mindennek tetejében a legyártott nagy mennyiségű szivattyú is a magyar gyártó nyakán maradt, mert a partner nem tett eleget szerződésben vállalt kötelezettségének, és nem értékesítette nyugati piacokon a termékeket.²⁰⁰ A cég rövid történetének pikantériája, hogy vezetője Maros György, az Intercooperation alkalmazottja volt, aki a hetvenes években a milánói kereskedelmi kirendeltségen dolgozott, és szoros kapcsolatot tartott Csillag Mátyás tanácsossal, aki emigrálása után a kötet harmadik részében ismertetésre kerülő olajüzlet egyik főszereplőjeként megjelenő Philipp Brothers cég munkatársa lett. Marost „Fény” fedőnéven megfigyelte a kémelhárítás, hi-

¹⁹⁶ A tulajdonosként szereplő bankok: Creditanstalt – Bécs, Bayerische Vereinsbank – München, Banca Commerciale Italiana – Milánó, Société Générale – Párizs, Long-Term Credit Bank – Tokió, Taiyo-Kobe Bank – Tokió. Benda 1999, 280.

¹⁹⁷ Kálniczky Kát 2011, 274.

¹⁹⁸ Vajna 1987, 124.

¹⁹⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1982-BRFK-125. 1982. október 7.

²⁰⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1982-BRFK-49. 1982. április 20.

szen több szabálysértés gyanúja is felmerült a veszteségesen működő céggel kapcsolatban. A szerv információi szerint napi 5-600 ezer forint kárt okozott a cég működése,²⁰¹ ezért pénzügyminisztériumi vizsgálatot rendeltek el, de a „vállalat illetékesei – tartva attól, hogy egy alapos vizsgálat feltárja a súlyos visszaéléseket, károkat – a vállalat eredményeit méltató, hamis információkat tartalmazó cikket jelentettek meg az MTI közleményeként.”²⁰² A vizsgálatnak különösebb eredménye nem lett, Maros Györgyöt az Intercooperation tartós nyugatnémet kiküldetéssel jutalmazta elvégzett munkájáért, miközben a kémelhárítás megállapítása szerint tevékenységével a népgazdaságnak közel 200 millió forint kárt okozott.²⁰³

Az 1970-es években tehát kiépült egy olyan magyar érdekeltségű vegyesvállalati hálózat Nyugaton, amely egyre inkább kiszorította a pártvállalatokat a Kelet–Nyugat közötti kereskedelem közvetítésével foglalkozó cégek „piacáról”. Az is előfordult azonban, hogy egy pártvállalat vegyesvállalati formában élvezte tovább a keleti testvérpártok elvtársias segítségét. Az Olasz Kommunista Párt már említett Soresco nevű cégébe 1972-ben betársult a magyar Terimpex, és 50-50%-os tulajdoni hányaddal vitték tovább a milánói vállalkozást.²⁰⁴ A pártvállalati jelleg továbbra is megmaradt, sőt elsősorban az MSZMP és az OKP még szorosabb együttműködését volt hivatva szolgálni a változás. Ez gondot is okozott, amikor 1983-ban az egyik magyar alkalmazott az emigrálás mellett döntött, hiszen „a Milánóban székelő Soresco magyar–olasz közös vállalatnál fontos államtitkot képező iratokat készítenek, amelyek az MSZMP és az olasz párt közötti titkos együttműködés tényét dokumentálják,”²⁰⁵ így nem tudhatták a magyar pártszervek, milyen információk birtokában volt az olasz hatóságokhoz menedékkérelmet benyújtó asszony. Félték, hogy a KGST-országok és a harmadik világ piacának együttműködéséről fog kiszolgáltatni érzékeny adatokat. Az esetleges diplomáciai bonyodalmakat megelőzendő Milánóba küldték Kunits Pétert, a Terimpex gazdasági igazgatóját, hogy mérje fel a helyzetet, valamint új magyar igazgatót helyeztek Lombardia szívébe, a Terimpex egykori párttitkára, Spányik Imre személyében. A magyar küldöttség azonnal hozzáfekedett az iratok megsemmisítéséhez, „valamennyi olyan iratot elégettek, amiben utalás volt a vállalat

²⁰¹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1982-BRFK-125. 1982. október 7.

²⁰² ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-BRFK-74. 1983. május 26.

²⁰³ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-III/II-110. 1983. június 6.

²⁰⁴ Szilágyi 2015, 58.

²⁰⁵ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-III/II-112. 1983. július 8.

párttal kapcsolatos funkciójára. Jelenleg semmiféle irat nem található Milánóban, ami a pártvállalati jellegre utalna.”²⁰⁶

A tőkés országokban működő vegyesvállalatok természetesen titkosszolgálati szempontból is jelentősek voltak, nem csupán az embargó kijátszása és a technológiai transzfer lebonyolítása miatt, hanem a politikai, gazdasági és katonai hírszerzés bázisául is szolgáltak. Láthattuk, hogy ezeknél a vállalatoknál dolgozó személyek többsége valamilyen úton-módon kapcsolatban állt a magyar állam-biztonsággal vagy a katonai felderítéssel – mindez természetesen a hidegháború ideje alatt nyilvánvalóan mindkét tömb számára bevett módszer volt –, de a szolgálatok maguk is alapítottak saját vállalatokat fedésük biztosítására, bár konkrét adatokkal ilyen cégekkel kapcsolatban csak az MNVK-2. vonatkozásában rendelkezünk. Ez jelentheti azt is, hogy a BM kevésbé tudott élni ilyen eszközökkel, a tőkés üzletpolitikában nem voltak olyan jártasak, de az is lehet, hogy pusztán arról van szó, saját maguk ellen nem gyűjtöttek gazdasági visszaélésekre utaló tényeket és adatokat, vagyis nem maradtak fenn a nyomozati anyagokban saját vállalataikról információk.

A katonai felderítés az említett 1972-es jogszabály megjelenése után szinte azonnal hozzákezdett cégálózatának kiépítéséhez. Az Eurocom nevű kereskedelmi céget az MNVK-2. alapította, kifejezetten azzal a szándékkal, hogy működéséhez pénzügyi erőforrásokat biztosítson.²⁰⁷ 1972. augusztus 17-én jegyezték be Magyarországon a vállalatot,²⁰⁸ amelyet három vagy négy nagyvállalat vezérigazgatója alapított, és a megszervezésével Práczki Istvánt, az MNVK-2. hírszerzőjét bízták meg.²⁰⁹ Az alapításhoz szükséges hárommillió forintos alaptőkét a katonai felderítés biztosította, céljuk az volt, hogy a szerv működését üzleti alapokra helyezték. Az alapító külkereskedelmi vállalatok – amelyek feltehetően kivétel nélkül a katonai felderítés érdekkörébe tartoztak – a következők voltak: a Metalimpex, az Agrimpex, a Monimpex és a Terimpex.²¹⁰ Az Eurocom hasonló szisztéma szerint hasította ki a maga hasznát az ország külkereskedelméből, mint a már ismertetett párt- vagy vegyesvállalatok: jól menő közvetítőként lépett be a hazai külkereskedelmi forgalomba. Több világhírű nyugati cég – például a brit BP olajkonzern, a német Linde, a svájci Oerlikon vagy a svéd Addo²¹¹ – kizáróla-

²⁰⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-164. 1983. augusztus 19.

²⁰⁷ Kis-Benedek József megerősítette, hogy a katonai felderítésnek sok saját alapítású cége volt.

²⁰⁸ Céginformáció.

²⁰⁹ Práczki 2014, 185–210.

²¹⁰ Borvendég 2016a, 120–127.

²¹¹ Práczki 2014, 194.

gos hazai forgalmazója lett, de előfordult, hogy olyan termékek kereskedelmébe szállt be, amelyek már hosszú ideje jelen voltak a hazai piacon, vagyis megjelenésével megemelte a beszerzési árakat. Az Eurocom gyorsan nyereséges vállalkozássá fejlődött, és viszonylag hamar elkezdett Nyugat felé terjeszkedni, hiszen ez volt a legfontosabb cél. Még 1973 elején létrehozták a Metalimpex leányvállalataként az Intereurop Wien, és Intereurop Vaduz cégeket. A két azonos nevű cég létrehozása igencsak hasonlatos a két Centropa cég alapításához, feltehetően mindkét esetben adózási szempontok vezérelhették az alapítók a forma megválasztásánál. Svájc és Liechtenstein adóparadicsomnak számítottak, bevett gyakorlat volt nyugat-európai cégek esetében is, hogy a törpeállamban vagy a semleges alpesi országban hozták létre vállalkozásukat, függetlenül működési helyüktől. Ezt meg is erősíti az anyavállalat feljegyzése a cégek alapításáról: „Az Intererup Wien szolgáltatásaiért tehát adózási okokból az Intereurop Vaduz kapja az ellenszolgáltatást.”²¹² A Külkereskedelmi Minisztériumhoz beterjesztett engedélyeztetési kérelem azzal indokolta az Intereurop létrehozásának szükségességét, hogy a KKM által meghatározott kereskedelmi irányelvek szigorúan szabályozták a különböző országokba irányuló export mennyiségét, amelyeket nemzetközi megállapodásokon alapuló kvóták határoztak meg, de a Metalimpex szerint adott területek nagyobb felvevőpiacot is takarhattak. Ennek kihasználására a Metalimpexnek már nem voltak lehetőségei, kénytelen volt közvetítő céget bekapcsolni: „Vállalatunknak szüksége van arra, hogy egyes esetekben rejtve maradjon. Ezt a célt szolgálja, hogy a társulásba egy megfelelő osztrák céget, az Intereurop Export GmbH-t bevonjuk.”²¹³ Dévai Istvánnak, a Metalimpex vezérigazgató-helyettesének – aki egyben a katonai felderítés megnyertjeként egyengette a cégalapítások ügyeit – az MNVK-2. számára leadott jelentéséből az is kiderül, hogy Fekete János, a Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettese is szóbeli hozzájárulással támogatta a bécsi vállalat pénzeszközeinek kint tartását, vagyis engedélyt adott arra, hogy ne utalják haza az Intereurop nyereségéből a Metalimpexet megillető részt.²¹⁴ A mindenkori bécsi kereskedelmi tanácsos is folyamatos támogatást adott az Intereurop ügyeihez, és ő volt az, akihez a cég alkalmazottai a felmerülő problémáikkal fordulhattak.²¹⁵

²¹² MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. Feljegyzés, 1973. augusztus 30.

²¹³ MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. Dévai István vezérigazgató-helyettes kérelme Szalai Béla külkereskedelmi miniszterhelyetteshez, 1973. február 23.

²¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-160338/2. 278. Feljegyzés, 1974. február 19.

²¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-160338/1. 161. Dévai István gyanúsított kihallgatása, 1974. augusztus 8.

Az alapító okiratba, illetve az ügyviteli szabályzatba természetesen nem került be a két azonos nevű cég feladat- és munkamegosztása, sőt még az sem, hogy két vállalatról van szó: „Lehetőleg kerüljük el azokat a bizalmasan kezelendő részleteket, amelyeknek megszűltetése ügyviteli utasításban nem kívánatos.”²¹⁶ A Pénzügyi Központ (vagyis hivatalosan az Általános Értékforgalmi Bank Rt.-hez) benyújtott ügyviteli szabályzatot a PK részéről Markóczy Jenő észrevételezte.²¹⁷ Első kérdése arra irányult, hogyan akarják az iroda működéséből származó jövedelmet kihozni Ausztriából. A Metalimpex megbízottjai nem tudtak válaszolni a kérdésre, hiszen az iroda létrehozásának elsődleges célja éppen az volt, hogy kint tartsák ezeket az összegeket, de az ügyviteli szabályzatból – mint már volt róla szó – kimaradt a két Intereurop közötti feladat- és pénzmegosztási kitétel, így a felügyelő bank minden részletről nem szerezhette tudomást. A bank tisztviselője mellékesen hozzáfűzte, miképpen lehetett volna sokkal körültekintőbben céget alapítani külföldön úgy, hogy sehol se jelenjen meg a magyar érdekeltség. Állítása szerint ismert olyan svájci holdingtársaságokat, amelyek minimális díj ellenében vállalták, hogy tagként szerepeljenek egy cég létrehozásánál, tökéletesen háttérben tartva az igazi tulajdonost. Esetleg a munkáltatója által alapított svájci Centropa holdingra gondolhatott? Talán igen, mindenesetre klasszikus offshorozásra bízta a hetvenes évek közepén a magyar külkereskedelmi vállalat vezetőit.

Az Eurocom és az Intereurop felhasználásával számos céget létesítettek később a Metalimpex leányvállalataiként Ausztriában, az NSZK-ban és Olaszországban is, de más vonalon is terjeszkedett a tőkés világban az MNVK-2. Jelenős sajtóhálózatának köszönhetően a katonai felderítés jó kapcsolatokat ápolt a KGB-fedőszervezetként tevékenykedő Nemzetközi Újságíró Szervezettel (NÚSZ), belefolyt annak gazdasági ügyeibe is, így a magyar katonai hírszerzés lett az alapítója a budapesti székhellyel létrejött belga–magyar vegyesvállalatnak, a Vue Touristique Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalatnak (IPV), amely hivatalosan a MÚOSZ és a NÚSZ patronálásában működő egyik nemzetközi szakújságíró szervezet, a FIJET tulajdonában állt.²¹⁸ Az IPV-t felhasználva a hetvenes évek közepén utazási irodának álcázott hírszerző bázist hoztak létre Milánóban, amely szintén vegyesvállalati formában működött. Jelenleg nincs adatom arról, hogy a milánói kívül hány vegyesvállalatot alapított a katonai felderítés az IPV segít-

²¹⁶ MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. Feljegyzés Dévai István részére, 1973. november 8.

²¹⁷ MNL OL XXIX-G-12-a 1. d. Emlékeztető, 1973. október 18.

²¹⁸ Borvendég 2015.; Borvendég 2016b.

ségével, de 1985-ben felmerült egy holland–magyar cég alapítása, amelyben a magyar partner eredetileg az IPV lett volna, de kiderült, hogy ekkor már ez az „intézmény az USA-ban »feketelistán« van”, ugyanis kémközpontnak tartották.²¹⁹ Minden bizonnyal a holland partnervállalat is az MNVK-2. érdekeltségei közé tartozott, ugyanis képviselőjeként Bánhegyi Lászlót nevezték meg, aki a katonai felderítés őrnagya volt.²²⁰ A korábbi válogatott kosárlabdázó 1960-ban fejezte be sportpályafutását, és került az MNVK-2. Csoportfőnökségének állományába, de a kezdetektől fedőbeosztásban dolgozott, a Malév különböző külföldi irodáinak a vezetésével bízták meg, teljesített szolgálatot Bejrútban majd Londonban is.

²¹⁹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1986-III/II-11. 1986. január17.

²²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-161381/2. 103. Bánhegyi László őrnagy összefoglaló jellemzése, dátum nélkül.

EMBARGÓS CSATORNÁK MAGYARORSZÁGON KERESZTÜL

A Waltham–Videoton kooperáció

A Videoton és az Egyesült Államok

Az egykor vadásztöltényeket gyártó székesfehérvári cég az ötvenes évektől a lakossági híradástechnikára szakosodott, majd a hetvenes évek elejére a katonai híradástechnikai ágazat és a hazai számítógép-fejlesztés és -gyártás fellegvára lett, ugyanis a rádió- és televíziógyártás és ezek civil exportja folyamatos veszteséget termelt.²²¹ A hatvanas évek végére a blokk országai számára nyilvánvalóvá vált, hogy együttműködést kell kialakítani a számítástechnikai fejlesztések terén, hiszen a használatban lévő berendezések nem voltak egymással kompatibilisek, nem volt megoldott a szervizelés és az alkatrész-utánpótlás sem.²²² 1969-ben hozták létre a közös számítástechnikai programot felügyelő intézményt, a Számítástechnikai Kormányközi Bizottságot. Az Egységes Számítástechnikai Rendszer létrehozásának érdekében kifejlesztésre váró komputercsaládnak a legkisebb tagját kellett a magyar félnek megalkotnia, ami jelentős előnnyel járt később a fejlesztést végző Videoton cég számára, hiszen könnyebben tudtak a későbbi mini- és mikroszámítógépek világa felé közeledni.²²³

Az elektronika és a számítástechnika gyors ütemű fejlődése elengedhetetlenné tette a blokk vállalatai számára, hogy nyugati technológiákat építsenek be saját termékeikbe, hiszen a kifejlesztett és legyártott berendezések többsé-

²²¹ Germuska 2014, 425–426.

²²² Baráth–Kázmér–Ujvári 2013, 123.

²²³ Uo.

ge a hadiipar számára is nélkülözhetetlen volt, a katonai technológiák versenyképességének fenntartása pedig elsődleges prioritást élvezett a hidegháború teljes időszakában a Szovjetunió számára – a Videoton készülékeinek legfőbb végfelhasználója ugyanis a szovjet birodalom volt. A magyar cég az első pillanattól kezdve csak fejlett nyugati technológiát volt hajlandó a munkája során felhasználni, elhatárolódott minden olyan kezdeményezéstől, amely hazai vagy szocialista országok kutatási eredményeinek átvételét erőltette.²²⁴ Ennek köszönhetően a Videoton a keleti blokk egyik legnagyobb embargós beszerzője lett a hetvenes-nyolcvanas évekre. A beszerzések megkönnyítésére a Videoton 1969 tavaszán külkereskedelmi jogot kapott: létrejött a Videoton Ipari Külkereskedelmi Rt.²²⁵ Részben az anyavállalat állt kapcsolatban a nagy számítástechnikai világcégekkel, részben pedig leányvállalatokat, üzletkötőket használt a COCOM-lista kijátszására.

A hatvanas és hetvenes években az amerikai Control Data Corporation (CDC) a világ élvonalába tartozott, szoros versenyben állt például a később élre törő IBM-mel, voltak időszakok, amikor a világ leggyorsabb számítógépeit a CDC jegyezhetette. A hetvenes évek második felében – miután a vállalat leghíresebb fejlesztőmérnöke elhagyta a CDC-t – az amerikai cég a keleti országok felé fordult, feltehetően azért, mert versenytársai érezhető előnybe kerültek az amerikai és a többi kapitalista piacon. Az évtized utolsó éveitől a Videoton szoros kapcsolatot ápolt a CDC-vel, a multinacionális cég bécsi irodáján keresztül hozták be a szocialista országokba az embargós termékeket, és építették be azokat a magyar vállalat termékeibe, vagy szállították tovább közvetlenül a Szovjetunióba.

Az Egyesült Államok éberén őrizte a COCOM-egyezmény betartását, amely a világpolitika enyhülésével párhuzamosan gyakorlatilag a két világrend közötti vasfüggönyként funkcionált a hetvenes-nyolcvanas években. Nem kerülhette el az amerikai titkosszolgálatok figyelmét a CDC közeledése a blokk vállalataihoz sem, minden bizonnyal beépültek a céghez, de legalábbis felhasználták üzletkötőiket arra, hogy információkat szerezzenek az ellenséges tömb technikai fejlettségéről, valamint kereskedelempolitikai, gazdasági információkat is gyűjthettek megbízottaik a tárgyalások során. 1980-ban például elemzést készített a Control Data a szocialista országok – elsősorban a Szovjetunió – gazdasági helyzetéről, elemezték a velük folytatott kereskedelem lehetőségeit, előnyeit, összegezték a

²²⁴ Uo. 124–125.

²²⁵ Uo. 143.

felvevőpiacok sajátosságait,²²⁶ de operatív akciók lebonyolításában is felhasználták a céget. 1979-ben a CDC egy elektronikai kiállítást rendezett az Egyesült Államokban, ahová a Videoton is meghívták. A szervezők több berendezést is megvásároltak a kiállított termékek közül, nyilván azért, hogy feltérképezzék a szocialista ipar fejlettségét. Az eszközöket alkatrészekre szedték, és felfedezték a Videoton egyik termékében az Intel 8080 mikroprocesszort, amely a legszigorúbb embargós termékek egyike volt. Az USA a legkomolyabb válaszlépésekkel riogatott, külön szenátusi vizsgálóbizottságot hozott létre az ügy tisztázására,²²⁷ és a Videont feketelistára helyezte, ami annyit jelentett, hogy minden amerikai cégnek megtiltották, hogy a magyar vállalatnak szállítsanak.²²⁸ A bojkott komolyan veszélyeztetette a magyar elektronikai ipart, ezzel áttételesen természetesen a Szovjetuniót is. A Videoton saját felelősségére – anélkül, hogy a szovjetekkel egyeztettek volna – átadott a CDC-nek egy szovjet gyártmányú mikroprocesszort bevizsgálásra „annak bizonyítására, hogy teljesen érthetetlen az amerikai hatóságok ez irányú importkorlátozása, hiszen a technika a szocialista országokban is adott.”²²⁹ Mindez természetesen nem győzte meg az ellenérdekelteket. A Videoton másik nagy amerikai beszállítója, a számítógépes perifériákat gyártó Dataproducts Corporation azonnal le is állította a folyamatban lévő szerződések teljesítését.²³⁰ A Videoton vezetősége tárgyalásokat kezdett az amerikai nagykövetség diplomataival, akik követelték, hogy a processzor beszerzési útjáról részletesen tájékoztassa őket a cég.²³¹ Tudni akarták, pontosan hány darab érkezett a blokkba, azoknak mely országokban volt a végfelhasználási helye, valamint sikerült-e a terméket lemásolni és hasonlókat gyártani. 1981. április 28-án az USA külkereskedelmi minisztériuma egy kérdőívet adott át a gyár illetékeseinek, amelynek kitöltésétől tették függővé a Videoton tiltólistára helyezését.²³² A kérdőív őszinte kitöltése esetén a Videoton annyira kompromittálta volna magát, hogy a bojkott elrendelése nem lett volna kérdéses. Hónapokig húzódó tárgyalások kezdődtek, amelynek során a magyar fél igyekezett kitérő válaszokat adni. Közben a belügyi hírszerzés megtudta, hogy az amerikai kormány hadi ügyekért felelős adminisztrációja olyan információkhoz jutott, amelyek szerint a Video-

²²⁶ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1981-BRFK-22. 1981. február 4.

²²⁷ Baráth–Kázmér–Ujvári 2013, 132.

²²⁸ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1980-III/II-154. 1980. augusztus 9.

²²⁹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1980-III/II-237. 1980. december 5.

²³⁰ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1980-III/II-145-174/6. 1980. július 29.

²³¹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1980-III/II-149. 1980. augusztus 2.

²³² ÁBTL 3.1.9. V-164158. 56/a. Videoton Rt beszámolója Veress Péter miniszternek, 1983. február 18.

tonhoz kerülő alkatrészeket a Szovjetunióban hadászati célokat szolgáló egységekbe építik be.²³³ A nemzetbiztonsági szervek vizsgálatot indítottak az ügyben, és a Videoton egyre kényelmetlenebb helyzetbe került, hiszen egyértelmű volt, amennyiben megalapozottnak találják – a nyilvánvalóan igaz – állításokat, a bojkott széles körű lesz. Az Intel processzor körül kialakult kényes diplomáciai helyzetet tovább árnyalta, hogy a Videoton valójában nem is volt érintett az adott ügyben. A mikroelektronikai alkatrészek beszerzése ugyanis nem tartozott a feladataik közé, azt az Elektromodul végezte, ennek megfelelően az Intel 8080 megszerzése is az ő nevükhöz fűződött.²³⁴ A Külkereskedelmi Minisztérium javaslatára vállalta a Videoton a szerződést, hogy fedésben tarthassa a valódi szállítót, amelynek tevékenysége ekkor még nem volt ismert az amerikai hatóságok előtt.²³⁵

A CDC és a Dataproducts ugyan kénytelen volt együttműködni az amerikai hatóságokkal, de a gazdasági érdekeiket mégis a politikai elvárások elé helyezték. Képviselőik – szigorú titoktartási kötelezettség mellett – átadtak a Videoton vezetésének egy dokumentumot, amely az Egyesült Államok exportellenőrzésére vonatkozó gyakorlati tudnivalókat tartalmazta, vagyis lehetőséget adtak a kiskapuk megtalálásához, a hatóságok kijátszásához.²³⁶ „USA-beli partnereink, mind a D. P., mind a CDC maximális támogatást adtak és adnak jelenleg számunkra.” – olvashatjuk a Videoton jelentésében. Az átadott dokumentumnak köszönhetően a magyar fél látványosan tudta demonstrálni az amerikai hatóságok előtt, hogy a beszerzési útvonala tökéletesen legális, és nem a magyar cég játszotta ki az amerikai rendelkezéseket, hanem az ottani eljárás hiányosságainak köszönhette az USA, hogy embargós termékek jutottak szerintük illetéktelen helyekre. A Videoton rendelést adott le ugyanis a szóban forgó processzorra egy harmadik cégen keresztül, de megjelölve saját magát, mint végfelhasználót, és könnyedén megkapták a kiviteli engedélyt, az áru be is érkezett Magyarországra. A cégvezetés ekkor felmutatta a próbarendelés dokumentációját az amerikai kereskedelmi attasénak, aki kénytelen volt elismerni annak eredetiségét.²³⁷ Ezzel elhárult a közvetlenül fenyegető retorzió lehetősége, a Videoton nem került tilólistára. A Control Data cég pedig továbbra is napirenden tartotta a magyar fél-

²³³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1981-III/I-39-42/12. 1981. február 24.

²³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-164158. 56/a-2. Videoton Rt. beszámolója Veress Péter miniszternek, 1983. február 18.

²³⁵ Uo.

²³⁶ Uo.

²³⁷ Uo. 56/a-3.

lel való kooperációt, a tervek szerint öt év alatt mindkét fél részéről 40-40 millió USD értékű forgalmat akartak bonyolítani a Videotonnal.²³⁸

Az USA és a Szovjetunió viszonya a nyolcvanas évek elején újra a legfagyosabb hidegháborús éveket idézte: a katonai szembenállást élezte, hogy a NATO rakétarendszereket telepített Európába, amelyek ellen Moszkva hevesen tiltakozott, Washington viszont azzal érvelt, hogy Kelet-Európában olyan mérvű a szovjet katonai jelenlét, amellyel szemben kénytelen fellépni. Ronald Reagan hatalomra kerülésével a békés egymás mellett élés koncepciója még inkább háttérbe került, az új amerikai elnök célkitűzése a végső győzelem elérése lett.²³⁹ Az elszigetelődés azonban már korántsem lehetett olyan széles körű, mint az ötvenes években, a vasfüggöny „fénykorát” csak a COCOM-egyezmény szigorú betartásával lehetett volna megidézni, azonban a tőkés cégek – saját gazdasági érdekeiket szem előtt tartva – ellenálltak a nyomásnak. Egy belügyi elemzés szerint: „A jelenlegi gazdasági helyzetben sem az USA, sem pedig a nyugat-európai országok nem tudnák elviselni e politika gazdasági következményeit.”²⁴⁰ Ebben a megállapításban feltehetően igaza volt a szervnek, a nyugati cégek többsége biztosította is partnereit, hogy burkolt formában továbbra is vállalják a szállításokat, licencek és know-how-k átadását, sőt még hasznot is próbáltak húzni a helyzetből, hiszen felárral kínálhatták termékeiket. Valójában egyetlen kitételük volt: elvárták a magyar kormányzattól, hogy ne avatkozzon be a lengyel belpolitikába Wojciech Jaruzelski oldalán, hiszen ebben az esetben lehetetlen lett volna figyelmen kívül hagyniuk a nyugati hatalmak részéről bevezetendő bojkottot. Az Egyesült Államok kormánysszervei harcoltak a politikai irányvonal érvényesítéséért, igyekeztek felkutatni az embargós útvonalakat, több-kevesebb sikerrel – ennek magyarországi vonatkozásairól még több konkrét eset kapcsán is lesz szó –, a technológiai transzfert azonban nem tudták megakadályozni. Egy felmérés, amelyet a kémelhárítás információi szerint az USA Kereskedelmi Minisztériuma készített, kimutatta, hogy az Amerikából Nyugat-Európába 1976 és 1981 között érkezett számítógépek fele a keleti blokkban kötött ki.²⁴¹ Feltehetően ennek nagy része Magyarország közvetítésével utazott át a vasfüggönyön, és ezzel az amerikai adminisztráció is tisztában volt. 1986-ban az USA-ba látogató, külügyi államtitkári posztot betöltő Horn Gyulának szemére is vetették, hogy „Budapest

²³⁸ Uo.

²³⁹ Borhi 2015, 371.

²⁴⁰ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1981-III/I-31. 1981. február 13.

²⁴¹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1982-III/II-18. 1982. január 26.

túl sok technikai árut ad tovább a Szovjetuniónak.”²⁴² A Videotont tartották a legfőbb szállítónak, a cég tevékenysége a két ország gazdasági kapcsolatait is befolyásolta: „Az utóbbi időben az MNK [Magyar Népköztársaság] kereskedelem-politikai megítélése az USA adminisztrációnál jelentősen romlott. Ennek okai között többek között az is szerepel, hogy a Videoton által, az Egyesült Államokban vásárolt integrált áramköröket találtak Nicaraguában és Afganisztánban zsákmányolt bolgár gyártmányú fegyverekben.”²⁴³ A két említett térség ráadásul a nagyhatalmak fegyveres összecsapásának legérzékenyebb gócpontja volt, ezzel Magyarország veszélyeztette az Egyesült Államokkal kialakított kapcsolatát, amely a blokk országai közül a legjobbnak volt mondható ebben az időszakban.

A Videotonnak az embargót érintő tevékenységéről egy – mind a Videoton, mind a szovjet és a magyar kormány számára kínos – szökési kísérlet következtében szerzett részletes ismereteket az amerikai titkosszolgálat.

Balogh Csaba 1982. március 26-án kért politikai menedékjogot az NSZK hatóságaitól.²⁴⁴ Lépése azért érintette érzékenyen a magyar és közvetve a szovjet hatóságokat, mert az évtizedes videotonos múlttal rendelkező számítástechnikai szakember súlyos titkok tudója volt: jól ismerte a cég embargós beszerzéseit, a tiltott technológiák Szovjetunióbaállításának volumenét, valamint a keleti blokknak a számítástechnika terén elért fejlettségi színvonalát. Balogh 1974–1976 között a Videoton Számítástechnikai Gyár Vevőszolgálatán szoftveres szakemberként rendszerszervezői munkakörben dolgozott, majd tartós küldetésre Moszkvába helyezték.²⁴⁵ A cég külkereskedelmi vállalatának moszkvai központja 1972-ben alakult, eredetileg öt dolgozóval, majd rövid időn belül 300 főre duzzadt az ott dolgozók létszáma.²⁴⁶ Saját építésű háromszintes épületben nyertek hamarosan elhelyezést, ahol számos szovjet állampolgár is részt vett a beszállított termékek beüzemelésében. Balogh Csaba 1976. november 15. és 1981. november 15. között a Videoton Rt. Moszkvai Műszaki-Kereskedelmi Központjának munkatársa volt, így részletes ismeretekkel rendelkezett a kirendeltség raktárkészletéről, amely kiszolgált a szovjet elektronikai és számítástechnikai ipart a szükséges alkatrészekkel; bejáratos volt a felhasználókhoz, ezáltal

²⁴² Borhi 2015, 392.

²⁴³ ÁBTL 2.7.3. 6. d. 6-7/600/85. A Belügyminisztérium feljegyzése a kormány részére, 1985. augusztus 8.

²⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-164158/2. 85. Realizálási terv Balogh Csaba ügyében, 1982. november 12.

²⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-164158/1. 53. A Videoton Rt. igazgatóságának feljegyzése a Belügyminisztérium részére, 1982. december 13.

²⁴⁶ Baráth–Kázmér–Ujvári 2013, 132.; 146.

több hírszerzési szempontból érzékeny szovjet objektumot ismert meg belülről, szerzett ismereteket szervezeti felépítésükről, tevékenységükről, gyártási specifikációjukról stb. Mindennek tetejében orosz származású felesége volt, akinek több magas rangú párt- és katonai vezető, valamint tudományos munkát végző személy tartozott a rokonságába.²⁴⁷ A Videoton moszkvai raktárát több magyar külkereskedelmi vállalat is használta „speciális” feladatai ellátására,²⁴⁸ amely mögött feltételezhetően haditechnikai termékek szállítását kell érteni. Volt tehát miért aggódnia a blokk elhárításának.

Balogh Csaba váratlanul meggondolta magát – saját bevallása szerint honvágy gyötörte –, és 1982. július 10-én hazatért. Augusztus elején a taszári katonai bázison szolgáló mérnök ismerősétől kért segítséget ahhoz, hogy Kaposvár környékén munkát találjon magának,²⁴⁹ erre azonban már nem került sor. A repülő alakulat elhárítótisztje jelentette felbukkanását, így hamarosan a belügyi szolgálatok fogságában találta magát. A vizsgálat szerint Balogh Csabát a kint töltött kicsivel több mint három hónap alatt közel harmincszor hallgatta ki a CIA, amelynek során a Videoton egykori munkatársa készségesen felelt a feltett kérdésekre. Részletes adatokat adott a gyár által készített termékekről, a Szovjetunióba történő szállításokról, a blokk műszaki színvonaláról, illetve mindenről, ami az amerikaiakat érdekelte.²⁵⁰ Letartóztatása után a kihallgatások mellett minden más lehetőséget is felhasználtak arra, hogy részletes ismereteket szerezzenek Balogh kinti cselekményeiről. Önvallomásokat íratnak vele, fogdaügynököt alkalmaztak, lehallgatták a celláját, hiszen mind elhárítási, mind hírszerzési szempontból fontos információkat kellett kiszedni belőle. A magyar és a szovjet szervezeteknek tudniuk kellett, mennyire kompromittálódtak az embargós csatornák, milyen számukra súlyos hátrányt jelentő adatokat adott át az amerikai hatóságoknak a magyar szakember, de közben reménykedtek abban, hogy a CIA módszereiről, hírigényeiről és fedett objektumairól is többet megtudhatnak. Végül 1983. április 27-én zárt tárgyalás keretében ítéleztek Balogh Csaba felett, akit kémkedés vádjában bűnösnek találtak, és négy és fél év letöltendő szabadságvesztésre ítélték.²⁵¹ Büntetését a Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta.²⁵²

²⁴⁷ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1982-Fejér-26. 1982. július 20.

²⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-164158/1. 55. A Videoton Rt. igazgatóságának feljegyzése a Belügyminisztérium részére, 1982. december 13.

²⁴⁹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1982-III/II-151. 1982. augusztus 17.

²⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-164158/2. 24. Vizsgálati-intézkedési terv Balogh Csaba ügyében, 1982. november 19.

²⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-164158/2. 124. A Fővárosi Bíróság ítélete, 1983. április 27.

²⁵² ÁBTL 3.1.9. V-164158/2. 134. A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1983. június 28.

A Balogh Csaba elleni vizsgálat során több olyan szálát is felvettek a nyomozati szervek, amelyeket aztán le kellett fejteni az eredeti ügyről, hogy a bírósági anyagokba már ne kerülhessen be olyasmi, amely párt- vagy politikai érdekeket sértene. A jelenleg hozzáférhető dokumentumokból kiderül, hogy Balogh Hargitai György nevű kollégáját és barátját kereste fel Münchenben, az ő tudtával kért menedékjogot a nyugatnémet hatóságoktól. Ezen információ birtokában elindulva a kémelhárítás igyekezett kideríteni, hogy ki is ez a rejtélyes müncheni barát. A nyomozással azonban melléfogtak. Hargitai sokkal fontosabb ember volt annál, semhogy beáldozható legyen egy kémkedési ügy kapcsán.

Hargitai György a Videoton munkatársaként tevékenykedett Münchenben, de már jóval korábban is titkosszolgálati szempontból jelentős megbízásokat látott el a vállalat kötelékében dolgozva. 1972 és 1978 között Moszkvában teljesített szolgálatot a Videoton kirendeltségének vezetőjeként, vagyis Balogh Csaba munkatársa és főnöke volt egy ideig az orosz fővárosban.²⁵³ Moszkvai kiküldetése után helyezték őt az NSZK-ba, az ottani Videoton-érdekeltség, a Waltham Electronic GmbH vezetői posztját töltötte be 1979. január 1-jétől.²⁵⁴ A kémelhárítás természetesen gyorsan talált terhelő adatokat az újonnan felmerült személy ellen is, vámbüntett és orgazdaság miatt szeretett volna eljárást kezdeményezni ellene. Hargitai és Balogh kapcsolatának feltárásakor ugyanis megtudták, Hargitai megkérte Balogh Csabát, hogy moszkvai kiküldetésének lejártakor hozzon haza számára néhány ékszert. A pártállam idején szokás volt, hogy a tartós külszolgálatból hazatérő személyek vámmentesen hozhattak haza különböző kint vásárolt árukat, értékeket, ez gyakorlatilag hozzátartozott munkájuk honoráriumához. Hargitai ezt a lehetőséget kívánta kihasználni, amikor 1981 elején meglátogatta Moszkvában Balogh Csabát, átadott neki néhány ékszert, és arra kérte, hozza haza Magyarországra, veressen fémjelet beléjük a pénzverdében, majd segítsen értékesíteni azokat a Bizományi Áruház Vállalaton (BÁV) keresztül.²⁵⁵ Balogh Csaba eleget tett egykori főnöke kérésének, ezzel alapot szolgáltatott a nyomozati szerveknek ahhoz, hogy Hargitai ellen is vádjavaslatot tegyenek.

A Videoton vezérigazgatója, Papp István azonban aggályát fejezte ki a Hargitai elleni nyomozás és vádemelés kapcsán, mivel ezzel a vállalatot jelentős gaz-

²⁵³ ÁBTL 3.1.9. V-164158/2. 100. Feljegyzés, 1983. január 26.

²⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-164158/2. 98. Jelentés, 1983. január 20.

²⁵⁵ Uo. 97.

dasági hátrány érhetne volna.²⁵⁶ A kémelhárítás ennek ellenére nem akart elállni a javaslatától, hangot adott annak, hogy erre nincs felhatalmazása: „Nevezett ügyének esetleges elkülönítésére és az intézkedés mellőzésére csak a nyomozás törvényessége felett felügyeletet gyakorló Legfőbb Ügyészség, esetleg a legfőbb ügyész rendelkezése alapján, jóváhagyásával kerülhet sor.”²⁵⁷

A jóváhagyás hamarosan megszületett, hiszen „felsőbb vezetői döntés” alapján Hargitai ügyét leválasztották Balogh Csaba kémkedési ügyéről, személye ellen semmiféle eljárás nem indult.²⁵⁸ Nem lehet kétség afelől, hogy Hargitai kiemelése az ügyből a Waltham és a Videoton kapcsolatának titkait volt hivatva megőrizni, a müncheni cég ugyanis a legfontosabb embargós beszerzője volt a magyar elektronikai vállalatnak, és ennek természetes következményeként bekapcsolódott az illegális pénzek mozgatásába is, hatalmas károkat okozva a magyar gazdaságnak.

Fazakas Szabolcs, a Horn-kormány egykori minisztere a KKM tisztségviselőjeként „Stefán” fedőnéven adott jelentéseket a Belügyminisztériumnak a hetvenes években,²⁵⁹ ezekből megismerhetjük a Waltham körüli első botrányokat is. A Videoton 1970. június 10-én kötött általános szállítási megállapodást a Waltham Electronic nevű NSZK céggel televíziók értékesítésére.²⁶⁰ Eleinte kooperációként működött a vállalkozás, a Waltham csak képviseleti jogot kapott, hamarosan azonban a Videoton tulajdont szerezhetett a német cégben, ugyanis a nyolcvanas évek elején mint a Videoton külkereskedelmi irodáját emlegetik már az iratok. Az eredeti szerződés alapján a Videoton 5% forgalmi rabattot, vagyis jutalékot fizetett a Walthamnak, azonban már a megállapodás megkötése sem volt törvényes, hiszen a Videoton részéről nem cégszerű aláírás szerepelt a dokumentumokon, hanem Berkes György igazgatóhelyettes egy személyben képviselte a magyar felet az egyezség elfogadásakor, de erre írásbeli felhatalmazást nem kapott. A Videoton akkori igazgatója, Léderer Sándor azonban a vizsgálat során igyekezett minél kevesebb információt kiszolgáltatni a kooperáció részleteiről, és fedezte Berkes Györgyöt is, ugyanis azt a nem életszerű megállapítást tette az érvénytelen szerződés létrejöttével kapcsolatban, hogy „lehetséges, hogy szóbeli meghatalmazást adott” a megállapodás tető alá hozására.²⁶¹ A szerző-

²⁵⁶ Uo. 98.

²⁵⁷ Uo.

²⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-164158/2. 103. Jelentés Balogh Csaba ügyében, 1983. február 7.

²⁵⁹ Jelentéseit ma a levéltár a következő dossziében őrzi: ÁBTL 3.1.2. M-38209.

²⁶⁰ ÁBTL 3.1.2. M-38209. 23. A Pénzügyminisztérium vizsgálatának jelentése, 1978. november 8.

²⁶¹ Uo. 24.

dés rabattrá vonatkozó kitételét nem jelentették be a devizahatóságként működő MNB-hez sem, annak ellenére, hogy a vonatkozó jogszabály értelmében erre kötelezettségük lett volna, éppen ezért évekig nem szűrt szemet egyetlen felügyeleti szervnek sem, hogy a Videoton forgalom után járó jutalékot fizet egy olyan cégnek, amelynek amúgy is hitelben szállít. 1974–1975 során a Pénzügyminisztérium Bevételi Főigazgatósága pénzügyi revíziót tartott a magyar mamutvállalatnál, amelynek során a hatóság felfigyelt a Videoton és a Waltham közötti pénzügyi visszaélésekre, de néhány általános érvényű észrevételen kívül komolyabb következménye a vizsgálatnak nem lett, mígnem 1978-ban már a Külkereskedelmi Minisztérium is foglalkozni kezdett az üggyel.²⁶² Ilyen előzmények után talán nem annyira meglepő, hogy a következmények ezúttal is elmaradtak, azonban egy jelentés mégiscsak született, amelyből megismerhetjük a két cég közötti pénzügyi forgalom első néhány évét és annak beszédes eredményeit.

A Videoton könyvelése semmiféle jelentős kinnlevőséget nem mutatott, a Waltham tartozásait 1973-tól nem vezették, pedig 1978-ra ez az összeg csillagászati magasságokat ért el: a vizsgálat idején a leányvállalat ki nem egyenlített tartozása 98,6 millió forint volt, amelyből a lejárt adósság 94 millió forintra rúgott.²⁶³ A Waltham folyamatosan hitelre kapta a Videontól a tranzitálásra szánt árut, de mivel a rabatt a forgalom, vagyis a Videoton által leszállításra került termékek után járt, nem a nyereség vagy az eladott termékek után, az ingyenezen átvett elektronikus készülékek mellé még pénzt is juttattak a céghez. A vizsgálat megállapította, hogy mindemellett jelentős kedvezményeket biztosítottak a müncheni közvetítőnek, aki viszont gyakorta jelentős felárral adta tovább a berendezéseket a Távol-Keletre, elsősorban Kínába.²⁶⁴ Mindezen tények ellenére a Waltham a csőd szélén állt, fizetéseképtelenségét közölte a Videotonnal, amelylyel szemben 1976-ban már 60 millió forint lejárt tartozása volt.²⁶⁵ Az anyavállalat elérte, hogy az MNB egy NSZK bankon keresztül 5,4 millió forintos hitelt nyújtson az állítólag pénzügyi nehézségekkel küzdő vállalkozásnak,²⁶⁶ amelyre az MNB vállalta a kezességet.²⁶⁷ Eközben 1977-re a cég tartozása a Videoton felé elérte a 110 millió forintot, ennek ellenére az esedékes jutalékot – 10,2 millió forintot – a Videoton folyósította, ahelyett, hogy beszámolta volna az összeget

²⁶² Uo. 23.

²⁶³ Uo. 27.

²⁶⁴ Uo. 28–29.

²⁶⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1979-III/II-38-43/15.

²⁶⁶ Uo.

²⁶⁷ ÁBTL 3.1.2. M-38209. 21. Jelentés „Stefán” tmb.-vel való találkozóról, 1978. október 20.

a tartozások egy része fejében.²⁶⁸ Az újabb pénzügyi trükkökbe azonban a KKM nem avatkozhatott be, arra rálátása sem lehetett, hiszen a Waltham ekkor még kizárólag képviseleti szerződésben állt a Videotonnal, vagyis nem vonatkozott rá a vegyesvállalatok működését szabályozó rendelet.²⁶⁹ 1978 őszén végre mégis szakértők érkeztek a KKM-től a Videotonhoz a visszasságok felderítésére; meg is állapították a felelősök nevét: Berkes György igazgatóhelyettes, Gede András ügyvezető igazgató és Győri Károly főkönyvelő.²⁷⁰ Felelősségre vonás azonban nem követte a jelentést,²⁷¹ Fazakas szerint egyetlen konklúziója lett az ügynek: „A Videoton egy Hargitai nevű személyt kíván kiküldeni, mondván, hogy csak az ő személyében látják biztosítottnak a fenti összeg visszaszerzését. Hargitai 1 éve tért haza Moszkvából tartós kiküldetésből; a német nyelvet nem beszéli; a szórakoztató elektronikához nem ért, ezért [a KKM-ben] nem látják célszerűnek kiküldését, mely ennek ellenére a közeljövőben megtörténik.”²⁷²

A Waltham tehát bizományba és jelentős árkedvezménnyel kapott különböző elektronikai készülékeket a Videontól – elsősorban televíziókat –, amelyeket a Távol-Keletre exportált tekintélyes felárral, de a Videotonnak nem fizetett a megvásárolt termékekért, még utólag sem. A szokásos kereskedelmi jutalékot azonban – mint ahogyan már fentebb hangsúlyoztam – a Videoton által a Walthamnak leszállított termékek, nem pedig a Waltham által eladott áruk után fizették, vagyis a Waltham az ingyenes televíziók mellé még pénzt is kapott a Videontól. Hova kerülhetett a Waltham pénze? Erre utaló adatok nem szerepelnek a jelenleg kutatható dokumentumok között, mindenesetre nyilván nem véletlen, hogy egy Moszkvából hazatért személyt kívántak a cég élére állítani a további botrányok kirobbanásának megakadályozása érdekében. Hargitai helyettese Schalkhammer János lett, a BM III/II-2/c Osztály titkos munkatársa.²⁷³ Mivel tartós külszolgálatra – különösen Nyugat-Európába – nem küldtek olyan személyt, aki ne tartozott volna valamelyik titkosszolgálat hálózatába, joggal merül fel a kérdés, kinek tartozott beszámolási kötelezettséggel, és kiktől kapta az utasításokat Hargitai? A belügyi hírszerzés és kémelhárítás kutatható anyagai között erre nem kapunk választ, de egészen biztosak lehetünk abban, hogy ilyen fontos cég ügyeinek az intézésére csak tökéletesen megbízható embert neveztek

²⁶⁸ ÁBTL 3.1.2. M-38209. 26. A Pénzügyminisztérium vizsgálatának jelentése, 1978. november 8.

²⁶⁹ ÁBTL 3.1.2. M-38209. 21. Jelentés „Stefán” tmb.-vel való találkozóról, 1978. október 20.

²⁷⁰ ÁBTL 3.1.2. M-38209. 29–30. A Pénzügyminisztérium vizsgálatának jelentése, 1978. november 8.

²⁷¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1979-III/II-38-43/15.

²⁷² ÁBTL 3.1.2. M-38209. 21. Jelentés „Stefán” tmb.-vel való találkozóról, 1978. október 20.

²⁷³ 6-os kartonja az ÁBTL őrzésében van.

ki. A Waltham egyértelműen valutakitermelést végzett, de hogy pontosan mi célból és kinek a megbízásából, a felől nincsenek ismereteink, csak feltételezéseink lehetnek, illetve azt tudjuk, hogy azok a meg nem nevezett „felső vezetők” álltak az ügy mögött, akik kiemelték Hargitait a Balogh Csaba elleni nyomozásból. A Waltham a keleti blokk egyik legnagyobb embargós beszerzője lett, az illegális pénzek egy része feltehetően ezeket a szállításokat fedezte, de erről kimutatók nem készült, soha nem fog senki megnyugtató elszámolást készíteni a cégnél eltűnt magyar állami vagyronról.

Hargitai vezetése alatt sem csökkentek a visszaélés gyanús pénzügyi manőverek, azonban újabb vizsgálat nem indult már ellenük, az új vezető beváltotta a hozzá fűzött reményeket. A kémelhárítás szerencsére végezte a dolgát, és rendszeres jelentéseket készített a pártvezetés számára azokról a gyanús momentumokról, amelyek a tudomására jutottak, ezzel lehetőséget adva az utókor számára, hogy valamelyest belelássunk a Waltham további tevékenységébe is. 1979 augusztusában például arról értesítette a BM a pártvezetést, hogy a Videoton Pénzügyi és Számviteli Főosztályának vezetője megjelent a Kohó- és Gépipari Minisztérium TÜK-irodájában, és különböző hivatalos anyagokat igyekezett titkosítani, amelyek közé kevert a Walthamhoz köthető néhány váltót és értékpapírt is, azonban az ott dolgozóknak feltűnt, hogy nem odaillő anyagokat próbálnak láthatatlanná tenni, és megakadályozták azt.²⁷⁴

Ebben az időszakban mégsem a Waltham gazdasági problémáival foglalkozott elsősorban az állambiztonság, hanem azokat a felmerülő nehézségeket igyekezett nyomon követni, amely a vállalat embargós beszerzéseivel voltak kapcsolatosak. A Videotont, mint a Szovjetunió egyik legfontosabb szállítóját, elsősorban a Waltham és a vele kapcsolatban álló kereskedők látták el a COCOM-listás termékekkel, és a cég tevékenysége szemet szűrt a nyugatnémet elhárításnak is. A Waltham egyik legfontosabb üzleti partnerét, Ulrik Rangét 1981-ben feltehetően lebuktatta az amerikai vagy a nyugatnémet titkosszolgálat, és a német vámszervek vizsgálatot indítottak cége ellen.²⁷⁵ Range elsősorban amerikai gyártmányú számítógép-alkatrészeket és mikroprocesszorokat szerzett be a Waltham számára, és tisztában volt a berendezések végcéljával is; Range tudtával kerültek a termékek a Szovjetunióba.²⁷⁶ A nyomozás megkezdése után Range azonnal leállította az embargós szállításait, a már folyamatban lévő szerződéseket sem

²⁷⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1979-III/II-163. 1979. augusztus 17.

²⁷⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-147. 1983. július 27.

²⁷⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1981-III/II-149. 1981. augusztus 4.

teljesítette.²⁷⁷ A Walthamnak Range kiesése problémát okozott, alternatív útvonalak biztosításán dolgozott, így került képbe egy Telxon nevű amerikai cég, amelynek svájci leányvállalatát egy magyar emigráns vezette. Sikerült megállapodniuk abban, hogy az embargó alá eső áruk esetében „olyan megjelöléseket alkalmaznak, amelyek lehetővé teszik a külföldi vámszerveken való biztonságos átvitelt”, távol-keleti végfelhasználókat tüntetve fel címettként.²⁷⁸

A Range elleni nyomozást azonban a Waltham sem úszhatta meg szárazon. 1983 nyarára a Videoton leányvállalatáig vezettek a nyomozás szálai:²⁷⁹ július 11-én a nyugatnémet rendőrség házkutatást tartott a Waltham irodájában, Hargitai müncheni lakásán és a német cégvezető-helyettes, Günter Hummelt otthonában, valamint elvették Hargitai személyi iratait, és bevonták útlevelét is, bár ez utóbbit már másnap vissza is szolgáltatták.²⁸⁰ COCOM-listán szereplő termékek engedély nélküli kivitelére kerestek bizonyítékot, és lefoglaltak számos dokumentumot. A magyar és a szovjet szervek joggal tartottak attól, hogy az ellenséges elhárítás terhelő adatokat talált a blokkba, elsősorban a Szovjetunióba irányuló szállításokról, ezért a BM III/II-6. Osztály a munkáltatóként szereplő Videoton Rt.-n keresztül hazarendelte Hargitait beszámoltatásra, és tájékoztatta a szovjet állambiztonsági szerveket a fejleményekről.²⁸¹ Hargitait azonban nem érthette váratlanul a nyugatnémet vámsszervek érdeklődése, nyilván a Range ellen indított eljárás óvatossá tette, így a házkutatás idejére már megsemmisített minden olyan iratot, amely terhelő lett volna a Videoton-képviselő tevékenységére nézve, és Schalkhammerrel karöltve kidolgoztak egy olyan titkosított könyvelési rendszert, amelyet csak ők ketten tudtak értelmezni, a hatóság számára felfejtethetetlen volt.²⁸² Mivel bizonyítékot nem találtak, a német hatóságok nem korlátozhatták a Waltham üzleti tevékenységét, azonban jelezték, hogy a vizsgálatot folytatják.²⁸³

Átmenetileg eloszlottak tehát a viharfelhők a Waltham fölül, azonban a német – és minden bizonnyal az amerikai – elhárítás szemmel tartotta a vállalkozást, a magyar titkosszolgálatok pedig igyekeztek kivédeni minden támadást. 1983. október 4-én egy ismeretlen telefonáló figyelmeztette Hargitait, hogy tűn-

²⁷⁷ Uo.

²⁷⁸ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1982-III/II-44. 1982. március 4.

²⁷⁹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-III/II-147. 1983. július 27.

²⁸⁰ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-III/II-139. 1983. július 15.

²⁸¹ Uo.

²⁸² ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-III/II-140. 1983. július 17.

²⁸³ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-III/II-147. 1983. július 27.

jön el az NSZK-ból, mert újabb hatósági akcióra számíthat, ezzel párhuzamosan pedig az MNVK-2. arról tájékoztatta a BM operatív szerveit, hogy a németek őrizetbe akarják venni a müncheni iroda vezetőjét, ezért a belügy újra hazarendelte Hargitait eligazításra, és felkészítették, miként kell viselkednie egy újabb kihallgatás vagy egy esetleges letartóztatás esetén.²⁸⁴ A nyugati titkosszolgálatok továbbra sem találtak fogást a Walthamon, ezért provokációval próbálkoztak – legalábbis a magyar operatív szervek és a Waltham munkatársai így értékelték az eseményeket. 1984 szeptemberében Range egy nyílt fizetési felszólítást küldött a Walthamnak, amelyben nyolcezer nyugatnémet márka megfizetését követelte a szerinte még az év elején leszállított UNIVAC berendezés embargó alá eső alkatrészeiért. Range azonban ekkor már harmadik éve nem állt kapcsolatban a Videoton irodájával, így felszólítását potenciális csapdaként értékelték Hargitaiék. Arra számítottak, hogy újabb házkutatás várható, amelynek során lefoglalhatják a fizetési felszólítást, mintegy bizonyítékául annak, hogy a Waltham valóban illegális szállításokat végez a keleti blokkba, ezért azonnal tiltakozó levelet küldtek Rangénak, amelyben leírták, hogy idestova három éve nem kaptak tőle semmiféle árut, és amúgy sem foglalkoznak számítástechnikai berendezések és azok alkatrészeinek kereskedelmével.²⁸⁵ Ezzel a válaszlevéllel valószínűleg sikerült kivédeni a német hatóságok akcióját, legalábbis a belügyi jelentésekben nincs utalás arra, hogy újra kiszálltak volna a nyomozók ellenőrzést tartani a Walthamnál. 1985 tavaszán vádemelési javaslattal zárult a Range elleni nyomozás, a müncheni ügyészségre került a magyar céggel kapcsolatos vizsgálati anyag.²⁸⁶ Az ügyészség további bizonyítékokat keresve többször is ellenőrzést tartott az irodában: átvizsgálták a könyvelést, ellenőrizték a beérkezett számlákat és a keleti blokkba tartó szállítások dokumentációját.²⁸⁷ Szeptember elején az ügyészség emberei újabb nyomokon indultak el, valószínűleg rátapintva a Waltham titkos útvonalainak egyikére: azoknak a szállítmányoknak a dokumentációit foglalták le, amelyeket a Videoton müncheni képviselte Svájcban keresztül juttatott el egy harmadik országba. Hargitaiék azonban készültek egy esetleges újabb ellenőrzésre, csak olyan elektronikai berendezések számláit őrizték meg, amelyek nem tartoztak embargós korlátozás alá.²⁸⁸ Nem sikerült tehát bizonyítékot gyűjteniük a nyomozóknak ezúttal sem, pedig egészen konkrét információk birtokában lát-

²⁸⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-201. 1983. október 13.

²⁸⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-182. 1984. szeptember 17.

²⁸⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-103. 1985. május 30.

²⁸⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-156. 1985. augusztus 17.

²⁸⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-172. 1985. szeptember 11.

tak hozzá az újabb kutatáshoz. A semleges Svájc fontos szerepet játszott a keleti országok számára a COCOM-lista kijátszásában, és az amerikai hatóságok igyekeztek elvágni ezeket a csatornákat. Szűrőpróbaszerű ellenőrzéseket tartottak, és előfordult, hogy repülőgépek csomagteréből pakoltatták le a rakományt, és küldték vissza azt a feladónak. A vámellenőrzéseket nemcsak a svájci határokon erősítették meg, egy osztrák üzletkötőn keresztül a Mikroelektronikai Vállalat egyik vezetője megtudta, hogy az USA kérésére a Magyarországra irányuló embargós termékek bejutási csatornáit fel kell térképezniük a nyugati biztonsági szervezeteknek, ezért fokozott figyelemre kell számítani a nyugati vámosok részéről, de a vizsgálatokat ki fogják terjeszteni a bankügyletekre is.²⁸⁹ Egy ilyen ellenőrző akció áldozatává vált Svájcban a Waltham egyik kamionja is, amely a Szovjetunióba készült, megpakolva elektronikai berendezésekkel. Feltartóztatták a teher szállítót, és minden rajta talált csomagot visszairányítottak a kiindulási helyére.²⁹⁰

Az NSZK vámszervei arra is rájöttek, hogy a Svájcon keresztül történő szállításokat milyen közvetítő cégeken keresztül oldja meg a Waltham. Még 1983-ban létrehozott a müncheni vállalkozás Svájcban – feltehetően liechtensteini bejegyzéssel és Urs Hansel, a Waltham liechtensteini megbízottjának közreműködésével – egy SCS GmbH (Strafa Control System) nevű vállalatot,²⁹¹ amelynek az volt a feladata, hogy „az akkori mikroelektronikai program végrehajtásához szükséges, embargó alá eső berendezéseket és technológiákat beszerezze, és Budapestre továbbítsa.”²⁹² Ezen kívül egy Setron nevű cég is működött Svájcban a Waltham tulajdonában, amelynek vezetője szintén Urs Hansel volt. A nyugat-német hatóságok bekérték a két vállalat svájci bankokban vezetett számláinak adatait: az 1983 és 1986 közötti bankügyleteiknek kivonatára voltak kíváncsiak. A magyarországi állambiztonsági szervek tartottak attól, hogy a begyűjtött információk feltárhatják az ellenség számára az érintett vállalkozások szerepét a magyar elektronikai programban, és esetleg alapot szolgáltathatnak valamiféle

²⁸⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-BRFK-161. 1984. november 6.

²⁹⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-175. 1985. szeptember 16.

²⁹¹ Magyarország embargós cikkeket szállító partnerei között szerepelt egy SCS nevű olasz cég, amely már évekkel korábban számítógépekben használt integrált áramköröket szállított az Elektromodul vállalatnak. A névazonosság alapján feltételezhető, hogy a Svájcban 1983-ban létrehozott vegyesvállalat tulajdonosi hátterében megtalálható ez az olasz vállalkozás is. ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1980-III/II-68. 1980. április 1.

²⁹² ÁBTL 2.7.1. NOIJ-1988-III/II-17. 1988. január 26.

adminisztratív ellenlépéshez.²⁹³ Az aggodalom azonban alaptalannak bizonyult: bírósági döntés alapján a lefoglalt iratokat bontatlan formában kellett visszajuttatni a számlatulajdonosoknak,²⁹⁴ vagyis a politikai érdek nem tudott a Svájcban különösen kiemelt fontossággal bíró banktitokhoz fűződő jog fölé emelkedni. Az SCS-t egyébként – akárcsak a legtöbb, vegyesvállalatok által létrehozott külföldi céget – az embargós szállításokon kívül arra is használták, hogy tőkét vonjanak ki a magyar állami vállalatokból. Egy rövid belügyi jelentés arról árulkodik, hogy az SCS, az Elektromodul és a Hírszöv (Híradástechnikai Szövetkezet) egy közös, gyártással foglalkozó céget hozott létre Magyarországon, Modultechnika Kft. néven. A gyár termékeit a résztulajdonosként szereplő SCS felvásárolta, majd mint külföldi partner eladásra kínálta az Elektromodul számára. A Modultechnika által Magyarországon gyártott termékek így végül Magyarországon kerültek felhasználásra, de a feleslegesen beiktatott exportügylettel elérték, hogy az SCS öt-tízszerez feláron adta vissza a portékát az Elektromodulnak.²⁹⁵

A terhelő adatok eltüntetése, illetve megvédése nem mindig végződött ilyen szerencsésen a Waltham szempontjából, mint azt a svájci vizsgálat esetében láthattuk. Az embargós cikkek beszállítói is sokat kockáztattak, hiszen nemzetközi egyezmények megszegésével gyakorlatilag tökéletesen szembe mentek a politikai elvárásokkal, ráadásul a külkereskedelmi szabályok megsértésével folyó üzletek illegális pénzáttalásai jelentős, a hivatalos szervek (vám- és adóhatóságok) által láthatatlan tőkét jelentettek. Büntetőjogi következményi is lehettek volna a nyugati félre nézve, amennyiben napvilágra kerülnek a fekete szállítások, így mindkét fél tulajdonképpen zsaroló pozícióban volt a másikkal szemben. Ezt a helyzetet igyekezett saját javára fordítani egy osztrák cég tulajdonosa, amikor egy apró trükkel elérte, hogy szükség esetén bizonyítani tudja a Waltham embargós tevékenységét, ezzel mintegy sakkban tartva a magyar vállalatot. A férfi nagy mennyiségű tiltólistán lévő terméket szállított a Videoton leánycégének, az áru ellenértékét készpénzben kapta meg az MNB-től, hogy ne legyen dokumentálható nyoma az üzletnek. Ezt követően egy hamisított Waltham-bélyegzővel ellátott átutalást kezdeményezett saját számlájára Münchenből, ezzel „bukása esetén bizonyítani tudja, hogy az árut a Waltham részére szállította.”²⁹⁶

²⁹³ Uo.

²⁹⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-1988-III/II-100. 1988. május 23.

²⁹⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-1988-III/II-132. 1988. július 6.

²⁹⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-125. 1985. július 4.

Az állambiztonsági anyagok alapján összeálló Waltham-történet minden bizonnyal a jéghegy csúcsa csupán. Néhány további esetet ugyan a későbbiekben még felvillant ez a kötet, de az embargós szállítások fedésében történt illegális pénzmozgásokat minden bizonnyal örök homály fedi, legalábbis az állambiztonság iratai nem tudnak megnyugtató választ adni a felmerülő kérdésekre.

Videoton a „Szaharában”

Az 1980-as évek elején a Videoton egy nagyszabású együttműködésen alapuló fejlesztési és gyártási megrendelés teljesítésének koordinátora lett: a líbiai kormány rendelt több száz millió dollár értékben rádiófelderítő és -zavaró állomásokat a hozzá tartozó felszerelésekkel együtt. A magyar katonai rádiófelderítés rendkívüli hatékonysággal működött a Varsói Szerződés katonai együttműködésén belül, az MNVK-2. figyelte a NATO-tagországok és Ausztria katonai hírközlését, még a Földközi-tengeren cirkáló amerikai flotta kommunikációját is lehallgatta.²⁹⁷ Az általuk használt felszerelések jelentős része magyar fejlesztés volt, ugyanis a magyar híradástechnikai ipar a KGST-n belül a hatvanas évektől kezdve a katonai rövidhullámú és ultra-rövidhullámú adó- és vevőkészülékek gyártására szakosodott. Jellemző, hogy az arab világot rendszeresen ellátta a magyar elektronikai ipar katonai rádiótechnikai berendezésekkel,²⁹⁸ a Videoton munkatársai között a nyolcvanas évek közepén – az Irak és Irán között folyó háború idején – például ismert volt, hogy a Videoton rádiólokációs rendszereket szállított Iraknak, míg a szomszédos ellenségének ugyanezen berendezés zavaró állomásait telepítette.²⁹⁹

1979-ben Líbia a korábbi fegyvermegrendelésein jóval túlmutató igénnyel kereste meg a haditechnikai termékekre szakosodott Technika Külkereskedelmi Vállalatot, és egy teljes híradástechnikai rendszer leszállítására kért ajánlatot, amely komplex katonai szolgáltatásokat és a hozzá tartozó létesítmények kivitelezését is magában foglalta.³⁰⁰ A politikai és katonai vezetés komoly nyomást gyakorolt a magyar elektronikai iparra, hogy vállalja el a hatalmas megrendelést,

²⁹⁷ Germuska 2008, 96.

²⁹⁸ A Közel-Keletre irányuló magyar haditechnikai exportról lásd: Germuska 2003.

²⁹⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-171. 1984. augusztus 31.

³⁰⁰ Germuska 2008, 99.

amely abban a pillanatban meghaladta az ország ipari teljesítőképességének lehetőségeit és fejlettségi színvonalát. Így egy korábban ismeretlen ipari integrációra volt szükség ahhoz, hogy az elengedhetetlen fejlesztéseket, majd a gyártást a vállalt időpontig teljesíteni tudják.³⁰¹ A politikai és katonai nyomás a Videoton egykori vezetői szerint azért volt kivédhetetlen, mert a megrendelésekért dollár-milliókat fizettek titkos bankszámlákra, ehhez még hozzájött az arab világban szokásos baksis kifizetése, vagyis ha a szerződés teljesíthetetlensége miatt a szállítás elmarad, ez már önmagában is jelentős népgazdasági (és nyilván személyes) kárt okozott volna.³⁰² Az integráció koordinálásával fővállalkozóként a Videont bízták meg, és a program a „Szahara” fedőnevet kapta.³⁰³ Később több arab állam, illetve India is megrendeléseket adott ugyanilyen híradástechnikai berendezések leszállítására.

A szerződés teljesítése közben több elméleti és gyakorlati problémával is szembe kellett néznie a magyar elektronikai cégeknek: nem ritkán a gyártással párhuzamosan kellett a fejlesztéseket végezni, a líbiai partner újabb és újabb műszaki követelményekkel állt elő, ráadásul a Szovjetunió elvárása volt, hogy a legújabb fejlesztéseket ne szállítsák a harmadik világba, jelen esetben azonban a helyi igényeknek megfelelően folyamatosan újításokat volt kénytelen a magyar fél a termékekbe beépíteni.³⁰⁴

A program teljesítésének legfőbb akadálya mégis az volt, hogy éppen az embargós ellenőrzések szigorodásával párhuzamosan kellett a fejlesztést és a gyártást végezni. Az ITT amerikai cég svéd leányvállalata, az ITT SRT (ITT Standard Radio and Telephon) és a Videoton között egy licencátadásra vonatkozó keretmegállapodás jött létre, amely 1 kw-os rádióadók hazai gyártására vonatkozott.³⁰⁵ Az adó antennájának illesztő egységéhez egy COCOM-listán szereplő mikroprocesszorra volt szükség, amelyet hatmillió dollárért adott volna át az ITT.³⁰⁶ A svéd leányvállalat azonban az utolsó pillanatban mégsem merete leszállítani az embargós terméket, hanem a megállapodást felterjesztette az Egyesült Államokban működő központjának, ahol a gyártás technológiájának átadásához

³⁰¹ Baráth–Kázmér–Ujvári 2013, 116–117. A nyomást gyakorló politikai és katonai vezetőket személy szerint a hivatkozott könyv nem nevezi meg.

³⁰² Uo. 115.

³⁰³ A „Szahara” fedőnevű programról lásd még: Orbán-Schwarzkopf 2017.

³⁰⁴ Germuska 2008, 99–101.

³⁰⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1982-III/II-55. 1982. március 22.

³⁰⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1982-III/II-45. 1982. március 5.

sem járultak hozzá.³⁰⁷ A korábbi történetekben azonban láthattuk, hogy az embargós korlátozások nem akadályozták, csak megdrágították a tiltott technológiák transzferét a keleti blokkba. Így ezúttal sem volt végleges a licenc átadásának megtagadása: 1982-ben a belügyi kémelhárítás értesült róla, hogy az ITT-központ engedélyezte a leányvállalatnak a Szahara-programhoz szükséges rádióadó licencének átadását, azonban feltételül szabta, hogy a beépítendő mikroprocesszort más alkatrészszel helyettesítsék.³⁰⁸ Az ITT szállításaival kapcsolatos problémák azonban ezzel nem oldódtak meg. 1983 végén az embargós beszerzések egyik kulcsfigurája, a következő fejezetben részletesen is bemutatandó Richard Müller lebukott, és veszélybe sodorta az ITT svéd leányvállalatát is. Mivel az említett nyugatnémet kereskedő gyakori üzletfele volt a svéd cégnek, a skandináv országban felülvizsgálatok kezdődtek az embargó alatt álló készülékek kereskedelmére vonatkozóan, és várható volt, hogy a szállításokat leállítják.³⁰⁹ Ráadásul a licenc megvásárlását intéző Elektromodul vállalat nem indította meg időben az alkatrészek szállításáért járó ellenérték átutalását, így komoly esély volt rá, hogy az ITT-től lehetetlen lesz beszerezni a szükséges berendezéseket, mert mire megérkezik a vételár, már leállítják az embargó által érintett készülékek kereskedelmét.³¹⁰ A Videoton illetékeseinek félelme beigazolódott: 1984 augusztusában az Elektromodul jelezte, hogy nem tudja teljesíteni vállalását. A programhoz azonban jelentős politikai és gazdasági érdek fűződött, így a Videoton vezetése úgy döntött, „hogy az embargó alá eső alkatrészeket a Videoton Rt. Külkereskedelmi Vállalatnak – bármilyen áron – azonnal be kell szereznie.”³¹¹ Mindez több ezer dolláros költségemelkedéssel járt, azonban a határidők elmulasztása komolyabb gazdasági kárt okozott volna. Az ITT és az Elektromodul kiesésével a fejlesztésekben már amúgy is szerepet vállaló MNVK-2. és a belügyi hírszerzés is bekapcsolta embargós beszerzési csatornáit.³¹²

A felmerülő nehézségek miatt a magyar vállalatok nagyjából három-hat hónapos teljesítési késedelemmel számoltak, amelynek nem pusztán a beszerzések akadályoztatása volt az oka, hanem a líbiai fél állandó elégedetlensége is.³¹³ Már 1982-ben jelezte a magyar titkosszolgálat, hogy Kadhafi elégedetlen a szocialista

³⁰⁷ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1982-III/II-55. 1982. március 22.

³⁰⁸ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1982-III/II-103. 1982. június 4.

³⁰⁹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1984.III/II-29. 1984. február 10.

³¹⁰ Uo.

³¹¹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1984-III/II-171. 1984. augusztus 31.

³¹² ÁBTL 2.7.1. NOJ 1984-III/II-189. 1984. szeptember 26.

³¹³ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1985-III/II-54. 1985. március 19.

országok által szállított harcászati felszerelésekkel: a korábbi arab–izraeli háborúk során elszenvedett nagyarányú szíriai veszteségekre hivatkozva kijelentette, hogy a Varsói Szerződés fegyverzete nem megfelelő.³¹⁴ Rossz tapasztalatait részben nyilván az okozhatta, hogy Moszkva nem engedélyezte a legmodernebb technológiák leszállítását a harmadik világba, de a Szahara-programot koordináló Videotont ez nem vigasztalhatta, és nem is kárpótolhatta. Az észak-afrikai ország képviselői újabb és újabb magasabb szintű minőségi követelményt támasztottak, amelynek teljesítéséhez lényegesen több időre volt szükség.³¹⁵ De minden fejlesztés hiábavalónak bizonyult, a líbiai partner nem akarta átvenni a legyártott termékeket, és – ami a valódi problémát jelentette – természetesen fizetni sem volt hajlandó. Végül azt a feltételt szabták, hogy amennyiben a magyar fél 87 db Rába konténerszállító járművet ingyen szállít Líbiának a rendszerekhez, akkor átvesszik a Szahara-program keretében legyártott berendezéseket. A politikai döntés a belügy információi szerint megszületett: 1986. első negyedévi szállítással vállalták a teherautók ingyenes átadását.³¹⁶ A líbiai fél azonban az engedmény megadása után sem volt hajlandó elfogadni a Videoton fővállalkozásában legyártott berendezéseket, minőség kifogásokra hivatkozva továbbra is megtagadták az átvételt. Mindennek tetejében a Videoton vezérigazgatója felháborodásában olyan hangot ütött meg a gyárban tartózkodó líbiai képviselőkkel, hogy azok megsértődve hazautaztak, ezzel tovább rontották az üzlet realizálásának esélyeit.³¹⁷ A helyzetet kormányzati szinten igyekeztek orvosolni. Az Ipari Minisztérium, a Külkereskedelmi Minisztérium és a Honvédelmi Minisztérium közös javaslatot dolgozott ki a kormány részére, amelyben azt indítványozták, hogy a diplomáciai bonyodalmak orvoslására Marjai József, a Minisztertanács elnökhelyettese vezetésével azonnal induljon egy delegáció Tripoliba, valamint ezzel párhuzamosan hagyják figyelmen kívül a líbiai fél elzárkózását, és teljes titokban kezdjék meg a berendezések leszállítását, mintegy kényszerhelyzetbe hozva a megrendelőt.³¹⁸ Mire ez a javaslat megszületett, két zászlóalj részére elegendő technikai berendezés várt készen az átadásra, összesen 3,2 milliárd forint értékben.³¹⁹ A kormány támogatta az elképzelést, és egy szovjet hajó köz-

³¹⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1982-III/II-148. 1982. augusztus 12.

³¹⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-54. 1985. március 19.

³¹⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-198. 1985. október 17.

³¹⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-218. 1985. november 15.

³¹⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-219. 1985. november 18.

³¹⁹ Uo.

reműködésével 1985 decemberében elindították a szállítmányt.³²⁰ Líbia partjait elérve azonban a helyi hatóság kiutasította az ország felségvizeiről a teherhajót, amely végül 1986. január 2-án egy jugoszláv kikötőben horgonyzott le.³²¹ Néhány nappal később váratlan fordulat fordult a magyar fél problémáit: Kadhafi helyettese bekérte a Szovjetunió Tripoliban szolgáló nagykövetét, és hivatkozva a növekvő amerikai fenyegetésre, rádiófelderítő eszközök szállítását kérte a kommunista nagyhatalomtól. A szovjet diplomata jelezte, hogy ilyesmit ők nem tudnak biztosítani, azonban éppen most üldöztek el egy egész hajónyi magyar berendezést a líbiai partok közeléből, azok átvételével teljesíthető lenne az arab vezetők kívánsága.³²² A még mindig megrakodva várakozó hajó újból elindulhatott Afrika felé, és ezúttal sikeresen le is szállította a gyártmányokat Líbiának. Magyar szakemberekből álló küldöttség is megindult Észak-Afrikába, akiknek a rendszer felépítése, beüzemelése volt a feladata. 1986 márciusából még fennmaradt egy, a Szahara-programmal kapcsolatos jelentés a Belügyminisztériumban, amely azt az aggodalmat továbbította a felső vezetés felé, hogy a líbiai hadsereg nyílt terepen állította fel a magyar berendezéseket, amelyek így szabad szemmel is könnyen beazonosíthatóak egy polgári repülőgépről is, vagyis a beüzemelésen dolgozó magyar szakemberek veszélybe kerülhetnek egy amerikai támadás esetén.³²³

A magyar rádióelhárító berendezés a legenda szerint egyszer Kadhafi életét is megmentette, mivel a berendezéssel foglalkozó magyar mérnököknek sikerült elfogni és dekódolni egy amerikai támadásról szóló rádióüzenetet, és időben értesíteni erről a líbiai diktátort.³²⁴ Ugyan ez a történet ebben a formában nem igaz, de annyi bizonyos, hogy a líbiai hadsereg sokáig használta még a magyar gyártmányú berendezéseket. A program mérlege mégsem lett pozitív. A Videoton egykori szakemberei szerint anyagilag sem térült meg a hatalmas ráfordítás, ráadásul már a fejlesztések megkezdésekor megkérdőjelezhető volt annak hatékonysága, hiszen a digitális kommunikáció térnyerésével és a műholdak elterjedésével értelmetlenné váltak az ilyen irányú újítások.³²⁵

³²⁰ ÁBTL 2.7.1. NOI 1985-II/II-230. 1985. december 2.

³²¹ ÁBTL 2.7.1. NOI 1986-III/II-6. 1986. január 10.

³²² Uo.

³²³ ÁBTL 2.7.1. NOI 1986-III/II-60. 1986. március 28.

³²⁴ Germuska 2008, 95.

³²⁵ Baráth–Kázmér–Ujvári 2013, 117.

Az Elektromodul és kapcsolatai

A külkereskedelmi vállalatok titkosszolgálati ráépülésénél már példaként említettem az MNVK-2. érdekkörébe tartozó Magyar Elektrotechnikai Alkatrész-kereskedelmi Vállalatot, az Elektromodult, rövid nevén az EMO-t. A cég, mint nevéből is kiderül, a hazai elektromos ipart látta el alkatrészekkel, és kiemelt területéhez tartozott például a COCOM-listás mikroprocesszorok beszerzése is. Jelentős embargós szállítója volt a belügyi és a katonai titkosszolgálatnak, de tevékenysége kevésbé keltette fel az embargó betartását ellenőrző hatóságok figyelmét, mint a Videoton. Sőt láthattuk, hogy az Intel 8080 beszerzése miatt lebukás közelébe került EMO-t végül sikerült fedésben tartani a székesfehérvári vállalat kiállításával – legalábbis egy ideig. Annak ellenére, hogy a cég neve kevésbé volt ismert az amerikai hatóságok előtt, jelentős szerepet játszott a keleti blokk elektrotechnikai fejlesztéseiben: a Videoton mellett az egyik legnagyobb embargós beszerzéseket végző magyar vállalat volt, de emellett a harcászati technológiák beszállítása területén is jeleskedett.

Az embargós csatornák kiépítésének az egyik kulcsembere Fekete György volt, aki a nyolcvanas évek elején az Elektromodul Import Főosztályának vezetőjeként dolgozott.³²⁶ Fekete nemcsak a vállalat profiljába tartozó alkatrész-kereskedelemben teljesített megbízásokat, hanem fegyvereket is importált a blokkba a vállalat fedésével. 1980-ban véletlenül illetéktelen kezekbe került egy árajánlat – a dekonspiráció majdnem politikai bonyodalmakat is okozott –, amely 300 millió DM értékben tartalmazott harcászati eszközöket: 250 kételtű páncélos felderítő gépkocsi és 50 léghárító tank beszállításáról szólt a dokumentum.³²⁷ Nyilvánvaló, hogy ezeket a harcászati járműveket közvetlenül a katonai felderítés megbízásából próbálta beszerezni „Fekete György, az MNVK-2. Csoportfőnökség egyik bizalmas kapcsolata”,³²⁸ de a végcél minden bizonnyal nem Magyarország volt, hanem a Varsói Szerződést irányító Szovjetunió vagy egy harmadik világbeli ország.

Feketét 1981-ben Münchenbe helyezték az EMO „különleges osztályának” képviselőjének. A „K-osztály a speciális katonai igények kielégítését szolgáló fedő

³²⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1980-III/II-137. 1980. július 16.

³²⁷ Uo.

³²⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1982-III/I-141. 1982. július 23.

osztály”³²⁹ volt, azonban Fekete nemcsak az MNVK-2. kéréseit teljesítette, a BM részére is szállított embargós termékeket.³³⁰ Tevékenysége feltűnt a német és az osztrák elhárításnak is, a belügy gyanította, hogy tanulmányozzák az EMO üzletkötőjét.³³¹ A kémelhárítás szerint az ellenséges elhárító szervek tudatos provokációja lehetett, hogy 1984 augusztusában Fekete Györgyöt hazautazása előtt megkereste a Siemens cég egyik alkalmazottja, és egy borítékot adott át neki azzal a kéréssel, továbbítsa azt a Sicontact részére. A határon azonban Feketét szigorú vámellenőrzés alá vonták, és a borítékot, amely tiltott elektronikai bevezetések tartalmazott, lefoglalták.³³² Feketét ugyan elengedték, de az EMO érintettségét az embargós szállításokban bizonyítottnak tekintették.

Fekete lebukásánál is súlyosabban érintette az EMO szállításait, hogy fény derült az egyik külföldi partner, Richard Müller tevékenységére: „Osztrák sajtóértésülések szerint Nyugaton gyanú merült fel arra vonatkozóan, hogy a legmodernebb amerikai elektronikai készülékek Svédországon keresztül a »keleti blokkba« kerülnek. A stratégiai célokra felhasználható anyagok kereskedelmét két, csak papíron létező cég bonyolítja: az Integrated Time AG és a Smitronic AG. Mindkettőnek a német Richard³³³ Müller a vezetője, akit a svéd biztonsági szervek azzal gyanúsítanak, hogy a KGB ügynöke. Az értesülés szerint Müller jelenleg szökésben van.”³³⁴

Richard Müller lebuktatása minden bizonnyal az embargós csatornak befagyasztásával foglalkozó amerikai szolgálatok egyik legjelentősebb akciója volt. A ZDF nyugatnémet televízió 1989. január 17-én sugárzott egy egyórás dokumentumfilmet, amelyben egy amerikai börtönben ülő, embargós szállításokban érintett német állampolgárral készítettek beszélgetést. A műsorban bemutatták, hogy az NSZK-ban magyar megbízásból működik egy ügynöki hálózat, amely ellátja a szovjet érdekszférát COCOM-listás termékekkel. Ennek a hálózatnak 1984-ig Richard Müller volt szerintük a vezetője.³³⁵ Az általa beszerzett és leszállított termékek között még kémholdak lehallgatására alkalmas mikrohullámú vevőkészülékek is voltak.³³⁶

³²⁹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1981-III/I-74. 1981. április 15.

³³⁰ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1980-III/II-239. 1980. december 8.

³³¹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-III/II-59. 1983. március 24.

³³² ÁBTL 2.7.1. NOJ 1984-III/II-161. 1984. augusztus 16.

³³³ Az eredeti szöveg félreírás miatt Robert keresztnevet említ.

³³⁴ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-III/I-242. 1983. december 9.

³³⁵ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1989-III/I-16-16/15. 1989. január 23.

³³⁶ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1989-III/I-122. 1989. július 7.

Müllert 1974 óta állítólag megfigyelés alatt tartották az amerikaiak, de nem tudták tetten érni,³³⁷ végül 1983 decemberében egyik 3,8 millió USD értékű szállítmányára lecsaptak az NSZK hatóságok.³³⁸ A hajó a Szovjetunióba készült, és 64 láda számítógép-alkatrészt szállított, amely az USA szakértői szerint egyértelműen hadi célokat szolgált volna.³³⁹ A hajó kapitánya rádión azt az utasítást kapta, hogy azonnal kössön ki Hamburgban a rakomány ellenőrzésére, ahol már várták őket az illetékes vámszervek, és az értékes árut lefoglalták. A nyomozás során több olyan szállítási csatornát is lelepleztek, amelyen keresztül Müller intézte az ügyleteit. Az egyik közvetítő cég a svéd Asea-Atom konszern volt, amely ellen az amerikai hatóságok – a BM tudomása szerint – azonnal szankciókat vezettek be, a vállalatot „feketelistára” helyezték.³⁴⁰ Francia sajtóhírek arról is szóltak, hogy a lefoglalt áruk közül két számítógépet Müller eredetileg egy dél-afrikai admirális közvetítésével rendelt meg az USA-ból, és többszöri tranzitálás után akarta azokat a Szovjetunióba szállítani. De arról is lehetett olvasni a nyugati újságírók jóvoltából, hogy 1982-ben egy elektronikus orgonagyár fedésével vásárolt számítógépeket a Digital Equipmenttől, amelyeket az NDK-n keresztül öt magyar kamion szállított el a Szovjetunióba – a fuvarlevelek szerint irodaszerként.³⁴¹

A hajó rakományának lefoglalásakor Müller állítólag Budapesten tartózkodott, és nem is tért vissza hazájába, hiszen tartott a letartóztatástól.³⁴² A magyar szervek is félték, hogy bukása kártyavárként dönti össze a kiépített kapcsolatrendszereket. Aggodalmuk nem volt megalapozatlan: a hálózat nagy részéhez Müllernek köze volt. Már a nyomozás elején felmerült a Mahart és a Hungarocamion érintettsége,³⁴³ ez utóbbi hamburgi kirendeltségére ki is vonult a helyi vámhatóság, és nyomozóik házkutatást akartak végezni az irodában. Bemondták két kamion rendszámát is, amelyek a németek információi szerint tiltott műszereket szállítottak a blokkba, és a fuvarleveleikhez a Hungarocamion menetlevelei voltak kapcsolva. Az iroda vezetője úgy nyilatkozott, hogy az említett járművek a kirendeltségre nem jelentkeztek be, ezeknek rakományáról neki nincs tudomása. Azzal nyert időt, hogy jelezte, információt kér a budapesti központtól.³⁴⁴

³³⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/I-3. 1984. január 4.

³³⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-243. 1983. december 13.

³³⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-245. 1984. december 14.

³⁴⁰ Uo.

³⁴¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/I-3. 1984. január 4.

³⁴² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-243. 1983. december 13.

³⁴³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-9. 1984. január 13.

³⁴⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-68. 1984. április 6.

Félő volt, hogy más magyar vállalatok embargós szerepére is fény derül. A Videoton hiába próbálta néhány évvel korábban védeni az EMO-t az Intel processzor behozatala kapcsán, Richard Müller kapcsolati hálójában nemcsak az EMO, de annak leányvállalatai is szerepeltek, például az Emotronik, amely több szállítás megrendelőjeként is szerepelt a fuvarleveleken.³⁴⁵ Az Emotroniknál mindkét hírszerző szerv érdekelt volt, vezetését az Elektromodul mindenkori vezérigazgatója látta el.³⁴⁶

Olyan komoly programok is veszélybe kerültek, mint a korábban ismertetett „Szahara” fedőnevű katonai fejlesztési terv, mivel az ITT svédországi leányvállalata – félve a Müller elleni vizsgálat kiterjesztésétől – leállította magyarországi szállításait.³⁴⁷ Félelmük nem volt teljesen alaptalan, hiszen a nyomozás során hamar elvezettek a szálak a skandináv országig. Az ITT azonnal visszavonta az embargós készülékek és alkatrészek „hallgatólagos engedélyezését”, és kérte az EMO-t, hogy mihamarabb fizessen, és vigye el a már megrendelt termékeket.³⁴⁸

A Videoton nemcsak a „Szaharán” keresztül volt érintett az ügyben. A hamburgi kikötőben lefoglalt nagy mennyiségű számítástechnikai berendezés és alkatrész szállítását ugyanis a Waltham finanszírozta. A magyar kémelhárítás és hírszerzés fokozott figyelmet fordított a nyomozás fejleményeire, és megkönnyebbülten állapították meg, hogy egyelőre nem jutottak el a Videoton müncheni irodájáig.³⁴⁹ Nagyobb baj volt azonban az, hogy a rakomány 3,8 millió dolláros értéke gyakorlatilag elveszett a Waltham számára, a cég fizetéseképtelenné vált.³⁵⁰

Richard Müller lebukása hatalmas lavinát indított el, komolyan veszélyeztetette a blokk embargós útvonalait, de kegyvesztett nem lett. Miután körözést adtak ki ellene a nyugatnémet nyomozó hatóságok, a szovjet és a keletnémet titkosszolgálat az NDK területére menekítette az üzletkötőt, ahol tovább folytathatta eddigi munkáját azon cégein keresztül, amelyeket az ellenséges szolgálatok nem fedeztek fel.³⁵¹ A belügy értesülése szerint Müller Berlin mellett felépített egy 1000 m² területű raktárat és egy összeszerelő üzemet, ahonnan folytathatta a következő tervidőszakra rendelt 500 millió USD értékű embargós termékek szál-

³⁴⁵ Uo.

³⁴⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-433/5. II/99. Rejtjelezett okmány, 1984. május 31.

³⁴⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-254. 1983. december 30.

³⁴⁸ Uo.

³⁴⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-120. 1984. június 21.

³⁵⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-8. 1985. január 14.

³⁵¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-BRFK-169. 1984. november 22.

lítását a Szovjetunióba.³⁵² Időközben állítólag a szovjetek segítségével kiegyenlítette tartozásait is, így a Waltham is megkaphatta a pénzét.³⁵³

Richard Müller az utolsó pillanatig szállította a blokkba az embargós termékeket, de a rendszer összeomlásának küszöbén megjelent az NSZK-ban, és feladta magát. Vádat emeltek ellene, és 1,5 millió DM óvadék ellenében szabadlábon védekezhett. Végül 1989. július 10-én a külkereskedelmi törvény sorozatos megsértése miatt éppen az óvadék összegének megfelelő, jótékonyági célokra befizetendő pénzbüntetésre ítélték, és másfél év felfüggesztett szabadságvesztés büntetést kapott.³⁵⁴

Peter Schuster, a bécsi Leser Analysis Optics cég tulajdonosa szintén az EMO fontos üzleti partnerei közé tartozott, elsősorban rakétatechnikában használatos elektromos alkatrészeket hozott be Magyarországra, mígnem 1983 májusában New Yorkban őrizetbe vették.³⁵⁵ Schustert a repülőtérén érték tetten, táskájában állítólag 700 ezer osztrák schilling (ATS) értékű számítógép-alkatrészt akart kicsempészni, amelyek hordozható rakéták irányításához is felhasználhatóak lettek volna. Kiviteli engedéllyel nem rendelkezett, ráadásul útlevelében csak az Egyesült Államokba és Magyarországra szóló vízumokat találtak. Szabadlábra helyezéséért 250 ezer dollár óvadék letételét és 221 ezer dollár büntetés megfizetését kérték az amerikai hatóságok, amelyet cége nem tudott finanszírozni.³⁵⁶ Ennek ellenére augusztusban mégis kiszabadult, egyes belügyi információk szerint egy magyar származású amerikai kereskedő fizette ki az óvadékot.³⁵⁷ Schuster szinte azonnal jelentkezett is a Metrimpex nevű magyar külkereskedelmi vállalatnál, hogy biztosítsa partnerét: egy korábban kötött szerződés alapján megrendelt termékek nagy részét már feladták, a többi Schuster személyesen hozza Budapestre.³⁵⁸ A magyar titkosszolgálatok számára természetesen gyanús volt az osztrák kereskedő újbóli megjelenése, hiszen az amerikai szervek bizonyítékokkal a táskájában tartóztatták le, hónapokig volt őrizetben, majd egy előre meghatározott összegnél jóval kevesebb óvadék fejében hirtelen elengedték, és ezt követően Schuster azonnal jelentkezett egykori keleti part-

³⁵² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-175. 1985. szeptember 16.

³⁵³ Uo.

³⁵⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1989-III/II-136. 1989. július 14.

³⁵⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-102 1983. május 25.

³⁵⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/I-103. 1983. május 26.; ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-104. 1983. május 27.; ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-109. 1983. június 3.

³⁵⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-162. 1983. augusztus 17.

³⁵⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-171. 1983. augusztus 30.

nereinél.³⁵⁹ A magyar elhárítás miniszteriális szintig terjesztette fel jelentését az osztrák kereskedőről,³⁶⁰ ezt azért látták indokoltnak, mert Schuster bejáratos volt a Magyar Tudományos Akadémia Központi Fizikai Kutató Intézetébe (KFKI), rendszeresen szállított az intézménynek különböző alkatrészeket, voltak bizonyos ismeretei az ott folyó kutatásokról, így érzékeny információkat adhatott át akár illetéktelenek számára is.³⁶¹ Schuster 1983 októberében személyes találkozót kért a KFKI igazgatójától, ahol elmondta, hogy az osztrák és az amerikai kormány is rehabilitálta, minden megkötés nélkül folytathatja kereskedelmi tevékenységét Magyarország irányába, és ennek demonstrálására máris „rendkívül előnyös ajánlatot tett az intézetben kifejlesztett minilézerek Nyugat-Európában történő értékesítésére.”³⁶² A magyar szakemberek szerint Schuster a katonai célokra használatos lézert a Közel-Keletre szeretne volna továbbítani, cserébe pedig felajánlotta, hogy hasonló típusú, a NATO által használt berendezést hozna be Magyarországra.³⁶³ A kérdéses készülék ekkor már a Magyar Optikai Műveknél (MOM) volt sorozatgyártáson,³⁶⁴ Schuster velük vette fel a kapcsolatot. Az üzleti tárgyalások végkimenetele ismeretlen számomra, de annyi bizonyos, hogy minden gyanú ellenére 1986 tavaszán Peter Schuster még kapcsolatban állt a MOM vezetőségével.³⁶⁵

Természetesen az EMO is tulajdonosa volt több leányvállalatnak, amelyeket felhasználtak az embargós szállítások bonyolításakor. A Modultechnika és az Emotronik neve már felbukkant korábban, a Mikroelektronikai Vállalattal közösen pedig – feltehetően 1984 folyamán – megalapították a Mikromodul nevű céget. A Mikroelektronikai Vállalat létrehozásáról 1980-ban egy kormányhatározat döntött: a cég feladata a kétmilliárd forint értékű mikroelektronikai program végrehajtása volt.³⁶⁶ A mikrocsipek gyártásához rendkívül bonyolult és drága technológiára volt szükség, ezért a terv az volt, hogy a termelés beindításához megvásárolnak egy olcsó, de elavultnak számító szovjet berendezést, amelyet két-három éven belül modern nyugati géppel cserélnének le.³⁶⁷ Utóbbi

³⁵⁹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-III/II-248. 1983. december 20.

³⁶⁰ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-III/II-197. 1983. október 7.

³⁶¹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-III/II-205. 1983. október 19.

³⁶² ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-III/II-214. 1983. november 1.

³⁶³ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1984-III/II-49. 1984. március 9.

³⁶⁴ A MOM-ban végzett lézerkutatásokról lásd: Lupkovics 2015.

³⁶⁵ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1986-III/II-53. 1986. március 18.

³⁶⁶ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-BRFK-140. 1983. október 5.

³⁶⁷ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-III/II-12. 1983. január 18.

berendezések azonban embargó alatt álltak, a fejlett technológia megvásárlásához külön konspiratív eljárásra volt szükség, ezért „olyan elképzelés alakult ki, hogy egy tőkegyenge vállalatba kellene Svájcban keresztül betársulni, úgy, hogy azok szigorúan titokban tartanák, hogy a termék és kivitelezés Magyarországról származik.”³⁶⁸ Végül a szükséges berendezések beszállítására az EMO-val közösen létrehozták a Mikromodul nevű céget, amelynek pontos konstrukciója nem derül ki az iratokból. 1985 januárjának elejére tervezték az első, jelentős értékű szállítmány behozatalát az országba. Egy nyugati felségjelzés alatt közlekedő kamionba rejtették a hamis fuvarlevéllel ellátott rakományt, vagyis a mikrocsipek gyártásához szükséges mérőautomatákat, azonban a „megfelelő legalizációs úti okmányok ellenére” a kamiont a belga–francia határon feltartóztatták, és a szállítmányt tételesen ellenőrizték.³⁶⁹ A Mikromodul első beszállítása ezzel megghiúsult, a berendezéseket elkobozták. A közös vállalat további működéséről nincs adatom, felszámolását csak a rendszerváltás környékén kezdték meg.

A magyar mikroelektronikai program ennél nagyobb csapást is el kellett, hogy szenvedjen: 1986. május 16-án a Mikroelektronikai Vállalat több milliárd forintot érő speciális üzemegysége – ahol félvezetőket és csipeket gyártottak – egy gyorsan terjedő és pusztító tűzvész áldozata lett. Az első hírek rendkívül ellentmondóak voltak. Az úgynevezett tiszta szobák szellőztetését biztosító berendezés meghibásodása volt a tűz kipattanásának oka, de feltételezték, hogy a csernobili katasztrófa miatt a légtérbe került radioaktív anyagok távoltartása érdekében kapcsolták ki a szellőzést szándékosan,³⁷⁰ és az is felmerült, hogy „magasabb külföldi érdekek játszottak közre, hogy a tűz akkor és ott pusztítson.”³⁷¹ Egyelőre a hivatalos vizsgálat megállapításai alapján az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy emberi mulasztások okozták a milliárdokat érő program megghiúsulását. Azt, hogy mennyire voltak „véletlenek” ezek a mulasztások, a jelenleg feltárt dokumentumok alapján nem tudjuk megmondani. A becslések szerint 1,4 milliárdos kárt okozó tűz kialakulásában és pusztításában az építkezés során – a korrupció és a szigorú határidők következtében – előforduló komoly kivitelezési hanyagságok is közrejátszhattak.³⁷² A Mikroelektronikai Vállalat speciális üzemének megsemmisülése hatalmas érvágás volt a magyar mikroelektronikai program számára, a gyáregység újraindítására soha nem került sor.

³⁶⁸ Uo.

³⁶⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-BRFK-10. 1985. január 28.

³⁷⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1986-BRFK-70-104/16. 1986. május 29.

³⁷¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1986-Heves-13-104/17. 1986. május 29.

³⁷² ÁBTL 3.1.5. O-19234. 44–48. Összefoglaló jelentés, 1986. augusztus 13.

Az Elektromodul embargós beszerzői közé tartozott egy Jacob Guttman nevű osztrák kereskedő is, aki Liechtensteinben bejegyzett IPPO nevű cégén keresztül transzferálta az embargós cikkeket Magyarországra, az EMO számára elsősorban rakétaelhárító rendszerekhez szükséges integrált áramköröket szállított,³⁷³ de a Videoton is partnerei között tartotta számon a bécsi üzletembert. Guttman 1978-tól a Control Data Corporation kelet-európai képviselőjét látta el, így az egyik legfontosabb kapcsolata volt a Videotonnak a CDC-vel folytatott kereskedelmi üzletek bonyolításában.³⁷⁴ Guttmant megfigyelte a kémelhárítás, és a Budapesti Rendőrfőkapitányság is adatokat gyűjtött a tevékenységéről, mivel felmerült a gyanú, hogy beágyazottsága a külkereskedelemmel foglalkozó magyar cégek egy részéhez korrupción alapul. Ezt a feltételezést erősítette meg a BM egyik SZT-tisztjének átadott tízezer schilling „karácsonyi ajándék”, amellyel Guttman a belügyi tiszt jóindulatát kívánta megszerezni a gördülékeny üzletkötéshez. A tiszt az esetet jelentette feletteseinek, és a pénzt beszolgáltatta a kémelhárítás kasszájába.³⁷⁵ Guttman szabad mozgása Magyarországon érdekes, és kérdéseket vet fel, amelyeket megválaszolni a fellelhető dokumentumok alapján meglehetősen nehéz. Több magyar nagyvállalat vezetőjének ismeretségi körébe tartozott, és miközben COCOM-listás árucikkeket szállított a blokkba, a külkereskedők között elterjedt az a pletyka, hogy a BM embere.³⁷⁶ Ezt megerősítő dokumentumnak nem akadtam a nyomára, az azonban elgondolkodtató, hogy a szerv folyamatosan nyomon követte tevékenységét, és dokumentálta az eközben felmerülő károkat, mégsem tett semmit az üzletember visszaéléseinek megakadályozására. 1979-ben például 50 darab CDC-meghajtót vásárolt a Videoton, azonban amíg a világpiacon 1000 USD körüli áron volt kapható ugyanaz a berendezés, a magyar vállalat darabjáért 6000 USD-t fizetett az IPPO-nak.³⁷⁷ 1982 februárjában az Elektromodul egy megrendelést adott egy nyugatnémet cégnek, amely vállalta a szállítást, azonban a magyar fél nem tette meg a fizetéshez szükséges lépéseket (nem nyitotta meg a hitellevelet az illetékes banknál), így a szerződés teljesítése elmaradt. Néhány hónappal később azonban ugyanabból az áruból ugyanakkora mennyiséget rendelt ugyanattól a cégtől az IPPO-n keresztül az EMO, ezúttal a szállítmány meg is érkezett a magyar vállalathoz, de 20-25%-kal többet kellett fizetni érte, mint amire az eredeti megállapodás kö-

³⁷³ ÁBTL 3.1.2. M-40999. 63. „Kékesi Péter” fedőnevű tmb. (Rényi Gábor) jelentése, 1979. október 4.

³⁷⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1979-BRFK-27. 1979. február 10.

³⁷⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1979-III/II-6. 1979. január 11.

³⁷⁶ ÁBTL 3.1.2. M-40999. 63. „Kékesi Péter” fedőnevű tmb. (Rényi Gábor) jelentése, 1979. október 4.

³⁷⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1979-BRFK-27. 1979. február 10.

telezte volna az importőrt.³⁷⁸ Az osztrák kereskedő egészen a nyolcvanas évek végéig üzletelt a magyar vállalatokkal: 1987-ben például az évek óta eladhatatlan raktárkészletét ajánlotta megvételre az EMO-nak, amelyre szükség Magyarországon sem volt, így a kémelhárítás információi szerint 20 millió forintos népgazdasági kár keletkezett ezen az egyetlen üzleten.³⁷⁹ Elegendő indok lehetett Guttman embargót kijátszó tevékenysége ahhoz, hogy mindezen visszaélések felett szemet hunyjon az állambiztonság? Amennyiben igen, akkor elég jelentős mennyiségű COCOM-listás terméket kellett Magyarországra szállítania, a fellelhető iratok alapján azonban eltörpülni látszik ez a mennyiség akár a Waltham, akár Richard Müller tevékenysége mellett. A másik ok, ami biztosíthatta Guttman szabad mozgását az országban, a megfelelő szinten lévő döntéshozók korrumpálása lehetett. Több vállalatvezető esetében a lefizetés meg is történhetett, azonban ez önmagában még kevésnek tűnik, különösen annak tükrében, hogy a BM kémelhárítása azért is gyanakodva nézett Guttmanra, mert információjuk szerint „a bécsi cionista választmány teljes jogú tagja” volt.³⁸⁰ Márpedig Magyarország 1967-ben megszakította diplomáciai kapcsolatait Izraellel, amelyet 1989-ig nem is állított helyre, így a zsidó állam és minden hozzá kapcsolódó szervezet a hivatalos politika szerint ellenségnek számított, az elhárításnak kötelessége volt a cionista szervezetekkel kapcsolatban álló személyek megfigyelése, az esetleges magyar érdekek sérelmének a kivédése. Guttman személyével kapcsolatban felmerült az izraeli hírszerző szervekkel való együttműködés is, 1979-ig ezért tartották megfigyelés alatt,³⁸¹ gazdasági tevékenységét azonban sem akkor, sem utána nem akadályozták. A kémelhárítás nem ismert minden rá vonatkozó információt, ugyanis megjegyzésük szerint Guttman anyagait valakik zárolták,³⁸² így akkor sem tudott érdemben fellépni a szerv, amikor egy SZT-tisztjén keresztül arról értesült, hogy az osztrák kereskedő az izraeli Koor Tradinget akarja bevezetni az EMO-hoz azzal az ígérettel, hogy a konszern bécsi leányvállalatán keresztül biztosíthatják a további embargós szállításokat.³⁸³ A Koor Trading már évek óta jelen volt a magyar külkereskedelmi kapcsolatokban, és minden jel arra mutatott, hogy valóban biztonságos csatorna lehet a tiltólistán szereplő árucikkek beszerzésénél, ugyanis az Egyesült Izzó Rt. partnercégeként ismert izraeli vállalat-

³⁷⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1982-III/II-194. 1982. október 25.

³⁷⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1987-III/II-238. 1987. december 8.

³⁸⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1986-III/II-213. 1986. november 10.

³⁸¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1986-III/II-108. 1986. június 6.

³⁸² Uo.

³⁸³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-176. 1985. szeptember 17.

kozás nem szerepelt azon a „feketelistán”, amelyet az Egyesült Államok illetékes hatósága állított össze az embargós szállításokat végző nyugati cégekről.³⁸⁴ A Koor Tradinggel kapcsolatos információkat a magyar szervek megosztották a szovjet állambiztonság helyi rezidensével, I. Sz. Rozanovval is,³⁸⁵ mivel Izrael a blokk országai számára az egyik legfőbb ellenségnek volt kikiáltva. A szovjetek nem is nézték jó szemmel a vállalat magyarországi térnyerését, amelyre meg is volt minden okuk.

A Koor Industries Ltd. az egyik legnagyobb izraeli vállalatcsoport volt a nyolcvanas években, amely a világ számos országában rendelkezett képvisellel – a BM szerint ötven-hatvan államban létezett a cégnek leányvállalata vagy irodája.³⁸⁶ A konszernhez tartozó Koor Trading bécsi irodájának vezetője, Gerendás Róbert 1983-ban azzal a kéréssel fordult a magyar kormány szervekhez, hogy a cég egyre gyarapodó magyarországi kereskedelmi üzleteinek közben tartása érdekében irodát nyithasson Budapesten.³⁸⁷ A szovjet titkosszolgálat értesítette a magyar testvérszerveket, hogy a Koor Trading az izraeli hírszerzés fedőszerve, így a kémelhárítás megkezdte Gerendás magyarországi kapcsolatainak a feltérképezését.³⁸⁸ A konszern valóban nem volt független a zsidó állam titkosszolgálatától. A Koor vállalatcsoport a hatvanas évek végétől kapcsolódott be Izrael fegyverkereskedelmébe, és nem meglepő módon ez a dátum egybeesett egy új cégvezető 1968-as hivatalba lépésével: Meir Amit, a Moszad 1963 és 1968 közötti igazgatója vette át a cég irányítását.³⁸⁹ Az egykori hírszerzőt egy újabb tábornok követte a vezetői székben, de a konszern több cégénél is betöltöttek irányító pozíciót korábbi titkosszolgálati emberek a hidegháborús években.³⁹⁰ Ennek ellenére a szovjetek hiába figyelmeztették a magyar hírszerző szerveket és az elhárítást, a Koor Tradinget beengedték az országba. Gerendást első ízben, 1984-ben még elutasította az illetékes Külkereskedelmi Minisztérium,³⁹¹ majd 1985 áprilisában mégis engedélyezték a Koor Trading irodájának megnyitását Budapesten azzal a feltétellel, hogy a képviselő nem használhat izraeli lobogót és egyéb Izraelre

³⁸⁴ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1982-III/II-31. 1982. február 12.

³⁸⁵ Ivan Szergejevics Rozanov altábornagy 1979 és 1982 között volt a Belügyminisztérium mellett működő KGB képviselőnek a vezetője. Baráth 2017, 205.

³⁸⁶ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-III/I-218. 1983. november 4.

³⁸⁷ Uo.

³⁸⁸ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1984-III/II-216. 1984. november 2.

³⁸⁹ Nitzan–Bichler 1999, 107.

³⁹⁰ Uo.

³⁹¹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1984-III/II-216. 1984. november 2.

utaló cégtáblát sem, valamint a sajtóban nem fejthet ki propagandatevékenységet.³⁹² Kevesebb, mint fél év kellett tehát hozzá, hogy a KKM megváltoztassa véleményét, ki tudja, milyen lobbierdek hatására. Nyilvánvaló, hogy az amerikai nyomás az embargós csatornák lezárására valóban nehézséget okozott a technológiai transzfer bonyolítása terén, és a nyolcvanas évek közepére – mint azt korábban láthattuk – több útvonal is dekonspirálódott, így valóban érdeke lehetett a magyar államnak, hogy újabb lehetőségeket találjanak a COCOM-lista kijátszására. Ráadásul egy izraeli cég élvezhette akár az amerikai szervek támogatását is, így nagyobb biztonsággal működtethette az illegális szállításait – főleg, ha amerikai titkosszolgálati érdek is fűződött a vállalat hazánkban való megtelepedéséhez. Azonban éppen a titkosszolgálati háttér miatt jelenthetett komoly kockázatot a magyar, de legfőképpen a szovjet érdekek számára a cég budapesti jelenléte, nem valószínű, hogy ezt a kockázatot felülírhatta néhány embargós szállítás. Következésképpen leginkább gazdasági érdekek fűződhetek a Koor Trading beengedéséhez; az Izraellel folytatott kereskedelmi kapcsolatok fontos szerepet játszottak a Kádár-rendszer idején, a diplomáciai kapcsolatok ellehetetlenülése után sem csökkent az árucere-forgalom intenzitása jelentősen. Érdekes módon mindezt látszólag a szovjetek ellenében folytatták a magyar külkereskedelmi vállalatok, hiszen Moszkva a központi politikai irányvonalat követve igyekezett ellehetetleníteni a zsidó állammal való kapcsolatokat. 1971-ben például a HALADÁS-művetet keretében KGB-ügynökök érkeztek Magyarországra, hogy „fölmérjék a zsidó befolyás mértékét”, és pontos adatokat szerezzenek az Izraellel folytatott kereskedelmi és gazdasági ügyletekről.³⁹³ Felmerülhet a kérdés: vajon a csatlós állam csatlós titkosszolgálatának ellenőrzése mellett nem kétszeresen fedett játszmaról, vagy akár a KGB-n belüli érdekcsoportok rivalizálásáról lehetett-e szó? Vagy esetleg amolyan húzd meg, ereszd meg politika keretén belül egyes magyar akciók hallgatólagos tudomásulvételéről? Ezekre a kérdésekre egyelőre nem tudunk válaszolni.

Magyarország tranzitügyletek segítségével folyamatosan fenntartotta az árucere-forgalmat a két ország között a szovjet nyomás ellenére. A nyolcvanas évek közepén még magyar–izraeli érdekeltsgű vegyesvállalatot is alapítottak Plantronik néven Ausztriában. A részvénytársaság hivatalosan magyar és osztrák tulajdonként volt nyilvántartva, azonban az állambiztonság által kiállított kartonról kiderül, hogy az osztrák tulajdonos cég valójában Izraelhez volt köthető.

³⁹² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-75. 1985. április 19.

³⁹³ Andrew–Mitrohin 2000, 290.

A cég fő profilja a mikroelektronikai termékekkel való kereskedelem volt, azonban belekóstoltak a harcászati eszközök kereskedelmébe is.³⁹⁴ Az állambiztonság információi szerint egy NSZK-beli külkereskedő jelentkezett a Platroniknál, nagy értékű haditechnikai anyagok szállítására téve ajánlatot: konkrétan katonai felhasználásra szolgáló navigációs- és felderítő rendszerek, valamint nukleáris töltetek fejlesztéséhez szükséges vöröshigany szerepelt a beszerzési listáján.³⁹⁵ A vöröshigany beszerzésére való utalás érdekes, hiszen a kilencvenes évek elején állt elő Oroszország azzal a bejelentéssel, hogy sikerült egy sokkal kisebb, mégis nagyobb hatásfokkal működő nukleáris fegyvert előállítaniuk a rejtélyes vöröshigany felhasználásával.³⁹⁶ A bejelentést a Nyugat kételkedéssel fogadta, azonban kísérletek valóban folyhattak a Szovjetunióban a különleges vegyülettel, amelynek beszerzésében ezek szerint magyar vegyesvállalatok is részt vettek.

Félvezetők napkeletről

Mind a Videoton, mind az Elektromodul embargós szállításainak ismertetésekor láthattuk, hogy az amerikai hatóságok a nyolcvanas évek elején komoly szigorításokat igyekeztek ráerőltetni a szövetséges országok külkereskedelmére, meg akarták akadályozni a keleti blokk államainak hozzáférését a tiltott technológiákhoz. A gazdasági érdekek azonban folyamatosan felülírták az USA politikai elvárásait, a nyugati cégek mindig találtak kiskapukat az embargó kijátszására. Sőt a jövedelmező üzlet reményében arra is hajlandók voltak, hogy az amerikai hatóságok legfrissebb akcióiról, terveiről értesítsék a szocialista vállalatokat, átadják azokat a bojkottot érintő információkat, amelyeknek a birtokába jutottak. Ilyen információforrás volt a Bécsben működő Semcotec nevű vállalat, amely elsősorban elektronikai alkatrészekkel kereskedett, de megfelelő diszkréció mellett katonai célú felhasználásra alkalmas berendezéseket is hajlandó volt eladni a világ bármely országának, egyedül közvetlenül a Szovjetuniónak nem szállított.³⁹⁷

³⁹⁴ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1986-III/II-62. 1986. április 2.

³⁹⁵ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1986-III/II-69. 1986. április 11.

³⁹⁶ Kaposi 1994.

³⁹⁷ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1980-III/II-212. 1980. október 31.

A cég tulajdonosainak köszönhetően a magyar kémelhárítás naprakész adatokat szerezhetett arról, hogy az atlanti nagyhatalom milyen rendelkezésekkel igyekszik gátolni a technológiai transzfert. Az USA nagykövetségeinek kereskedelmi tanácsosait tájékoztatnia kellett minden érintett cégnek a szocialista országokba irányuló elektronikai szállításokról, és be kellett jelenteni azokat az adatokat, amelyeket a megrendelőktől szereztek a leszállított termékek felhasználására vonatkozóan. Ezeknek az információknak az összesítésével az Egyesült Államok képet alkothatott a szocialista országok elektronikai iparáról.³⁹⁸ A nyugati vállalkozásokat is igyekeztek eltántorítani a kelettel való illegális kereskedelmi kapcsolatok fenntartásától, erre külön állami intézményeket hoztak létre. Az USA külkereskedelemért felelős minisztériumán belül felállítottak egy főosztályt 43 fővel, amelynek elsődleges feladata az embargós termékek feketepiacának felderítése volt.³⁹⁹ Az informátor Semcotec cég képviselői szerint egy törvénytervezet is elkészült, amely szerint két év szabadságvesztés büntetéssel sújtják azokat, akik megszegik az embargós intézkedéseket, de még azokkal szemben is szankciót helyeznének kilátásba, akik csupán tudnak ilyen illegális szállításokról.⁴⁰⁰ Az amerikai titkosszolgálat speciális kiképzésben részesített kb. 150-200 fő mikroelektronikai szakembert, hogy az elektronikai termékek illegális kivitelét mind inkább ellenőrzésük alá tudják vonni.⁴⁰¹ Az érzékeny technológia körébe tartozó termékek azonban egyre szélesebb kört fogtak át, ráadásul nem is lehetett pontosan előre meghatározni, hogy milyen polgári használatban lévő berendezéseket fognak a szovjet mérnökök katonai célokra átalakítani. A nyugati hírszerző szervezeteknek sikerült egy felmérést készíteni néhány Szovjetunió által importált termék katonai felhasználásáról, ebből kiderült például, hogy az 1978-ban megvásárolt 160 darab köszörűgépet speciális rakétahuzagolásra használják, a Rolls-Royce-tól beszerzett hajtóműveket MiG-25-ös vadászgépekbe szerelik, a ZIL autógyár számára szállított gyártósorokon páncélozott gépjárművek készülnek, és az illegális csatornákon beérkezett IBM számítógépek rakétaelhárító rendszerekben üzemelnek.⁴⁰² Mindez emlékeztet arra az 1950-es évekből származó pesti viccre, amelynek poénja szerint a „babakocsigyárból” kilopott alkatrészeket akárhogy szereljük össze, mindig harckocsi lesz belőle.

³⁹⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1981-III/II-70. 1981. április 9.

³⁹⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1981-III/II-119. 1981. június 23.

⁴⁰⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1981-III/II-155. 1981. augusztus 13.

⁴⁰¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1982-III/II-193. 1982. október 22.

⁴⁰² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1982-III/II-81. 1982. május 4.

Az ilyen jellegű „kiskapuk” lezárásához arra volt szüksége az amerikai kormánynak, hogy pontos képet alkothassanak arról, milyen technika iránt érdeklődik a Szovjetunió, vagyis az ellenség hírigényének kipuhatólása lett az elsőrendű cél az amerikai hírszerzés számára egy hatékonyan működő COCOM-lista összeállításának érdekében. Az FBI-t is bevonták ebbe a munkába, akik szabad kezet kaptak a gyanúba keveredett külkereskedők lehallgatására és titkos megfigyelésére.⁴⁰³ A nyomás nemcsak az amerikai cégekre nehezedett, a nyugatnémet és az osztrák vállalatok erőteljes érintettsége is világos volt az USA számára, ezért felszólították a két ország kormányzatát, hogy azonnal szüntessék be a stratégiailag fontos technológiák szállítását a szovjet blokkba, és csökkentsék minimálisra a szocialista országokkal folytatott kereskedelmet.⁴⁰⁴ Mivel Ausztria hivatalosan semleges ország volt, nem tartozott a NATO szövetségi rendszerébe, de még az EGK-nak sem volt tagja ekkor, ellene komolyabb szankciók bevezetését is kilátásba helyezte az amerikai adminisztráció: amennyiben nem teljesíti az USA elvárásait, a blokk országaihoz hasonló embargóval sújtják az országot, és kényszeríteni fogják az NSZK vállalatokat, hogy vonják ki a tőkéjüket osztrák területekről.⁴⁰⁵ Az utóbbi kitétel egy elvileg szuverén ország esetében meglehetősen izgalmas kérdéseket vet fel.

A fenyegetésekkel párhuzamosan az embargós csatornák felderítése is gőzerővel folyt, és mint láthattuk korábban, valóban több esetben sikerült a nyugati nyomozati szerveknek megakadályozniuk bizonyos szállítmányok célba jutását. Összességében azonban az eredményességük vitatható volt, hiszen újabb és újabb lehetőségek adódtak a szabályok kijátszására. A nyugat-európai cégek szorosabb ellenőrzése miatt mégis nagyobb figyelmet kaptak a nyolcvanas évek elejétől a keleti partnerek az embargós beszerzések területén. Japán, mint Ázsia iparilag legfejlettebb országa, kézenfekvő választás volt a blokk országai szempontjából embargós szállítóként. Japán az amerikai nagyhatalmi szövetségi rendszerbe tartozott ugyan, és az Egyesült Államok be is vonta a szigorított embargós lista összeállításába, amellyel meg akarták akadályozni az elektronikai termékek és licencek Kelet-Európába áramlását,⁴⁰⁶ az ázsiai szigetország mégsem maradt ki teljesen az embargó kijátszásából.

⁴⁰³ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1982-III/II-216. 1982. november 25.

⁴⁰⁴ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1983-III/II-9. 1983. január 13.

⁴⁰⁵ Uo.

⁴⁰⁶ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1981-III/II-200. 1981. október 21.

A Kurimoto nevű japán vállalat az Intercooperation Rt. üzleti partnereként már a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójától jelen volt a magyar kereskedelmi forgalomban: a szigetországban működő amerikai leányvállalatok által gyártott félvezetőket szállított magyar cégeknek.⁴⁰⁷ Fontos szerepet játszott a nyolcvanas évek elején kirobbant Videoton körüli botrány idején is, amikor a Control Data Corporation és a székesfehérvári cég közötti üzletkötésekbe lépett be tranzitorként.⁴⁰⁸ A japán cég tevékenysége nem maradt sokáig észrevétlen az embargós szállításokat ellenőrző amerikai hatóságok előtt: 1985 júliusában a távol-keleti ország hírcsatornáit számoltak be arról, hogy a Kurimoto vállalat COCOM-listán szereplő cikkeket adott el egy szocialista ország nagykövetségén keresztül a vasfüggönyön túlra.⁴⁰⁹ A botrány egy 1983-as szállítás körül robbant ki, amikor az Intercooperation csipek gyártásához szükséges berendezést vásárolt a Kurimototól. Az eszközt először egy tokiói álfelhasználóhoz szállították, majd a magyar nagykövetségen keresztül, diplomáciai postával egy nagykövetségi konténerben utaztatták Budapestre. A végfelhasználó a Mikroelektronikai Vállalat volt.⁴¹⁰

Az eset után az Intercooperation képviselői ellen beutazási tilalmat rendeltek el a japán hatóságok, azonban a szankciót ők maguk sem vették komolyan: a következő év tavaszán ugyanis maga a cég vezérigazgatója kapta meg a beutazó vízumot. Az engedély megadását azzal indokolták, hogy nem embargós technológiák beszerzéséért utazik Obláth György a távol-keleti országba, hanem egy japán étterem megnyitására kíván tárgyalni.⁴¹¹ Arra ugyan nem tért ki az állambiztonsági jelentés, hogy a japán étterem megnyitotta-e kapuit Magyarországon, azonban egy elejtett félmondatból kiderül, hogy 1988-ban a Kurimotónak már létezett egy irodája Budapesten, amelyet az Intercooperation keretein belül hoztak létre.⁴¹²

A csendes-óceáni térségben is kiépült a nyolcvanas évek második felében egy hálózat, amely segítette a szovjet blokkot a tiltott technológiák beszerzésében, és ebben a hálózatban is fontos szerepet játszottak a magyar cégek, magyar külkereskedők. A Kurimoto is tagja volt annak a kapcsolatrendszernek, amely elsősorban Ausztrália és Szingapúr bekapcsolásával igyekezett észrevétlenül embargós termékeket a szocialista országokba csempészni. Az ausztrál kormányra

⁴⁰⁷ ÁBTL 3.1.2. M-41115/6. 17. „Győri” fn. ügynök jelentése, 1980. április 27.

⁴⁰⁸ ÁBTL 3.1.2. M-41115/6. 27. „Győri” fn. ügynök jelentése, 1980. június 23.

⁴⁰⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-149. 1985. augusztus 8.

⁴¹⁰ Uo.

⁴¹¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1986-III/I-105. 1986. május 30.

⁴¹² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1988-III/II-132. 1988. július 6.

nagy nyomást gyakoroltak a távoli földrész fejlett technológiát gyártó vállalatai, hogy engedélyezze termékeiknek a Szovjetunióba és a szatellitországokba való szállítását.⁴¹³ Bár Ausztrália nem írta alá a COCOM-egyezményt, hivatalosan nem engedett ennek a követelésnek, és nem fordult szembe az USA elvárásaival. Az illegális szállítások lebonyolításán mégis dolgozott egy „beszerzési csoport” Ausztráliában, amelynek irányítását magyarok végezték.⁴¹⁴ Reexport útján egy francia pártvállalat speciális termékeket szállított Magyarországra Ausztrián keresztül, egy Ewetco nevű svájci cég közreműködésével – a bonyolult áttételeken keresztül realizált üzlet szervezését korábban a Kurimoto szállításait is koordináló magyar állampolgár intézte.⁴¹⁵ Az Ewetco egy állambiztonsági jelentés szerint 1987. május 28-án tartotta budapesti irodájának megnyitó ünnepségét. Kissé homályos megfogalmazás szerint a képviselő „mindenféle kereskedelmi tevékenység” folytatásával foglalkozott, de a Budapesten működő svájci nagykövetség nem ismerte a céget, nem tudtak annak megnyitásáról.⁴¹⁶

A déli féltekén működő magyar beszerzési hálózat tevékenységére az amerikai nagykövetség hívta fel az ausztrál titkosszolgálat, az ASIO figyelmét, ugyanis annak ellenére, hogy a kontinensnyi ország nem volt tagja a multilaterális COCOM-egyezménynek, mint minden amerikai nagykövetségen, itt is dolgozott egy különítmény, amelynek feladata az embargós termékek forgalmának az ellenőrzése volt.⁴¹⁷ A figyelmeztetés után az ausztrál elhárítás szigorított vámenőrzés alá vonta az egyik gyanúsítottat, Kiska Gábort. Kiska a Sydney-ben szolgálatot teljesítő magyar kereskedelmi attasé, dr. Kiska Ferenc fia volt, akinél az ellenőrzés során tiltólistán szereplő számítástechnikai alkatrészeket találtak, így a hatóságok kiutasították az országból.⁴¹⁸ Az esetről a nyugati sajtó széles körben tudósított, miután az AP hírügynökség 1987. október 19-én egy közleményben hozta nyilvánosságra a történeteket.⁴¹⁹ Kiska Gáborra gyakori szingapúri útjai miatt figyelt fel az ausztrál titkosszolgálat, egy ottani kereskedőn keresztül juttatta tovább a beszerzett árut Európába egy fiktív hajózási társaság segítségével.⁴²⁰

⁴¹³ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1988-III/I-177. 1988. szeptember 9.

⁴¹⁴ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/II-211. 1987. október 30.

⁴¹⁵ Uo.

⁴¹⁶ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/II-100. 1987. május 25.

⁴¹⁷ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1988-III/I-65. 1988. április 1.

⁴¹⁸ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/II-201. 1987. október 16.

⁴¹⁹ *East bloc export scheme alleged*. AP, 1987. október 19. http://www.joc.com/maritime-news/east-bloc-export-scheme-alleged_19871019.html

⁴²⁰ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/3-116. 1987. december 2.

A rajtaütéskor is éppen Szingapúrba készült, és 99 ezer USD értékű számítástechnikai berendezést szállított a táskájában.⁴²¹ Az ausztrál hatóságok a történetekért a kereskedelmi tanácsost, Kiska Ferencet tették felelőssé, és elvárták, hogy a „kétoldalú kapcsolatok megóvása érdekében” a magyar kormány hazahívja a diplomatát.⁴²²

⁴²¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1987-III/I-230. 1987. november 24.

⁴²² Uo.

DOLLÁRMILLIÓK NYOMÁBAN

A Mineralimpex valutakitermelésének gyökerei

A botrány kirobbanása

A magyar érdekeltségbe tartozó vegyesvállalatok közül az egyik legsikeresebb a hetvenes évek első felében alapított Mineralkontor nevű vállalat volt, amelyet tűzálló anyagok és bányatermékek forgalmazására hoztak létre Bécsben. A céget 49%-os tulajdonrészessel a Mineralimpex jegyezte, és sikere szembeötlő volt: a nyolcvanas évek közepére a harminc legnagyobb osztrák cég között tartották számon: 1983-ban kétmilliárd, 1985-ben már 6,7 milliárd osztrák schilling forgalmat bonyolított,⁴²³ vagyis az anyacégtől a leányvállalathoz kiszervezett üzletek mennyisége és értéke igen jelentős lehetett. A cég irányításáért magyar részről – 1984-es nyugdíjazásáig – Russay István, a Mineralimpex vezérigazgatója volt a felelős, akinek hatalmas magánvagyonra körül 1989-ben – már halála után – politikai botrány kezdett kibontakozni, azonban a rendszerváltás hajnalán a közvélemény figyelme a diktatúra lebontására, a politikai környezet átalakítására fókuszált, így a kérdés megnyugtató tisztázása háttérbe szorult, és csak a sajtó foglalkozott Russay 17 millió dolláros hagyatékával.⁴²⁴ A korabeli viszonyok között szinte elképzelhetetlennek számító vagyon minden bizonnyal a kereskedelmi jutalékokból, vagyis a nyugati partnerek által fizetett kenőpénzekből jött össze. Felmerült a lehetősége annak is, hogy Russay nem saját magának gyűjtötte össze a dollármilliókat svájci és osztrák bankszámlákon, hanem valakik strómanként használták őt.

⁴²³ Vajna 1987, 92.

⁴²⁴ Új Reflektor Magazin, 1989. június 7.

A Mineralimpex vezetőjének halála után a belügyi szervek akciót indítottak a vagyon hazahozatalára, a korabeli értesülések szerint ennek nagy részét sikerült is a Magyar Nemzeti Bankba utaltatni. Sajtóbeszámolók szerint 20 millió dollár, vagyis egymilliárd forint (mai értéken számítva kb. 40 millió dollár, vagyis több mint 11 milliárd forint) került így vissza Magyarországra, és csupán néhány millió dollárról volt kénytelen lemondani a magyar állam, mert ezt az összeget már „átmosták”, és a „tisztá” dollárok – több közvetítő segítségével köszönhetően – osztrák cégekben „dolgoznak”.⁴²⁵ Russay István özvegye végül lemondott örökségéről, és a belügyi szervek vizsgálatai elől elmenekült.

Russay István dollármillióinak története máig nem tisztázott, azonban a levéltári forrásoknak köszönhetően a vagyon felhalmozásának egyes részleteit egészen pontosan rekonstruálni lehet, mint ahogy azt is, hogy a külföldön elrejtett összegek nagysága messze meghaladja a sajtóhírekben megjelent becslést számokét, és a végül hazahozatalra került egymilliárd forint körüli vagyon csupán töredék része a kimentett és „átmosott” dollároknak. A Mineralimpex és vegyesvállalatának felhasználásával folytatott valutakitermelés rálátást nyújthat annak a szisztémának a gyakorlati működésére, amelyről a könyv korábbi fejezetei szóltak, és talán némi képet is alkothatunk a tőkekiáramlás mértékéről, illetve egyes, háttérben tevékenykedő lobbicsoportok érdekérvényesítő képességéről is.

Russay István, a BM ügynöke

Russay István 1918-ban született Szombathelyen polgári család sarjaként: édesapja gépészmérnök volt. Az állambiztonsági életrajzok szerint a két világháború között vette fel a család a Russay nevet, előtte Szabó néven ismerték őket a nyugat-magyarországi városban.⁴²⁶ Russay István 1938-tól a Külkereskedelmi Hivatalban volt gyakornok,⁴²⁷ jogi doktorátusát 1940-ben szerezte meg, s még az év nyarán a belgrádi kirendeltségre került, ahol a két ország közötti kereskedelmi kapcsolatok szervezésével foglalkozott, beosztásánál fogva mind a követet, mind a katonai attasét ismerte, de későbbi önéletrajzaiban határozottan tagad-

⁴²⁵ Uo.

⁴²⁶ ÁBTL 3.1.1. B-95947. 5. Russay István jellemzése, 1954. november 18.

⁴²⁷ ÁBTL 3.1.2. M-35425. 28. Jelentés, 1962. január 12.

ta, hogy az akkori titkosszolgálatokhoz bármi köze lett volna.⁴²⁸ Ennek azért lehetett jelentősége, mert a BM információi szerint édesapja a katonai hírszerzés tisztjeként szolgált,⁴²⁹ de a második világháború alatt ő maga is a 2. VKF-nek, vagyis a korabeli katonai felderítésnek dolgozott.⁴³⁰

A háború befejezése után ismét felvette a munkát a hivatalban, majd 1945 nyarán az újonnan megalakított Külkereskedelmi Igazgatóság faosztályának vezetőjévé nevezték ki, és 1946-ban már miniszteri biztосként felügyelte a fake-reskedelmet, és irányította az államosítások előkészítését.⁴³¹ Meglepően gyors karriert futott tehát be Russay a háború lezárása után, akkor, amikor a hozzá hasonló beosztásban dolgozó emberek többségét népbírószági eljárás alá vonták. Ez azért is érdekes, mert még évekkel később írt önéletrajzában, illetve jellemzéseiben sem találhatunk arra utalást, hogy részt vett volna bármilyen földalatti mozgalomban a háború idején, támogatta volna az illegális kommunista pártot vagy a munkásmozgalom szervezeteit. Sőt határozottan arisztokrata körökben mozgott, jó viszonyt ápolt a Tószeghy-Freund családdal, az ő vállalatuknál dolgozott kereskedelmi karrierjének megkezdése előtt, de a család későbbi meghurcoltatásakor sem történt Russaynak semmiféle bántódása, pedig a vagyonek Kobzás és kitelepítés után, 1954-ben még egy nagyszabású kémkedési pert is kreáltak a család és ismerősei köré, amelyben több halálos ítélet is született.⁴³²

Russay 1948-ig sokat utazott Ausztriába különböző kereskedelmi tárgyalásokra, széles ismeretségre tett szert az osztrák üzleti világban, amelyet később sikerrel kamatoztatott. 1954 őszétől kezdett újra Bécsbe járni, ekkor az államvédelem beszervezte.⁴³³ Ügynöki munkája során olyan személyekkel való kapcsolat kiépítésére kapott feladatot tartótisztjétől, akiknek segítségével évtizedek múlva le tudta bonyolítani az üzleti visszaéléseit: Heinrich Korzil cégtulajdonost, aki jelentős amerikai kapcsolatokkal rendelkezett⁴³⁴ és Ladislaus Wagnert, a budapesti kereskedelmi attasét is célszemélyként jelölték ki számára.⁴³⁵ Mindemellett aktívan bekapcsolódott az Osztrák Kommunista Párt támogatására kiépített

⁴²⁸ ÁBTL 3.1.2. M-35425. 29. Jelentés, 1962. január 12.

⁴²⁹ ÁBTL 2.7.3. Szakelosztó 6-7/170/88. Jelentés, 1988. április 7.

⁴³⁰ ÁBTL 2.7.1. ÁBTL 1980-III/II-160. 1980. augusztus 18.

⁴³¹ ÁBTL 3.1.2. M-35425. 31. Jelentés, 1962. január 12.

⁴³² Borvendég 2013.

⁴³³ Uo. 40.

⁴³⁴ ÁBTL 3.1.2. M-23641. 26. Jelentés, 1957. augusztus 16.

⁴³⁵ ÁBTL 3.1.2. M-23641. 76. Jelentés, 1958. május 14.

kereskedelmi tevékenységbe is,⁴³⁶ vagyis jól ismerte a titkos jutalékok rendszerén keresztül folytatott párttámogatási szisztémát. Jelentéseiből kiderül, hogy az ötvenes évek közepétől kezdve az energiahordozók kereskedelmébe (fa-, szén- és olajüzletek) – a Magyar Külkereskedelmi Bank közreműködésével – elsősorban az osztrák pártvállalatokat kapcsolták be: az elvárás az volt, hogy „támogatni kell ezeket a cégeket, egyenlő feltételek mellett azonban előnyben kell részesíteni” őket.⁴³⁷

1961-ben fordulat következett be az állambiztonsággal fenntartott kapcsolatában: kizárták a hálózathoz. Önmagában nem a kizárás ténye az érdekes a későbbi történések szempontjából, hanem az okok, amiért a belügy meg akarta vele szakítani az együttműködést. Több forrásból származó információ is utalt arra, hogy Russay juttatásokat fogad el különböző nyugati partnerektől, vagyis – elsősorban osztrák cégek – korrumpálják.⁴³⁸ Egészen pontosan egy faipari és egy papíripari cégtől kapott évente 15-20 ezer schillinget azért, hogy információkat adjon a magyar vállalatok üzleti terveiről.⁴³⁹ Philipp Tibor,⁴⁴⁰ az állambiztonság kémelhárításának alosztályvezetője szerint ráadásul az Egyesült Államok hírszerzése érdeklődött a magyar külkereskedő után, egyes értesülések szerint az ellenséges szerv számára Russay „rendes ember” volt, és az amerikai titkosszolgálat aggodott a külkereskedő esetleges ellehetetlenítése miatt, vagyis félték attól, hogy korrupciós ügyei maguk után vonják az elbocsájtását, és ezzel megszűnik a magyar külkereskedelem felé az információcsatornájuk.⁴⁴¹ Az aggodalom nem volt alaptalan, ugyanis a Külkereskedelmi Minisztérium sem nézte jó szemmel hivatalnokának visszaélésgyanús üzleteit, így eltávolítását kilátásba helyezték, a belügy pedig javasolta rendkívüli helyzet esetén Russay közbiztonsági őrizetbe vételét az ellenséggel való kooperáció gyanúja miatt.⁴⁴² Hamarosan azonban felülbíralták döntésüket: Russay túl sok értékes kapcsolattal rendelkezett ahhoz, hogy az állambiztonság lemondjon róla, ráadásul bíztak abban, hogy visszafordítva fel tudják használni az amerikai hírszerzés ellen.⁴⁴³ Ez utóbbi terv azonban

⁴³⁶ ÁBTL 3.1.2. M-23641. 11. Jelentés, 1957. szeptember 12.

⁴³⁷ ÁBTL 3.1.2. M-35425. 90. Jelentés, 1962. január 22.

⁴³⁸ ÁBTL 3.1.1. B-95947. 50. Javaslat közbiztonsági őrizetbe vételre, 1961. október 10.

⁴³⁹ ÁBTL 3.1.1. B-95947. 120. Jelentés Karasz Lajos vezérőrnagy számára Russay István ügyéről, 1967. július 27.

⁴⁴⁰ Pályaképét lásd a NEB honlapján, a Tudástár menüpont alatt.

⁴⁴¹ ÁBTL 3.1.1. B-95947. 49. Tájékoztató jelentés, 1961. július 11.

⁴⁴² ÁBTL 3.1.1. B-95947. 50. Javaslat közbiztonsági őrizetbe vételre, 1961. október 10.

⁴⁴³ ÁBTL 3.1.2. M-35425. 40. Jelentés, 1962. január 12.

nem jött össze, mert az amerikaiak állítólag gyanakodni kezdtek, és a magyar hírszerzés csalétkeként tekintettek rá a továbbiakban.⁴⁴⁴

Russay tehát folytatta ügynöki munkáját, és a magyar külkereskedelem prominens személyiségei sorra megjelennek jelentéseiben, de jellemzően továbbra is a magyar és az osztrák kapcsolatokra volt ráállítva: munkájának mindvégig kiemelt célpontja volt Heinrich Korzil és Ladislaus Wagner. 1967-ben felmerült Russay neve a KKM egyik főosztályvezetői posztjának jelöltjeként, azonban sem a minisztérium döntéshozó vezetői, sem a párt nem támogatta kinevezését.⁴⁴⁵ Ennek ellenére sokkal magasabb beosztásba került: 1969-ben a Mineralimpex vezérigazgatója lett. 1971-ben az állambiztonság kizárta az operatív hálózathoz, mivel pozíciója miatt a továbbiakban csakis hivatalos kapcsolatként tarthattak igényt segítségére.⁴⁴⁶

Russay állambiztonsági beszervezési dossziéjának anyagai között két aprócska kérdőjegy tanúskodik arról, hogy vállalatvezetői posztja felkeltette a társszerv érdeklődését is. Az MNVK-2. 1969. december 12-én,⁴⁴⁷ valamint 1970. november 24-én⁴⁴⁸ kérte a kémelhárítástól Russay hálózati azonosítását. Ez arra utal, hogy a katonai felderítés a tippkutatás érdekében megkezdte az olajkereskedelmi vállalat vezetőjének feldolgozását. Információnk nincs arról, hogy a Mineralimpex vezérigazgatója az MNVK-2. megnyertje vagy hivatalos kapcsolata lett volna a későbbiekben, azonban látni fogjuk, hogy olyan befolyásos ember (is) állt a háta mögött, aki karrierjének hajnalán a katonai hírszerzés embereként debütált történetünkben: Salusinszky István.

Heinrich Korzil titokzatos kapcsolata a Szovjet Hadsereggel

1969 nyarán a Magyarországon ideiglenesen állomásozó Szovjet Hadsereg Déli Hadseregcsoportjának (DHCS) Elhárító Osztálya azzal a kéréssel fordult a magyar belügyi szervekhez, hogy kísérik figyelemmel egy osztrák kereskedő, Heinrich Korzil beutazásait, és ellenőrizték magyar kapcsolatait, illetve üzletkötése-

⁴⁴⁴ ÁBTL 3.1.1. B-95947. 76. Tájékoztató jelentés, 1964. január 8.

⁴⁴⁵ ÁBTL 3.1.1. B-95947. 121. Jelentés Karasz Lajos vezérőrnagy számára Russay István ügyéről, 1967. július 27.

⁴⁴⁶ ÁBTL 3.1.1. B-95947. 161. Javaslat „Vadász” fn. informátor kizárására, 1973. június 28.

⁴⁴⁷ ÁBTL 3.1.1. B-95947. 151. Kérdőjegy, 1969. december 12.

⁴⁴⁸ ÁBTL 3.1.1. B-95947. 152. Kérdőjegy, 1970. november 24.

it.⁴⁴⁹ Annyi információt adtak a magyar társszervnek, hogy Heinrich Korzil az 1955-ös osztrák államszerződés megkötéséig az amerikai hírszerzés ügynökeként dolgozott a megszállt fővárosban: „Karl” és „Heinc” fedőnéven katonai, politikai és gazdasági jellegű adatokat gyűjtött a szövetségesek számára. Sz. Brazgunov szovjet tanácsadó lett az operatív munka összekötője a két szerv között: „Kérem [Kukk István elvtársat],⁴⁵⁰ utasítsa az illetékes osztályt, hogy beszéljék meg velem Korzil feldolgozását a szovjet katonai elhárító osztály bevonásával.”⁴⁵¹

Korzil már évekkel korábban a BM látókörébe került, és – mint olvashattuk – Russayt már az ötvenes években megbízták tanulmányozásával. 1957-ben megállapították róla, hogy a háború alatt állítólag SS-tisztként szolgált,⁴⁵² majd amerikai hadifogságba esett, és különböző táborokban széles ismeretségre tett szert, ennek köszönhetően nagyon jó kapcsolata volt különböző USA-beli cégekkel, különösen a szénexportőr vállalatokkal.⁴⁵³ Russay szerint ekkor egy bécsi szénkereskedelmi cég beltagja volt, és több nagy amerikai szénbánya képviselőjét látta el Ausztriában, sőt az osztrák állami vállalatok szénimportját is ő finanszírozta.⁴⁵⁴ A magyar külkereskedő tartótisztjének értékelése szerint „Korzil kapcsolatai miatt hírszerzésre felhasználható személy. [...] Feladatul adom [Russay] Korzillal való kapcsolatának elmélyítését és tanulmányozását.”⁴⁵⁵ Ezt a feladatot Russay teljesítette is, bár az elmélyített kapcsolatot nem hírszerzésre használta.

Sajnos a szovjet elhárítás évekkel későbbi bekapcsolódása az ügybe eléggé homályos, hiszen nem adtak át minden információt a magyaroknak, így a BM nem ismerhette az okokat, miért vált olyan fontossá számukra Heinrich Korzil személye 1969-ben, éppen akkor, amikor Russay az energiahordozó-kereskedelmi vállalat vezetője lett. Ettől kezdve azonban a bécsi szénkereskedő minden lépését szemmel tartották, amint átlépte a nyugati határt. A jelentésekből kiderül, hogy Korzil 1960-tól (más jelentések szerint 1965-től) kezdve rendszeres látogatója volt a magyar külkereskedelmi vállalatoknak, különösen a Ferunionnak.⁴⁵⁶ Az előzmények ismeretében nem meglepő, hogy a magyar határőrök be-

⁴⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O-15485. 5. Javaslat „Direktor” fedőnéven személyi dosszié nyitására, 1970. december 22.

⁴⁵⁰ Kukk István rendőr ezredesként ekkor a III/II. Csoportfőnökség első csoportfőnök-helyettese volt. Pályaképét lásd a NEB honlapján, a Tudástár menüpont alatt.

⁴⁵¹ ÁBTL 3.1.5. O-15485. 9. Sz. Brazgunov feljegyzése Kukk Istvánnak, 1969. december 8.

⁴⁵² ÁBTL 2.7.3. Szakelosztó 6-7/170/88. 1988. április 7.

⁴⁵³ ÁBTL 3.1.2. M-23641. 19. Jelentés, 1957. szeptember 19.

⁴⁵⁴ ÁBTL 3.1.2. M-23641. 26. Jelentés, 1957. augusztus 16.

⁴⁵⁵ Uo.

⁴⁵⁶ ÁBTL 3.1.5. O-15485. 36. Jelentés, 1970. szeptember 5.

engedték az országba az egykori állítólagos amerikai ügynököt, hiszen egyrészt a szovjet szervek tájékoztatásáig feltehetően a magyar állambiztonság nem ismer- te Korzilnak az amerikai hírszerzéshez kötődő előéletét, valamint bíztak abban, hogy Russayn keresztül felhasználhatják a saját céljaikra.

Az állambiztonság a Ferunionnál megbízható forrásokat keresett Korzil tár- gyalópartnerei között, akiken keresztül információkat szerezhettek róla. Találtak is két aktív hálózati embert: Torontáli Sándort és Povinyecz Istvánt. Torontáli a Ferunion főosztályvezetőjeként dolgozott 1958-tól, de előtte – 1948 és 1952 között – az államvédelem hivatásos állományú tisztje is volt.⁴⁵⁷ A BM 1960-ban szervezte be Torontálit, de hiába volt a szervhez megkérdőjelezhetetlen a lojali- tása, mindenki tudta róla, hogy egykori ávéhás, ráadásul régi belüleges kollégái rendszeresen látogatták munkahelyén is, így fedését lehetetlen volt fenntartani. A külföldi partnerekhez is hamar eljutott Torontáli kétes múltjának híre, így leg- fontosabb feladatát, a III/V. Csoportfőnökség, vagyis az operatív-technikai rész- leg számára végzett beszerzéseket sem tudta tovább folytatni.⁴⁵⁸

A „Pénzes” fedőnéven dolgozó Povinyecz ügynöki munkája már hatéko- nyabbnak bizonyult, hiszen hivatásos állományban nem szolgált korábban, így dekonspirálódásától kevésbé kellett tartani, mégis tapasztalt volt a titkosszolgá- lati munkában, hiszen 1958–1960 között az izraeli magyar kereskedelmi kiren- deltség munkatársaként dolgozott, és ezt leszámítva is többször járt szolgálati kiküldetésben titkos megbízatásokkal Nyugaton.⁴⁵⁹

„Pénzes” valóban hasznos forrásnak bizonyult, hamarosan jelentette is a leg- fontosabb tudnivalókat a kémelhárításnak. Heinrich Korzil az 1962-ben bejegy- zett Baustoffimportkontor többségi tulajdonosa volt, közvetlen üzlettársaként és partnereként Richard Monghy szerepelt.⁴⁶⁰ A vállalat alapítójeként jegyzett százezer schillingből Korzil hatvanezret fizetett be.⁴⁶¹ A cég keleti üzletfeleitől építőanyagokat vásárolt fel, elsősorban Lengyelországból és Magyarországról szereztek be termékeiket.⁴⁶² Korzilék kezdetben évi 100-200 ezer dollár értékben vásároltak különböző építőipari termékeket a Ferunionon keresztül, azonban a hetvenes évek elejére az üzletkötések látványosan csökkentek.⁴⁶³ „Pénzes” meg-

⁴⁵⁷ ÁBTL 3.1.5. O-15485. 20. Jelentés, 1970. január 16.

⁴⁵⁸ ÁBTL 3.1.5. O-15485. 25–26. Jelentés, 1970. január 29.

⁴⁵⁹ ÁBTL 3.1.5. O-15485. 23. Jelentés, 1970. január 16.

⁴⁶⁰ ÁBTL 3.1.5. O-15485. 34. Jelentés Sz. Brazgunov tanácsadó elvtársnak, 1969. július 21.

⁴⁶¹ Uo.

⁴⁶² Uo.

⁴⁶³ ÁBTL 3.1.5. O-15485. 36. Jelentés, 1970. szeptember 5.

állapítása szerint az osztrák kereskedő beutazásai Magyarországra nem voltak arányban a megkötött szerződések értékével. Évente három-négy alkalommal látogatott hazánkba, de leginkább csak tárgyalásokat, beszélgetéseket folytatott különböző vállalatok vezetőivel, mintha csak információgyűjtést végezne, és egyre kevesebb üzletet bonyolított.⁴⁶⁴ Az üzletkötések csökkenésével párhuzamosan jelent meg a szovjet titkosszolgálat is a történetben. 1970. január 1-jétől 1973 februárjáig a korábbi tendenciával ellentétben Heinrich Korzil mindössze egy ezer dollár értékű mintakollekciót vásárolt a Feruniontól, annak ellenére, hogy magyarországi beutazásai sűrűsödtek.⁴⁶⁵ 1971 elejétől vált látogatásainak célpontjává a Mineralimpex, de a gyakori tárgyalások ellenére konkrét üzletkötés nem történt. A szovjet elhárítás kérésére a magyar titkosszolgálat kiterjesztette Korzil figyelését, és szállodai szobájába minden alkalommal 3/e és 3/r rendszabályt vezettek be, vagyis lehallgatókészüléket és rejtett kamerát telepítettek a helyiségbe.⁴⁶⁶ Az ellenséges hírszerző szervekkel való kapcsolat gyanúja azonban nem igazolódott. Ezek után joggal merülhet fel bennünk a kérdés, hogy valóban ez a feltételezés vitte-e rá a szovjeteket Heinrich Korzil megfigyelésére. A kételkedést az is erősíti, hogy a BM további adatgyűjtést tervezett a megszálló csapatok operatív osztálya vezetőjének kérésére, azonban a titkos kutatást az osztrák kereskedő szállodai szobájában már nem tudták végrehajtani, mert a szovjetek az utolsó pillanatban leállították a magyar társszervet; nem bíztak meg a magyarok diszkrét munkájában, féltek az esetleges dekonspirációtól.⁴⁶⁷ Ekkor már két éve folyamatos ellenőrzés alatt tartották Korzilt, és a magyar kémelhárítók semmiféle kontárságot nem követtek el, nem buktak le a szobák bedrótozásakor és a külső figyelésekkor sem. Miért féltek akkor a szovjetek, hogy ezúttal nem tanúsítanának kellő elővigyázatosságot? Vagy esetleg arról lehetett szó, hogy olyasmit találhattak volna, ami nem tartozott rájuk? Esetleg a szovjetek éppen ezért saját maguk végezték el a munkát? 1972 márciusában – nagyjából a házkutatás lefűjása után két héttel – mindenesetre a szovjetek közvetlenül is bekapcsolódtak az operatív munkába: az egyik elhárítótisztjuket bevezették Korzil ismeretségi köreibbe mint a szovjet kereskedelmi kirendeltség megbízottját.⁴⁶⁸

A végkifejlet ismeretében nagyon megalapozottnak látszik az a feltételezés, hogy a titokzatos érdeklődés a szovjetek részéről, valamint a Mineralimpexszel

⁴⁶⁴ Uo. 37.

⁴⁶⁵ ÁBTL 3.1.5. O-15485. 82. Jelentés, 1973. február 14.

⁴⁶⁶ ÁBTL 3.1.5. O-15485. 81. Jelentés, 1972. december 2.

⁴⁶⁷ ÁBTL 3.1.5. O-15485. 66. Összefoglaló jelentés, 1972. február 15.

⁴⁶⁸ ÁBTL 3.1.5. O-15485. 70. Jelentés, 1972. március 2.

megkezdett tárgyalások nem függetlenek egymástól. Russay és Korzil többéves ismeretsége végre valójában elmélyülhetett abban a pillanatban, amikor a magyar kereskedő egy önálló vállalat élére került. Hivatalosan szokásos külkereskedelmi ügyletekről tárgyaltak egymással Korzil látogatásai alkalmával, például ciprusi krómérc és görög bauxit reexportja vagy különböző switchügyletek kerültek szóba,⁴⁶⁹ azonban arról nem szólt semmilyen jelentés, hogy egy közös vállalat alapítása is felmerült volna kettejük között, pedig időközben – az állambiztonság számára észrevétlenül – létrejött Bécsben a Mineralimpex és a Baustoffimport-kontor közös vállalkozása, a Mineralkontor. Russay vállalatvezetői kinevezése előtt is foglalkozott már a Mineralimpex azzal, hogy egy vegyesvállalatot alapítson Ausztriában, amelyen keresztül intézhetnék a nyugati szállításaikat, azonban akkor még nem Heinrich Korzil cége merült fel lehetséges partnerként, hanem a vállalat egyik régi üzletfelét említik mint lehetséges társtulajdonost.⁴⁷⁰ A Mineralimpex bécsi képviselőjének 1969–1970 közötti jelentéseiben elő sem kerül Korzil neve, azonban Russay kinevezésével új irányt vettek a tárgyalások, és 1973 folyamán létrehozták a Mineralkontort (a cég a tényleges munkát egyes adatok szerint csak 1975-ben kezdte meg), és a szovjet érdeklődés Korzil személye iránt hirtelen alábbhagyott. 1974. június 17-én a magyar kémelhárítás azzal zárta le a Heinrich Korzil megfigyelési anyagait tartalmazó „Direktor” fedőnevű dossziét, hogy „ügynöki, technikai és egyéb intézkedéseink eredményei a személyére felmerülő gyanús körülményeket nem erősítették meg, továbbá a szovjet áb. szervek ismételt kéréssel felénk »Direktorra« vonatkozóan nem fordultak”, ezért dossziéját irattározták, és a rá fókuszáló operatív munkát befejezték.⁴⁷¹

A szovjetek érdeklődése Heinrich Korzil iránt igencsak fontosnak tűnik a történet szálainak további értelmezéséhez. Miért engedték meg előtte évekig, hogy bejárjon Magyarországra minden következmény nélkül, ha valóban azért kérték volna a figyelését, mert korábban az amerikai hírszerzésnek dolgozott? Korzil figyeltetésének kezdete egybeesett Russay vezérigazgatói kinevezésével, amely már önmagában is váratlan fordulat volt, hiszen láthattuk, hogy alig két évvel korábban még főosztályvezetői megbízását sem támogatták felettesei. Éppen ezekben az években született meg – többek között Salusinszky lobbijának köszönhetően – az a szabályozás a magyar gazdasági életben, amely lehetővé tette

⁴⁶⁹ ÁBTL 3.1.5. O-15485. 80. Korzil Heinrich és a Mineralimpex tárgyalásairól szóló jelentés, 1972. december 1.

⁴⁷⁰ ÁBTL 3.2.3. Mt-362. 66. Jelentés, 1969. május 30.

⁴⁷¹ ÁBTL 3.1.5. O-15485. 90. Javaslat, 1974. június 17.

a külföldi vegyesvállalatok alapítását, és láthattuk, hogy több vállalat élt is ezzel a lehetőséggel. Azt is láthattuk, hogy a katonai felderítés azonnal hozzálátott egy saját érdekeltségébe tartozó céghálózat kiépítéséhez, és erősen feltételezhető, hogy a hetvenes évek elején titkosszolgálati jelenlét nélkül nehézkes lett volna bármelyik vállalat számára átjutni a vasfüggönyön. A kémelhárítás azonban – csakúgy, mint a Metalimpex esetében – a Mineralimpex tevékenységét sem látta át. Salusinszky egyik állambiztonsági kartonján azt a nyolcvanas évek elején keletkezett megjegyzést olvashatjuk, hogy ő Russay támogatója.⁴⁷² Salusinszky korábban megnyert volt, és az MNVK-2. a megbízatás lejárta után sem szakította meg teljesen a kapcsolatot egykori megnyertjeivel, az MKB vezérigazgatói posztja ráadásul olyan jelentős pozíció volt, hogy az állambiztonsági szervekkel való együttműködés hivatalos kapcsolat szintjén kötelezőnek minősült.⁴⁷³ Russay és Korzil üzleti kapcsolatának alakulása láthatóan nem volt érdektelen a szovjetek számára sem, és beszédes, hogy éppen akkor állították le a BM tisztjeit az üzletember megfigyeléséről, amikor sikeresen beindították a Mineralkontort Ausztriában. Mindez nem szolgál cáfolhatatlan bizonyítékkal arra nézve, hogy akár az MNVK-2., akár a szovjet titkosszolgálat érintve volt a Mineralkontor működésében, azonban a gyanú eléggé megalapozottnak tűnik, és a bécsi leányvállalat későbbi tevékenysége, valamint a visszaélései ellen folytatott nyomozás eredménytelensége csak erősíti a feltételezést, hogy szovjet háttérérdekek is húzódhattak az ügy mögött.

Olajügyek a szocializmusban

„Árulók” az olajbizniszben

1980 júliusában újra ellenőrzés alá vonta a kémelhárítás Russayt és Korzilt – ezúttal nem szovjet, hanem saját kezdeményezésre – különösen nagy értékre

⁴⁷² ÁBTL 2.7.1. NOIJ karton, Salusinszky István.

⁴⁷³ Erre utal egy állambiztonsági jelentés is: „A bank igazgatója dr. Salusinszky István elvtárs, a könyvelési főosztály vezetője Hermann Mihály elvtárs. Mindketten megbízható, becsületes, magas képzettségű szakemberek. A társszerv mindkettejükkel hivatalos kapcsolatban áll. Felhasználásukat a mi vonalunkon célszerűnek tartjuk.” ÁBTL 3.2.5 O-8-182. 61. Jelentés, 1968. március 9.

elkövetett deviza-bűncselekmény és vesztegetés gyanúja miatt,⁴⁷⁴ és „Árulók” fedőneven operatív nyomozást kezdtek a két üzletember ellen. A nyomozás fedőneve feltehetően onnan származott, hogy az első jelentésekben még szó sem volt gazdasági visszaélésekről, a bizalmas adatgyűjtést kémkedés gyanúja miatt kezdték meg, olyan információkat kaptak ugyanis, hogy Russay (célszemély fedőneven „Máté”) a KKM egyik főosztályvezetőjével arról beszélt, miképpen lehetne a magyar–szovjet kereskedelmi tárgyalások eredményességét megakadályozni úgy, hogy „abba jogilag ne köthessenek bele”.⁴⁷⁵ Sajnos arra utaló adat nincs, hogy konkrétan milyen kereskedelmi tárgyalást igyekezett meghiúsítani Russay, de feltehetően olajimportról volt szó, hiszen a Mineralimpex fő profilja az olajtermékek forgalmazása volt.

Ma már köztudott, hogy Moszkva olaja fontos szerepet játszott az ország valutaszerzésében, hiszen jóval nagyobb mennyiséget szállítottak hazánkba, mint amennyire az országnak szüksége volt.⁴⁷⁶ A fennmaradó mennyiséget vagy nyersolajként, vagy feldolgozva reexport formájában továbbítottuk Nyugatra, mindezt hivatalosan a szovjetek háta mögött, valójában azonban tudtak róla, de szemet hunytak az üzletek felett, hiszen tisztában voltak vele, hogy az ország gazdasági stabilitásának megőrzéséhez szükséges a fekete arannyal való üzletelés – és feltehetően érdekeik is fűződtek a manipulációkhoz. Pulai Miklós szerint ezekből az olajügyletekből évente 300 millió dollár jött be az országba.⁴⁷⁷ A Szovjetunió azonban maga is komoly gazdasági problémákkal küzdött a nyolcvanas évek elejére, amelyet fokozott az afganisztáni háború megindítása, és betetőzte az USA által kiprovokált űrversenyben való kényszerű részvétel. Mindennek következtében 1981-ben Brezsnyev arról tájékoztatta Kádárt, hogy évi másfél millió tonna olajjal kevesebbet fognak Magyarországra szállítani, amely az eddigi kontingensnek több mint 10%-a volt, vagyis komolyan érintette az olajból származó eddigi bevételi forrásokat.⁴⁷⁸

Az olajtermékek külkereskedelmét a Mineralimpex bonyolította, és a Nyugatra szánt termékek jelentős részét a Mineralkontoron keresztül szállították a vevőkhöz: „A Szovjetunióból kapott benzin Nyugatra történő exportálásával és a Mineralkontor felesleges bekapcsolásával a népgazdaságot jelentős kár éri.”⁴⁷⁹ –

⁴⁷⁴ ÁBTL 2.7.3. Szakelosztó 6-7/170/88. 1988. április 7.

⁴⁷⁵ ÁBTL 2.7.1. NOI 1980-III/II-158. 1980. augusztus 15.

⁴⁷⁶ Mong 2012, 179–182.

⁴⁷⁷ Mong 2012, 180.

⁴⁷⁸ Mong 2012, 179.

⁴⁷⁹ ÁBTL 2.7.1. NOI 1981-III/II-61-67/12. 1981. március 27.

állapította meg a kémelhárítás. A Mineralkontorról tudjuk, hogy kiemelkedően nyereséges vállalkozás volt a nyolcvanas években.⁴⁸⁰ A vegyesvállalat többször módosított alapító szerződése szerint 1990-ig kizárólagos jogosultságot kapott az ásványolaj- és bányászati termékek forgalmazására Ausztria, Svájc és az NSZK viszonylatában, ezzel gyakorlatilag a magyar–osztrák külkereskedelmi forgalom 35%-át bonyolította a korszakban.⁴⁸¹ 1984. január 1-jétől 1990-ig pedig feltétel nélkül megkapta a vegyesvállalat a Mineralimpextől „az egyedárusítási jogot, és az importot is annak bevonásával” végezték.⁴⁸² Richard Monghy, a Mineralkontor egyik vezető beosztású alkalmazottja, aki már a hatvanas években is Korzil jobbkezeként vett részt az osztrák kereskedő magyarországi ügyleteiben, információkat szolgáltatott ki – feltételezhetően nem szándékosan – a BM embere számára a bécsi vegyesvállalat működéséről. Tudomása szerint a cég megszületése után, 1973-ban Russay és Korzil között egy titkos megállapodás kötöttetett arról, hogy a cég nyereségének egy részét egy svájci bankszámlán helyezik el. Hivatalosan ugyan a Mineralkontor nem termelt nyereséget,⁴⁸³ azonban Magyarországról az MKB úgynevezett 1999-es számláján keresztül került az állítólag „nem is létező” haszon a zürichi Cantrade Bankba, amelyen a két üzletember fele-fele részben osztozott.⁴⁸⁴ Az MKB bekapcsolása az illegális jövedelmek mozgatásába arra utal, hogy semmiképpen sem egy vállalatvezető magánakciójának lehetünk tanúi. A Mineralkontor megalapításakor az MKB vezetője Salusinszky István volt, a vegyesvállalatok alapítását lehetővé tevő rendelet megszületésének egyik legfőbb szorgalmazója és – mint korábban már említettem – Russay pártfogója. A bankvezér nemcsak ráláthatott a Mineralkontor pénzügyeire, de üzletkötéseibe is beleszólása volt, ugyanis az MKB saját vállalata, a Centropa is becsatlakozott a Mineralimpex bécsi leányvállalatának tevékenységébe. 1983-ban arról szerzett tudomást a kémelhárítás, hogy a bécsi Centropa igazgatója, Anton Haim már tíz éve ügynöki tevékenységet végez a Mineralkontor számára: a parafin forgalmazása után 3%-os jutalékot kap a cégtől.⁴⁸⁵ Ez a szerv megállapítása szerint ellenkezett a Külkereskedelmi Minisztérium kereskedelempolitikai irányvonalával, azonban nem lehetett megszüntetni a kapcsolatot, mert az MKB

⁴⁸⁰ Visszaemlékezések szerint a bécsi Hilton szállodában béreltek az irodák számára egy egész szintet. Dézsy Zoltán személyes közlése.

⁴⁸¹ ÁBTL 2.7.3. Szakelosztó 6-7/170/88. 1988. április 7.

⁴⁸² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-169. 1984. augusztus 29.

⁴⁸³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1986-III/II-130-133/6. 1986. július 9.

⁴⁸⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-82. 1984. április 27.

⁴⁸⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-29. 1983. február 10.

korábbi vezetője – vagyis Salusinszky – „személyesen kérte, [...] hogy az ügynök további alkalmazása fennálljon.”⁴⁸⁶ Salusinszky utódja 1980-ban Demcsák Sándor lett, a Mineralkontor valutakitermelésének „fénykorában” már ő igazgatta az MKB-t.

A kémelhárítás igyekezett ellenőrizni az MKB-t érintő információkat, és megállapították, hogy a megnevezett 1999-es bankszámla valóban létezik. A számla „kiemelt titkosságú” volt, és négy, egyenként 22–25 millió dolláros tételt tartalmazott a vizsgálatkor – vagyis közel 100 millió dollárt.⁴⁸⁷ A számlán lévő pénzeket egy Andre nevű cég számlájára utalták át rendszeresen.⁴⁸⁸ A nyomozás során további, a visszaélésekben érintett számlákat is felderítettek, amelyeket szintén a Magyar Külkereskedelmi Bankban vezettek. Az 1954-es számlára a Mineralkontor adózatlan jövedelmének egy részét utalták, amelynek 50%-a Svájcba került – ezen Russay és Korzil fele-fele arányban osztozott –, a fennmaradó rész állítólag a Mineralimpex eredményességét javította,⁴⁸⁹ bár egy későbbi információ alapján a BM arra a megállapításra jutott, hogy a Mineralkontor legális jövedelmét alaptőke-emelésre fordították, így az anyavállalathoz és a magyar népgazdasághoz egy fillér sem jutott belőle.⁴⁹⁰ Tíz év alatt 400 ezer schillingről 30 millió schillingre emelték a cég alaptőkéjét. Az MKB kimutatásai szerint 1977 és 1983 között erre a számlára összesen 75 millió schilling érkezett, 1984-ben 24 millió schillinget utaltak rá,⁴⁹¹ 1985-ből nincs adat a jelentésekben, de 1986 első félévében újabb 12,5 millió schilling nyereségátutalás érkezett a bankhoz.⁴⁹² A vizsgálat 1988 áprilisi adatai szerint 1977 és 1988 között összesen mintegy 160 millió schilling ment keresztül a szóban forgó számlán.⁴⁹³ 1980-ban nyitották meg – szintén a Magyar Külkereskedelmi Banknál – a 35010-es számlát, amely a Mineralkontor veszteségeinek fedezetére és az alkotmányos költségkeret biztosítására szolgált. 1980 és 1984 között 70 millió schillinget utaltak rá.⁴⁹⁴ Az alkotmányos költségkeret biztosítását az anyavállalat költségvetéséből volt szokás finanszírozni, és a veszteségek kompenzálása is a tulajdonosként szereplő céget terhelte, vagyis az

⁴⁸⁶ Uo.

⁴⁸⁷ 1984-es árfolyamon számolva 100 millió dollár 4,8 milliárd forintot ért, amelynek mai értéke közel 125 milliárd forint lenne!

⁴⁸⁸ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1984-III/II-87. 1984. május 7.

⁴⁸⁹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1985-III/II-82. 1985. április 30.

⁴⁹⁰ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1986-III/II-130. 1986. július 8.

⁴⁹¹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1985-III/II-82. 1985. április 30.

⁴⁹² ÁBTL 2.7.1. NOJ 1986-III/II-130. 1986. július 8.

⁴⁹³ ÁBTL 2.7.3. Szakelosztó 6-7/170/88. 1988. április 7.

⁴⁹⁴ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1985-III/II-82. 1985. április 30.

elsikkasztott összegek mellett azok pótlására is elvontak a Mineralimpextől sok millió schillinget.

Russay irodai szobáját lehallgatta az állambiztonság, így egyéb manipulációkról is tudomást szerezhettek. Fültanúi voltak például egy beszélgetésnek a vállalatvezető és a főkönyvelő között, amelyben arról szólt az eszmecsere, hogyan lehetne 10-12 millió schillinget olyan számlára könyvelni, amelyről adófizetés nélkül átutalható az összeg Ausztriába. A megoldást abban látták, hogy az összeget Magyarországon tartják, nem számolják el, és ellenőrzés esetén azt közölnék, hogy a kérdéses pénzmennyiség a Mineralkontor számláján van, Bécsben pedig az ellenkezőjét bizonyítanák.⁴⁹⁵ Néhány nappal később már Korzil és Russay között folyt vita arról, hogyan mentsenek ki Ausztriába ötmillió schillinget adómentesen. Arra a megoldásra jutottak, hogy a Mineralimpex tízmillió schillinget átutal a Mineralkontornak, hogy javítsa a hitelképességét, de Heinrich Korzil kívánságára az átutalást Londonon keresztül intézik, mert így már az osztrák fél nevét is fel lehet tüntetni, mint az összeg felének tulajdonosát.⁴⁹⁶ Szintén a Mineralkontor két vezetője közötti beszélgetésből derült ki, hogy egy olyan megbízható személyt kerestek a bécsi vállalathoz, aki ért a számítógéprendszerekhez, és folyamatosan ellenőrzés alatt tudja tartani a cég 8-9 milliárdos (!) forgalmát. Bár a valutánem a beszélgetés során nem hangzott el, Ausztriában működő vállalkozásról lévén szó nyilván schillingre kell gondolnunk – ilyen összegű forgalom esetén valóban nem lehetett túlzás az a korabeli megállapítás, hogy nyugati szomszédunk harminc legnagyobb cége között szerepelt a magyar vegyesvállalat.

A pénzügyi manipulációk tehát olajozottan működtek, s a Mineralkontor tulajdonosai újabb vállalkozást indítottak, ezúttal Münchenben.⁴⁹⁷ A nyugatnémet Mineralkontornak – amely feltehetően 1983-ban kezdte meg a működését – a vezetője „János”, a III/II-7. Osztály operatív kapcsolata lett.⁴⁹⁸ A két azonos néven működő vállalkozás nyilvánvalóan megnehezítette tevékenységük nyomon követését és ellenőrzését, a kémelhárítás jelentéseiben sincs szétválasztva a két vállalat. Feltehetően az alapítók célja éppen ez volt. A müncheni vállalatról kevesebbet tudunk. „János” nem mert visszatérni Magyarországra, félt a megtorlástól. Visszaemlékezése szerint a cég irányítását csak névleg végezte, az üzletköté-

⁴⁹⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-167. 1983. augusztus 24.

⁴⁹⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-174. 1983. szeptember 2.

⁴⁹⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1981-III/II-134. 1981. július 14.

⁴⁹⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-4. 1984. január 6. „János” kiléte az eddig feltárt levéltári források alapján nem beazonosítható.

sekről egymaga nem dönthetett. A tulajdonosok akaratának megfelelően csupa előnytelen üzlet lebonyolításában kellett szerepet vállalnia, amely miatt egy idő után el is hagyta a céget.⁴⁹⁹

A bécsi Mineralkontor más vegyesvállalatok megalapításánál is szerepelt tulajdonosként. Szintén 1983-ban jött létre a Berma-Wien, amely 51%-ban a Mineralkontor, 49%-ban pedig a Technoimpex tulajdonában állt.⁵⁰⁰ A vállalat fő profilja különböző szerelési feladatok elvégzése volt, így bekapcsolódtak a Voest-Alpin osztrák cég Szovjetunióban végzett munkálataiba, amelynek keretében egy kohászati üzem teljes szerelését rájuk bízták.⁵⁰¹ A szerződés teljesítésének előfeltétele volt, hogy nagyjából 100-150 személyt küldjön a Berma a Szovjetunióba, és a kémelhárítás meg is jegyezte, hogy ezzel Korzilnak gyakorlatilag teljes rálátása nyílik a beruházásra.⁵⁰² Vajon egy, a Déli Hadseregcsoporthoz elhárítása által amerikai kémnek tartott személyt beengedtek volna a Szovjetunióba egy ipari beruházás kivitelezésére? Kevés erre az esély, hacsak nem egy speciális játszma-ról volt szó. A Berma szintén azon vegyesvállalatok közé sorolható, amelyeken keresztül valutakitermelést végeztek. Hivatalos adatok szerint a Berma 1986-ban 158 millió schilling forgalmat bonyolított, és 1987-ben átvette a Technoimpex-től a szerszámgépek ausztriai értékesítésének kizárólagos jogát.⁵⁰³ Az impozáns számok azonban félrevezetőek, egy 1985-ös állambiztonsági jelentés szerint a Berma évek óta veszteségesen működött, és a tulajdonosok úgy igyekeztek életben tartani, hogy „a további ráfizetés elkerülése érdekében a Technoimpex rajta keresztül bonyolítja a magyar importot, amiért 10% jutalékot fizet a Bermának, ami az MNK [Magyar Népköztársaság] számára megdrágítja a beszerzéseket.”⁵⁰⁴ A forgalomról szóló adatok tehát a Technoimpextől kiszervezett üzleteket takarja, amelyek a jutalékok miatt jelentős veszteségeket okoztak az országnak.

Az eddig ismertetett adatok alapján az olajüzletek hátterében sokkal bonyolultabb összefüggések álltak, mint amelyre a kémelhárításnak rálátása volt. Az állambiztonság gazdasági visszaélések miatt nyomozott Russay és Korzil ellen, ugyanakkor tudjuk, hogy ezeknek az üzletkötéseknek egy része minden bizonnyal állami megrendelésre történt, hiszen a költségvetés számára folytatott valutakitermelés része volt – gondoljunk csak Pulai Miklós megjegyzésére.

⁴⁹⁹ Dézsy Zoltán személyes közlése.

⁵⁰⁰ Vajna 1987, 98.

⁵⁰¹ ÁBTL 2.7.1. NOIj 1983-III/II-233. 1983. november 29.

⁵⁰² Uo.

⁵⁰³ Vajna 1987, 98.

⁵⁰⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIj 1985-III/II-153. 1985. augusztus 14.

Ha mindehhez hozzáteesszük a Mineralkontor megszületésének körülményeit is, arra a következtetésre jutunk, hogy nemcsak szemet hunytak a szovjet vezetők a magyar „olajbiznisz” fölött, hanem bizonyos körök segítették azt, akár érdekeltek is lehettek benne. Azonban a Nyugatra szállított olaj ellenértéke nem pusztán az ország valutaszerzésének egyik biztosítékát nyújtotta, és nemcsak a szovjet titkosszolgálatok állhattak mögötte, hanem az így befolyt valutának egy része magánszámlákra vándorolt – ez képezte a gazdasági visszaélések gyanújának megalapozását és a nyomozás megindításának indokát. A szovjet olajszállítások csökkentésével azonban veszélybe kerülhetett ez az évek óta működő mechanizmus, így fontossá vált a nyersanyag más forrásokból való biztosítása.

Amerikai „fivérek”

A Mineralimpex vezetőinek telefonjaiba szerelt lehallgatókészüléknek köszönhetően – amelynek jelenlétét egyébként elég hamar észlelték az érintettek⁵⁰⁵ – kiderült: Basil Scarlis, az USA budapesti nagykövetségének első titkára arról érdeklődött Russay helyettesétől, a Mineralimpex második emberétől, Tóth Józseftől (célszemély fedőnevéen „Márk”) 1980 őszén, hogy az Irak és Irán között kirobbant háború, hogyan befolyásolja Magyarország olajimportját.⁵⁰⁶ A kémelhárítás érzékenyen reagált a telefonbeszélgetés tartalmára, hiszen a kérdésre adott válasz akár az ország gazdasági életére, terveire vonatkozó titkos információkat is tartalmazhatott, és érinthette legnagyobb olajszállítónk, a Szovjetunió érdekeit is. Tóth József természetesen ki is tért a válasz elől, azonban személyes találkozót beszélt meg az amerikai diplomatával, amely aggodalomra adott okot az állambiztonság tisztjei számára. A találkozóról szóló feljegyzés eddig nem került elő a levéltári dokumentumok közül, bár minden valószínűség szerint a kémelhárítás igyekezett információt szerezni arról is, hiszen mindkét vállalatvezető szoros ellenőrzés és megfigyelés alatt állt, az olajszállítások kérdése pedig a legfontosabb államérdekek egyike volt.

Az 1979 novemberében kezdődött teheráni túszerzés egyik közvetlen következménye az Iránnal folytatott amerikai diplomáciai kapcsolatok felfüggesz-

⁵⁰⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1980-III/II-187. 1980. szeptember 25.

⁵⁰⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1980-III/II-198. 1980. október 11.

tése és különböző gazdasági szankciók bevezetése volt. Az iráni olaj tehát kiesett az amerikai kereskedelmi forgalomból. Ugyanakkor az Egyesült Államok legfontosabb gazdasági partnere a vasfüggöny másik oldalán a hetvenes évek végére Magyarország lett – 1978-ban aláírták a két ország közötti kereskedelmi egyezményt is.⁵⁰⁷ Nem meglepő tehát, hogy az USA a saját maga által bevezetett embargó kijátszásában éppen Magyarországot kívánta felhasználni, és információkat akart szerezni arról, hogy az időközben kitört irak–iráni háborúban Magyarország melyik oldalon áll. A Videotonról szóló fejezetben már olvashattuk korábban, hogy a keleti blokk országai – és egyébként a nyugati szövetségesek is – bár inkább Irak pártját fogták, de bizonyos szintig mindkét országot támogatták fegyverekkel. A „béketábor” egyik háborús féllel sem szakította meg a kapcsolatokat, így az iráni olajszállítások is biztosítottak lehettek akár. Ráadásul Irán maga is kényszerhelyzetben volt, hiszen befagyasztották az Egyesült Államokban őrzött bankszámláit, így komoly pénzügyi problémákkal küzdött. A gazdasági érdekek ezen a ponton találkoztak tehát: az orosz olajszállítások kiesésének pótlására remek lehetőséget adott az iráni fekete arany, amelyet reexporttal vagy tranzitálással amerikai érdekltségben álló vállalkozások részére lehetett továbbadni, mindezt úgy, hogy a szovjetek – feltehetően saját érdekeik szem előtt tartásával – továbbra is szemet hunytak a magyar kereskedelmi ügyletek felett.

Az állambiztonság szerint: „Dr. Russay a 70-es évek közepétől személyesen foglalkozott jelentős valutakitermelő és reexportüzletek bonyolításával. Ő szervezte – engedéllyel – azt a vállalkozást, amelynek keretében az USA–iráni konfliktus idején az Irántól vásárolt 700 millió dollár értékű olajat azonnal közvetítették az USA Philipp Brothers cég svájci vállalata számára.”⁵⁰⁸ Russay valutakitermelésében – bárkinek az engedélyével végezte is azt – a legnagyobb partner az idézetben említett Philipp Brothers cég, rövidített nevén a Phibro volt. A céget 1901-ben alapították Hamburgban, de rendkívül gyors növekedésének köszönhetően 1909-ben már Londonban, 1915-ben pedig New Yorkban alapított leányvállalatot. Az alapvetően kereskedelemmel foglalkozó vállalat elsősorban ásványi anyagok és kemikáliák forgalmazását végezte, majd a második világháború alatt már az amerikai kormány felkérésére az ország stratégiai fémtartalékának biztosításáért is felelős volt. Az elkövetkező évtizedekben az olajkereskedelem és -feldolgozás területén is jelentős eredményeket ért el, 1988-ra az Egyesült Államok

⁵⁰⁷ Borhi 2015, 384.

⁵⁰⁸ ÁBTL 2.7.3. Szakelosztó 6-7/170/88. 1988. április 7.

legnagyobb magán-olajfinomítója is a Phibro tulajdonában volt.⁵⁰⁹ 1981-ben, éppen abban az időben, amikor a magyarországi olajreexport-üzletekbe beszállt a Phibro, a világcég egyesült egy másik globális méretű vállalattal, a Salomon Brothersszal.

Ebben a kötetben már találkozhattunk a Phibro nevével: Csillag Mátyás egykori milánói kereskedelmi tanácsos 1973-as emigrálása után a Philipp Brothers egyik európai irodájánál kapott munkát. Szökésével kapcsolatban az állambiztonság nyomozói körében felmerült az a lehetőség is, hogy Csillagot az MNVK-2. léptette le konspirált körülmények között, és építette be az amerikai vállalathoz. Ezt a feltételezést ugyan nem tudta az állambiztonság bizonyítani, az viszont biztos, hogy legalább 1973-tól, Csillag Mátyás emigrálásától fogva a Phibrónak már volt magyarországi kapcsolata, ráadásul egykori megnyertként a kereskedelmi tanácsos igen értékes tudással rendelkezhetett.

1981-ben a Philipp Brothers lett az a vállalat, amelyen keresztül megszervezték az iráni olaj Amerikába szállítását. A cég kiválasztásának szempontjaival a rendelkezésünkre álló (magyar) állambiztonsági anyagok nem foglalkoznak, de annyi kiderül belőlük, hogy az üzletkötés fejében a Phibro jelentős nagyságú vesztegetési pénzeket volt hajlandó fizetni Russaynak – a nyomozati anyagok szerint a Mineralimpex vezetője által felhalmozott magánvagyonnak legalább a fele a Phibrótól származó jutalékokból jött össze.⁵¹⁰ Mindeközben az MKB és az MNB adatai szerint a rendkívül kedvezőtlen szerződési feltételek miatt Magyarország az évekig tartó kereskedelmi kapcsolatban minden egyes dolláron legalább tíz centet veszített, vagyis minden egyes szállítás legalább 10%-os veszteséget jelentett, amelyet a Mineralimpex számláján írtak jóvá.⁵¹¹ A különbséget abból adódott, hogy Irán az OPEC árain szállította Magyarországnak az olajat, azonban a Mineralimpex világpiaci áron, vagyis olcsóbban adta tovább az amerikai cégnek. Az amerikaiak számára előnyös üzlet fejében fizetett jutalék viszont a Mineralkontorhoz, illetve a bécsi cég vezetőihez került. Az első két-három évben, vagyis 1981 és 1983 között a jelentős devizaráfizetés ellenére annyi pozitívumot mégis fel tudtak mutatni az üzleti kapcsolat fenntartása érdekében, hogy Irán cserébe vas- és acélárut vásárolt tőlünk, valamint a Phibro előre meghitelezte a tankhajók tartalmának ellenértékét, ezzel többször is átsegítette az MNB-t a fi-

⁵⁰⁹ <http://www.phibro.com/history/>

⁵¹⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-189. 1984. szeptember 26.

⁵¹¹ ÁBTL 2.7.3. Szakelosztó 6-7/170/88. 1988. április 7.

zetésképtelenségen.⁵¹² 1983-ban Irán leállította vásárlásait, az olaj reexportjának konstrukciója azonban változatlan maradt. 1981 és 1985 között a Mineralimpex a Phibro számára 6-700 millió dollár értékben szállított iráni olajat.⁵¹³ Viszont-vásárlásokra Irán részéről 1983-tól már nem lehetett számítani, és bár tudjuk, hogy a nyolcvanas években gyakorta küzdött az ország likviditási gondokkal, ez önmagában mégsem indokolja, hogy az előre fizetés miatt fenntartsanak egy veszteséges üzletet egészen 1989 végéig. Különösen akkor nem, ha más érdeklődő is lett volna az iráni olaj felvásárlására, a BM állításai szerint kedvezőbb feltételek mellett. 1985 elején egy Mark Rich nevű amerikai üzletember jelentkezett a Minisztertanács alá tartozó Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságánál (NGKT) azzal a javaslatával, hogy a magyar olajpiacra való bejutás fejében hajlandó 2-300 millió dollár hitelt nyújtani hazánkknak.⁵¹⁴ A titkárság vezetője ekkor Bartha Ferenc, a későbbi MNB-elnök volt, aki Marjai József, a Minisztertanács elnökhelyettese emberének számított. A nyolcvanas évek elején a titkárság alkalmazottja volt Tömpe István is, aki visszaemlékezésében beszámolt arról, hogy a titkárság leggyakrabban kézi vezérléssel működött: „Marjai állandóan éreztette jelenlétét.”⁵¹⁵ „Az NGKT hatalmi központ volt, tehát ügyeket intézett és gáncsolt el,”⁵¹⁶ Mark Rich bekapcsolódását is megakadályozta az iráni olajügyletekbe. Azzal az indokkal utasították vissza az amerikai üzletember ajánlkozását, hogy „politikai okok miatt egy másik amerikai céggel, a Philipp Brothersszal folytatunk üzleti tevékenységet, mert az komoly szolgálatot tett hazánkknak.”⁵¹⁷ A Marjai felügyelete alatt álló intézmény tehát megvédte a Phibro érdekeltségét az iráni olajügyletekben a jelentős veszteség ellenére is, pedig ismerték a részleteket: „A Belügyminisztérium a birtokában lévő információk alapján első ízben 1981 októberében adott szóbeli tájékoztatást Marjai József miniszterelnök-helyettes elvtárs részére. 1982–1985 között több esetben is szignalizált az illetékes párt- és kormányzerveknek, majd a gazdasági bűncselekményekre vonatkozó adatok többségének birtokában 1985-ben büntetőeljárást kívánt kezdeményezni dr. Russay ellen.”⁵¹⁸

⁵¹² ÁBTL 2.7.1. NOJ 1985-III/II-106. 1985. június 4.

⁵¹³ Uo.

⁵¹⁴ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1985-III/II-46. 1985. március 7.

⁵¹⁵ Tömpe 2015, 289.

⁵¹⁶ Uo. 295.

⁵¹⁷ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1985-III/II-46. 1985. március 7.

⁵¹⁸ ÁBTL 2.7.3. Szakelosztó 6-7/170/88. 1988. április 7.

Ennek ellenére sem Marjai, sem a pártvezetés más tagja nem akadályozta meg az egyre jelentősebb összegre rúgó károkozást: „Az »Árulók« fedőnevű ügyben 1987 novemberében összefoglaló jelentést terjesztett fel az operatív osztály, amelyből a belügyminiszter elvtárs utasítására tájékoztató jelentés készült a kormány és a párt vezetése számára. Ebben jeleztük a veszteséges üzletek folytatódását, s egyben javasoltuk annak megszakítása érdekében a szükséges állami intézkedések megtételét. Eddig az ügyben ilyen jellegű intézkedések nem történtek, és így a veszteségek folyamatos felhalmozása továbbra is tart.”⁵¹⁹

A pártvezetés és a kormány legfelsőbb körei tehát tudtak a Russay által végzett, az országnak tetemes kárt okozó valutakitermelésről, mégsem akadályozták meg azt. A levéltárba került források között megtalálható három szignalizációs jelentés, amelyeket 1988 áprilisa és novembere között terjesztett fel a Belügyminisztérium a legfontosabb állami tisztségviselőknek: Grósz Károly miniszterelnöknek, Németh Miklósnak, a Központi Bizottság gazdaságpolitikai titkárnak és Fejti Györgynek, a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya vezetőjének.⁵²⁰ Marjai mellett tehát mindhármuknak tudnia kellett Russay gazdasági visszaéléseiről, de nem tettek lépéseket azok megakadályozására. Németh Miklós ráadásul 1988 novemberének végén miniszterelnöki kinevezést kapott. Hivatalba lépésekor – a szignalizációs jelentéseknek köszönhetően – tudott a Mineralimpex és a Mineralkontor visszaéléseiről, mégsem tett ellene semmit. 1989 végéig bizonyíthatóan folytatódott a veszteséges olajszállítás a Phibro számára. A Phibro magyarországi térnyerése mögött egy olyan gazdasági lobbí állt, amelynek Fekete János az egyik kulcsfigurája volt.

⁵¹⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1988-III/II-9. 1988. január 14.

⁵²⁰ ÁBTL 2.7.3. Szakelosztó 6-7/170/88. 1988. április 7.; 6-7/733/88. 1988. október 19.; 6-7/784/88. 1988. november 9.

Hatalmasok a háttérben

A nemzetközi befektetők megjelenése

A Phibro vezetői és Moshe Sambar⁵²¹ – kecskeméti származású izraeli bankigazgató⁵²² – Fekete János meghívására 1985. október 20-án Budapestre érkeztek, hogy a Magyar Nemzeti Bankban kölcsönökről és közös vállalatok alapításáról tárgyaljanak.⁵²³ A pénzügyi szakemberek látogatásának megszervezője, a külföldi partnerek magyarországi kapcsolatainak kialakítója Bentzur Zéew⁵²⁴ volt. „Moshe Sambar volt izraeli bankkormányzó segítséget kért Bentzur Zéew zsidó származású osztrák állampolgártól annak érdekében, hogy az USA ötödik legnagyobb bankcsoportosulása – a Philipp Brothers – hitelnyújtási tárgyalásokat kezdeményezhessen kompetens magyar személyiségekkel. Lehetséges tárgyaló partnerként Fekete János vagy Marjai József elvtársakat nevezte meg. A müncheni zsidó nagytőke, az osztrákhhoz hasonlóan, szeretne bekapcsolódni a magyarországi fejlesztésekbe, elsősorban tőkével.”⁵²⁵ – olvashatjuk az állambiztonsági jelentést.

Bentzur Zéew 1948-ban hagyta el Magyarországot, ahol Blaustein Vilmos néven született.⁵²⁶ Tizenkét évig Izraelben élt, majd Bécsben telepedett le, és itt kapcsolódott be az emigrációban élő magyar zsidók közéleti tevékenységébe. Hamarosan az egyik alapítója és meghatározó személyisége lett a bécsi Zsidó Közéleti Bizottságnak, amely azt az elsődleges célt tűzte maga elé, hogy a magyarországi zsidó emlékeket, szellemi hagyatékokat felkutassa és megőrizze. A Közéleti Bizottságot a Magyar Zsidók Világszövetségének (MZSVSZ) bécsi tagozatán belül szervezték meg, de az Amerikában működő anyaszervezettel állandó konfliktusban voltak. Az MZSVSZ az ötvenes években jött létre azzal a céllal, hogy segítse a magyar ajkú zsidóság Izraelbe való kivándorlását, valamint adományokat gyűjtött a Szentföld területén létrejött fiatal ország számára.⁵²⁷

⁵²¹ Más átiratban: Zambar

⁵²² ÁBTL 3.2.5. O-8-532/1. II. 258. Jelentés az Izraeli–Magyar Kulturális Kapcsolatokat Terjesztő Társulatról, 1983. szeptember 27.

⁵²³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/I-204. 1985. október 18.

⁵²⁴ Más átiratban: Benczur

⁵²⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-126. 1985. július 5.

⁵²⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-532/1. II. 45. Jelentés, 1981. június 29.

⁵²⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-532/1. II. 281–282. Jelentés Benczur Zéewvel való beszélgetésről, 1983. október 3.

Miután a bevándorlás Izraelbe Magyarországról szinte teljesen leállt, a szervezet működése formálissá vált, így – legalábbis Bentzur szerint – féltékenyen nézték a Közéleti Bizottság aktivitását. A másik fél azonban azzal magyarázta az ellentéteket – amiért nem is voltak hajlandók fogadni 1983 májusában a Közéleti Bizottság képviselőit New Yorkban –, hogy a kulturális célokra összegyűjtött támogatásokból a bécsi csoport hétmillió dollárt „eladminisztrált”.⁵²⁸

Bentzur az Izraelben megjelenő magyar nyelvű lap, az Új Kelet főszerkesztőjével, Rappaport Ottóval közösen szervezte a deportálások 40. évfordulójára tervezett megemlékezést, amiért többször beutaztak Magyarországra. Rappaport tiltó névjegyzéken volt, ugyanis az újságjában megjelentetett egy éles hangvételelű, a Magyar Népköztársaságot rossz színben feltüntető cikket, amiért az országba való beutazását megtiltották. Bentzur közbenjárásával azonban mégis kapott egy egyszeri beutazást engedélyező vízumot, hogy Budapesten is megkezdhesék az évfordulós megemlékezések szervezését. A határon való átlépése után a kémelhárítás automatikusan figyelés alá vonta Rappaportot, hiszen a tiltó névjegyzékből a vízum kiadása ellenére sem törölték, és az állambiztonságnak kötelessége volt az ellenséggént nyilvántartott személyek megfigyelése. A figyelést végző operatív tisztek legnagyobb meglepetésére a beutazó Rappaport és a vele érkező Bentzur egyik első útja az MSZMP KB székházába vezetett, ahol Grósz Károly személyesen fogadta őket.⁵²⁹ Nem sokkal később a tiltó névjegyzékből is törölték az izraeli újságírót. „A Közéleti Bizottság vezetői azt hangoztatják, ha az illetékes magyar szervek kielégítik kívánságaikat, akkor a magyar államnak abból komoly kereskedelmi, gazdasági haszna lesz”⁵³⁰ – olvashatjuk a korabeli nagyköveti jelentésben. Az állambiztonság információi szerint feltételezhető volt, hogy a Közéleti Bizottság tevékenysége mögött az izraeli hírszerzés állt, amely azért támogatta őket, hogy Izrael elérje, hivatalosan is felvegye a két ország a diplomáciai kapcsolatokat.⁵³¹ Amíg ez a feltételezés csak a hírszerzés okfejtése volt, addig a gazdasági kapcsolatok kiépítésének szándéka kézzelfoghatónak tűnt. Bentzur már a hetvenes évek végén igyekezett vállalkozást indítani Budapesten, egy kóser étterem megnyitásán gondolkodott, amelyben Salusinszky István, az MKB elnöke is segítette, sőt a magyar bankár még a New York-i főbbi támogatását is megnyerte az ügynek, aki ígéretet adott, hogy hárommillió dollárral támogat-

⁵²⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-100. 1983. május 28.

⁵²⁹ Bálint 2013, 303.

⁵³⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-532/1. II. 270. (Melléklet) dr. Randé Jenő nagykövet jelentése az ausztriai Közéleti Bizottság tevékenységéről és terveikről, 1983. január 21.

⁵³¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-532/1. II. 147. Jelentés, 1983. február 3.

ja a vendéglő létrehozását.⁵³² Bentzur a nyolcvanas évek elejétől tárgyalásokat folytatott több magyar vállalattal arról is, hogy egy kóser húsfeldolgozó üzemet létesítsenek Magyarországon, ahonnan konzervkészítményekkel láthatnák el a világ zsidóságát,⁵³³ a Terimpex vállalattól pedig 36 ezer tonna kóser marhahús leszállítását kérte, amelyet hajlandó lett volna emelt árakon is átvenni.⁵³⁴ Ez az üzlet annak ellenére sem jött össze, hogy Páles Gyula, az MNB elnökhelyettese ígéretet tett arra, a bank vezetése „morális alapon” támogatni fogja a tárgyalásokat.⁵³⁵ Bentzur másik üzleti ajánlata egy utazási iroda létrehozása volt, amelyen keresztül izraeli állampolgárok csoportos magyarországi látogatásait akarták megszervezni.⁵³⁶ Ez a vállalkozás 1983-ban létre is jött OTP Penta Tours néven. A Budapesten működő vegyesvállalat tulajdonosa 60%-ban az OTP, 40%-ban pedig Bentzur osztrák utazási irodája, a Penta Tours Reisen Wien volt.⁵³⁷ A céget ötmillió forint törzstőkével alapították, és meglehetősen sikeres vállalkozássá nőtte ki magát: 1985-ben 1,4 millió, 1986-ban kétmillió amerikai dollár forgalmat bonyolított.⁵³⁸

A Bentzur Zéewet tehát több állami és pénzügyi vezető is támogatta Magyarországon (véltetően nagyjából ugyanazok, akik Russay valutakitermeléséhez is segítséget nyújtottak), de ennek magyarázatát nem Bentzur kivételes vállalkozói és diplomáciai képességeiben, hanem a mögötte álló pénzügyi körökben kell keresni. A bécsi üzletember legfőbb támogatója Simon Moskovics, a Winter Bank tulajdonosa volt.⁵³⁹ A Winter Bankot a legnagyobb magántulajdonban lévő osztrák pénzintézetként ismerték, amely az ötvenes évek elejétől a Kelet–Nyugat közötti kereskedelmi tranzakciók bonyolítására és finanszírozására szakosodva tett szert hírnévre és vagyonra. Simon Moskovics 1949-ben került Budapestről Bécsbe, 1959-ben társult be a 19. század végén alapított Winter Bankba, és ungvári származását, valamint magyar nyelvtudását felhasználva építette ki üzleti kapcsolatait Magyarország és a keleti blokk többi országának nemzeti

⁵³² ÁBTL 2.7.1. NOI 1979-III/II-202. 1979. október 11.

⁵³³ ÁBTL 3.2.5. O-8-532/1. II. 84. Jelentés, 1981. november 13.

⁵³⁴ ÁBTL 2.7.3. Szakelosztó 6-7/121/84. Rappaport Ottó és Bentzur Zéew tevékenysége, 1984. március 5.

⁵³⁵ ÁBTL 2.7.3. Szakelosztó 6-7/152/84. Rappaport Ottó és Bentzur Zéew tevékenysége, 1984. március 15.

⁵³⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-532/1. II. 97. Tájékoztató Bentzur személyére vonatkozó újabb információkról, 1981. december 15.

⁵³⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-532/1. II. 261. Alapítási szerződés tervezete, 1983. október.

⁵³⁸ Vajna 1987, 120.

⁵³⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-532/1. I. 99. Jelentés, 1981. június 16.

bankjaival, illetve a szocialista országok külkereskedelmi vállalataival. 1963-ban elnyerte a pénzintézetek tekintetében kivételesnek számító engedélyt: aranyat importálhatott Ausztriába, és – az osztrák állami pénzverdével kötött megállapodás szerint – aranyérmeket állíthatott elő, valamint forgalmazhatta azokat. A belügyi hírszerzés információi szerint Moskovics a nyolcvanas évek elején már az osztrák pénzügyminiszter egyik bizalmi embere, tanácsadója volt, vagyis kormányzati befolyással is rendelkezett.⁵⁴⁰ A Winter Bank a hidegháború alatt – a belügyi hírszerzés információi szerint – elsősorban a szocialista országokból származó valutákkal és aranyértékekkel foglalkozott, „a többi osztrák bank is ide fizeti be a megvásárolt, szocialista országokból származó pénzeket. A kicsempészt valutákat rendkívül nagy összegben forgalmazzák.”⁵⁴¹ A Metalimpex Külkereskedelmi Vállalat titkosszolgálati valutakitermelésében is segítséget nyújtó bécsi bank⁵⁴² az állambiztonság információi szerint szoros kapcsolatot tartott a magyar párt- és gazdasági elittel: „magyar kereskedők, üzletkötők a bécsi Winter Bankba helyezik el a pénzüket,”⁵⁴³ az intézmény az ő „illegális bankbetéteit kezeli.”⁵⁴⁴ A bécsi magánbank azonban nemcsak a szocialista rendszer hatalombirtokosainak kegyét kereste, jól felmérve a rendszer roskatag állapotát, készült annak elkerülhetetlen összeomlására is, vagyis már a nyolcvanas évek közepétől anyagi támogatásban részesítette a formálódó belső ellenzék egy meghatározott csoportját: „Dr. Bergerstein (vagy Bergstein) György ügyvéd, a bécsi Winter Bank alkalmazottja közölte a hírforrással, hogy Bécsből nagyobb összeget szeretnének eljuttatni Rajk Lászlónak, Kertész Róbertnek és egy bizonyos Iván utónevű személynek. Ezt követően »megbízható zsidó fiúk« után érdeklődött, akik összekötőként felhasználhatók a belső ellenzékkel való kapcsolattartásban. Több magyar állampolgár nevét is felvetette, akiről szeretett volna jellemzést kapni.”⁵⁴⁵

Moskovics bizalmasa volt Fekete Jánosnak, az MNB első elnökhelyettesének is: „Moskovics feltűnően jó kapcsolatban áll az MNB volt első elnökhelyettesével, Fekete Jánossal, Nyugaton lévő pénzét (vagy annak egy részét) Moskovics kezeli.”⁵⁴⁶ Fekete János pénzügyi manipulációinak egy részéhez tehát minden

⁵⁴⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-532/1. II. 81. Jelentés a bécsi zsidóság által igénybe vett bankokról, 1981.

⁵⁴¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-532/1. II. 287. Jelentés Kurt Roth, a Winter Bank alkalmazottja ügyében, 1983. szeptember 19.

⁵⁴² Erről lásd: Borvendég 2016a, 130–132.

⁵⁴³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1980-III/II-63. 1980. március 25.

⁵⁴⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ Névmutató karton, 6099. Winter Bank.

⁵⁴⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1986-III/I-108-108/1. 1986. június 4.

⁵⁴⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1988-III/II-253. 1988. december 28.

bizonynal segítséget nyújtott a bécsi bankár. A 2006-ban Magyar Köztársasági Érdemrenddel kitüntetett Fekete már 1981-ben „postaláda”-céggel rendelkezett a Bahamákon, itt moshatta tisztára az illegális forrásból származó adómentes jövedelmét az állambiztonság szerint.⁵⁴⁷ Fekete Jánosnak Moskovicshoz és a Közéleti Bizottsághoz fűződő jó kapcsolatát támasztja alá az is, hogy bécsi látogatásai alkalmával a bankár gyakran vendégeskedett Bentzur lakásán,⁵⁴⁸ valamint a Közéleti Bizottság 1985 őszén felállított öttagú magyarországi intéző bizottságának Fekete felesége is a tagja lett.⁵⁴⁹

A kivándoroltatás mint ütőkártya

Fekete János elkötelezettsége a cionista törekvések mellett nem volt mindig egyértelmű, sokkal inkább az határozta meg cselekedeteit, hogy éppen mi használ karrierjének. Kádár János hatalomra kerülésekor pont egy Izrael ellen lefolytatott játszmának köszönhetette, hogy elnyerte az új kormány feltétlen bizalmát. Ekkor Fekete az MNB Devizaigazgatóságának helyettes vezetője és „Lektor” fedőnéven az állambiztonság ügynöke volt.⁵⁵⁰

Izrael számára létkérdés volt az európai zsidóság kivándorlása és letelepedése a Szentföldön létrejött új állam területén. A zsidó állam vezetői tisztában voltak azzal, hogy a lassan lezáruló vasfüggöny keleti oldaláról esélyesebb visszacsábítani az ősi földre a zsidóságot, így tárgyalásokba kezdtek a keleti blokk országaival. Izrael és Magyarország között az ötvenes évek elején született egy megállapodás, amelynek keretében néhány ezer zsidó elhagyta az országot – jelentős kompenzáció ellenében –, azonban korántsem volt akkora az érdeklődés az itt élő zsidóság körében a lehetőség iránt, mint amelyre Izrael számított.⁵⁵¹ A magyarországi zsidóságot sokkal inkább jellemezte az asszimiláció, mint a térség többi országá-

⁵⁴⁷ ÁBTL 2.7.1. NOI 1981-III/II-200. 1981. október 21. Fekete János ugyanakkor tagadta, hogy valaha is külföldi bankszámlája lett volna: „Ha én vagyok a devizafőnök, akkor a saját törvényeimet betartom.” Benda 1999, 451.

⁵⁴⁸ ÁBTL 2.7.1. NOI 1984-III/II-3. 1984. január 5.

⁵⁴⁹ ÁBTL 2.7.1. NOI 1985-III/I-204. 1985. október 18.

⁵⁵⁰ Fekete János kapcsolata az állambiztonsági szervekkel még a háború alatt kezdődött, amikor-tól saját bevallása szerint megkereste őt az NKVD, vagyis a szovjet Belügyi Népbiztosság. Benda 1999, 61., 111.

⁵⁵¹ Erdei 2004.

ban élőket, és a magyar-zsidó asszimilációs modellt még a vészidőszak borzalmai sem tudták semmissé tenni. Amikor az 1956-os forradalom után a restaurációtól és a megtorlásoktól való félelem tízezreket indított el Nyugat felé, Izrael igyekezett kihasználni az átmenetileg megnyílt határokat, és érthető okokból próbálta meggyőzni a kivándorolni kívánó magyar zsidókat, hogy emigrációjuk iránya a Földközi-tenger keleti medencéje legyen, ne pedig az óceánon túlra induljanak. Döntésüket azzal segítették, hogy a budapesti követségen átvették a menekülőök vagyontárgyait, és diplomáciai küldeményként juttatták ki azokat az országból: arany, ezüst, drágakövek, ékszerek és valuta szállítmányok indultak el ily módon Tel-Aviv felé. Ekkor magyar hírszerző rezidentúra még nem működött a közeli országban, azonban a kereskedelmi kirendeltség alkalmazottai ellátták a titkosszolgálati feladatokat is. A forradalom kitörése előtt a Külkereskedelmi Minisztérium Szendrő Lászlót bízta meg a kirendeltség vezetésével, aki 1956. szeptember 30-án foglalta el állomáshelyét.⁵⁵² Szendrő már 1949-től az államvédelem ügynöke volt „Vegyész” fedőnéven, Tel-Avivba is a belügyi hírszerzés embereként érkezett. Nem látta el sokáig a kirendeltség vezetését, mert korrupciós botrányba keveredett, amiért a szerv visszahívta, azonban még hivatali ideje alatt elindított egy lavinát, amely miatt a két ország között diplomáciai konfliktus alakult ki.

„1957. április havában Szendrőnek sikerült konkrét anyagot szereznie arra vonatkozóan, hogy a budapesti izraeli követségen a kivándorlókon keresztül szervezett csempészség folyik, magyar értékek (arany, drágakő, forint stb.) kirablása.”⁵⁵³ Természetesen szó sem volt magyar értékek kicsempészéséről vagy elrablásáról, hiszen a kitelepülő családok értékeinek, magánvagyonának elszállítását vállalta az izraeli követség, azonban a korabeli szocialista gyakorlat és szabályozás szerint az emigrációt választók hátramaradt vagyontárgyai az államot illették meg. Diplomáciai tárgyalások következtek, amelyet eleve konspiráltan kellett végezni, hiszen ellenséges táborba tartozó országokról volt szó, így a nyílt egyeztetéseket egyik fél sem vállalhatta fel. A Tel-Avivba delegált külkereskedelmi attasé, vagyis a botrányt kirobbantó Szendrő volt az első, aki tolmácsolta a magyar kormány kártérítési követelését, amelyet Izrael nem volt hajlandó elismerni.

Kádár és kormánya tisztában volt azzal, hogy Izraellel szemben lépéselőnyük van, hiszen a zsidóság kivándorlása Kelet-Európából 1948 óta mélyponton volt, alig néhány ezer ember hagyta el azóta a térséget. (Romániából is csak 1958-ban indult meg újra a nagyarányú kitelepülés, illetve inkább kitelepítés.) Az ötvenes

⁵⁵² ÁBTL 3.2.1. Bt-614. 54. Jelentés, 1957. szeptember 3.

⁵⁵³ Uo. 55.

évek elején Magyarországgal kötött megállapodás elméletileg érvényben volt, és a budapesti izraeli nagykövetség közreműködésével egészen 1957 tavaszáig, kis számban ugyan, de érkeztek magyar állampolgárok Izrael Államba. A kivándorlás leállítása volt az aduász Kádárék kezében, ezzel próbálták zsarolni Izraelt. 1957. június 4-én a Külügyminisztérium egy szóbeli jegyzéket adott át az izraeli nagykövetségnek, amelyben bejelentette, hogy Izrael megsértette a magyar törvényeket és a nemzetközi jogot, visszaélt a két ország közötti kivándorlási megállapodással és a diplomáciai mentességgel, ezért 72 órán belül kiutasította az országból az izraeli kereskedelmi attasét, Paul Koremet, és felhívta a zsidó állam kormányát arra, hogy mielőbb térítse meg Magyarország három és fél millió dolláros kárigényét.⁵⁵⁴ A diplomáciai üzenet azt is tartalmazta, hogy megtorlásképpen, a követelés teljesítéséig, ellehetetlenítik a kivándorlást Magyarországról. Izrael nem volt hajlandó diplomáciai úton folytatni az egyeztetést, javasolta, hogy tereljék bankvonalra a konfliktus kezelését, amelybe a magyar fél beleegyezett, hiszen a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány számára nem az erkölcsi elégtétel, hanem a valuta szerzés volt a cél. Ekkor lépett színre a későbbi kádári hitelpolitika egyik kulcsembere: Fekete János.⁵⁵⁵

Joshua Dan izraeli diplomata azzal a felhatalmazással kereste meg az NSZK-ba látogató Feketét 1958 februárjában, hogy bizonyos kártalanítás fejében gazdasági egyezményt köthetnek, természetesen anélkül, hogy hivatalosan elismernék a magyar kormány igényeit.⁵⁵⁶ Fekete bevonta az egyeztetésekbe Szendrő Lászlót is, aki kormányvonalon már kísérletezett a Kádárék által kirobbantott konfliktus kezelésével, eredménytelenül. Izrael kényszerhelyzetben volt még ekkor, hiszen Romániából is hosszú évek óta akadályoztatva volt a kivándorlás, féltek, hogy a magyar kormány bekeményítése után teljesen leáll a keleti blokkból a kitelepülés. Eredetileg árutörlesztés formájában próbálták kiengesztelni a pártvezetést, de Fekete értésükre adta, hogy kizárólag devizát hajlandóak elfogadni.⁵⁵⁷ A tárgyalások hónapokig húzódtak, helyszínül az MNB bécsi fiókbankjának, a CW Banknak a székhelye szolgált. Fekete mereven képviselte az eredeti elképzeléseket, nem volt hajlandó egyezkedésekbe bocsátkozni, pedig az izraeli fél mindent megpróbált megtenni annak érdekében, hogy a pénz kifizetése után a magyar állam újra garantálja a kitelepülések engedélyezését. Fekete azonban nagyon

⁵⁵⁴ MNL OL M-KS 288. f. 8. cs. 146. ő. e. 3. Szóbeli jegyzék, 1957. június 4.

⁵⁵⁵ MNL OL M-KS 288. f. 8. cs. 146. ő. e. 1. Antos István pénzügyminiszter előterjesztése a Politikai Bizottsághoz, 1958. szeptember 10.

⁵⁵⁶ ÁBTL 3.1.2. M-14967. 81. Jelentés, 1958. június 26.

⁵⁵⁷ Uo. 82.

jól érezte helyzeti előnyét, és ezzel a legmesszebbmenőkig vissza is élt. Magabiztos fölényrel kezelte az izraeli küldöttséget, csak a kártérítésről volt hajlandó beszélni, az emigráció engedélyezését teljesen különálló ügyként, mellékesen érintették. Az állambiztonság felé küldött jelentések egy profi pókeres játszmáit idézik, hiszen a bankár a tárgyalások teljes ideje alatt tisztában volt azzal, hogy Izrael csak abban az esetben lesz hajlandó fizetni, ha cserében kivándorlókat toborozhat. A kommunista restaurációt nagy erővel végrehajtó magyarországi kormány ráadásul pengeélen táncolt, hiszen a pénzügyi megállapodás hírének kiszivárgása megronthatta volna az arab országokkal ápolat baráti kapcsolatokat is, nem beszélve a Szovjetunió rosszallásáról.⁵⁵⁸ Mégis úgy irányították a helyzetet, mintha Magyarország számára teljesen közömbös lenne a kérdés megoldása, mintha nem számítana minden egyes dollár, ami befolyik az MNB számláira.

1958 augusztusának közepére letisztultak az álláspontok, megszületett az egyezség. Az izraeli fél vállalta, hogy három és félmillió dollár kamat- és költségmentes hitelt nyújt egy svájci bankon keresztül a Magyar Külkereskedelmi Banknak, amelyet a hitelfolyósítás megkezdése utáni 4. és 5. évben magyar áruszállításokkal lehet visszafizetni. A hitel első összegét, 500 ezer USD-t a szerződés aláírásakor, a második félmilliót hat hónappal később, a fennmaradó összeget pedig 18 hónap alatt egyenlő részletekben folyósítanák.⁵⁵⁹ Mindebből a magyar félnek 1 millió dollár tiszta haszna származik. Fekete János a teljes tárgyalássorozat folyamán – amelyet a legszigorúbb titokban kívántak tartani – megőrizte hűvös fölényességét, és azt a látszatot, hogy a magyar kormány nem tulajdonít különösebb jelentőséget a dolognak. A blöff bejött, a megállapodásba nem került bele a kivándorlás biztosításának kitétele, szóbeli ígéretet kapott csupán az izraeli fél.

1958. október 30-án a Külügyminisztériumban létrejött a megállapodás,⁵⁶⁰ amelynek értelmében november 3-án meg is érkezett a félmillió dollárnak megfelelő első részlet svájci frankban a Külkereskedelmi Bankhoz.⁵⁶¹ Szarka Károly külügyminiszter-helyettes állítólag azonnal intézkedett a belügyminiszternél, hogy a kivándorlásra vonatkozó zárlatot oldja fel, ezzel párhuzamosan pedig felkészült a belügyi hírszerzés is, hogy a kitelepülésre engedélyt kapók kiválasztásánál kellően érvényesíteni tudják érdekeiket.⁵⁶²

⁵⁵⁸ ÁBTL 3.1.2. M-14967. 92. Jelentés, 1958. augusztus 9.

⁵⁵⁹ ÁBTL 3.1.2. M-14967. 112. Jelentés, 1958. augusztus 29.

⁵⁶⁰ ÁBTL 3.1.2. M-14967. 134. Jelentés, 1958. október 31.

⁵⁶¹ ÁBTL 3.1.2. M-14967. 138. Jelentés, 1958. november 7.

⁵⁶² Uo. 139.

Az elkövetkező hónapok eseményei azonban nem váltották be Izrael reményeit. Már 1959 februárjában elégedetlenségüknek adtak hangot az izraeli tárgyalópartnerek, amiért „az elmúlt 4 hónap alatt még szórványos kivándorlások sem történtek Izraelbe.”⁵⁶³ Fekete János csak széttárta kezét, és megismételte, hogy Magyarország kártérítési igényt jelentett be, amit végül is Izrael elismert, a kivándorlás kérdése pedig nem tartozott szorosan a tárgyhoz. Ő korábban is jelezte, hogy a lehetőség nem fog széles körű népszerűségnek örvendeni a magyar zsidóság körében. Mindezek ellenére nyár elejéig még folyósították a vállalt hitelrészleteket Izraelből, azonban ekkor befagyasztották az esedékes összeg átutalását. Izrael szemrehányással élt a magyar kormány felé, hogy csak néhány beteg és öreg ember kitelepülését támogatta, ami nyilvánvalóan nem felelt meg a zsidó állam érdekeinek. Fekete még ekkor is a magabiztos kártyapartneret játszotta, és lapot húzott a 19-re: szerződésszegéssel vádolta meg Izraelt, amiért leállították a kártérítés kifizetéseit.⁵⁶⁴ Ugyan Izrael még ekkor is hajlandó lett volna betartani a megállapodás pontjait, sőt hamarabb fizetni a többi részletet, amennyiben valóban elindul a kivándorlás (az alija), ez azonban soha nem történt meg. Az Izrael által később átutalandó összegek sorsa ismeretlen.

Fekete János Izrael ellen folytatott diplomáciai és pénzügyi játszmája azt sejteti, hogy a bankvezér aktív szerepvállalását a Közéleti Bizottság tevékenységében korántsem az elvi elkötelezettség inspirálta. 1957–1958 folyamán nem valószínű, hogy Leonard Bernstein, a híres zeneszerző úgy nyilatkozott volna a magyar bankárról, ahogy a nyolcvanas években megtette: „Feketét mint a zsidóság kiemelkedő személyiségét tartják számon.”⁵⁶⁵ Ha meg akarjuk érteni Feketének az állambiztonsági jelentésekből kirajzolódó lépéseit, sokkal inkább gazdasági érdekek mentén kell gondolkodnunk, amelyek Feketét a Közéleti Bizottság mögött álló pénzügyi körökhöz fűzték: a Winter Bankhoz és a Phibróhoz. Ezek a pénzügyi játszmák a kortársak szerint nagyban hozzájárultak az ország eladósodásához, viszont Fekete kapcsolatrendszerét a globális tőke képviselői között nyilvánvalóan megalapozták. A tőkehiánnyal küzdő magyar gazdaság egyre inkább rászorult a piacot kereső Izrael befektetéseire, így az a Fekete János, aki az ötvenes években még játszmát folytatott a zsidó állammal, a nyolcvanas években már legfontosabb gazdasági partnerként tekintett rá. Például a Moshe Sambarral folytatott tárgyalások során a Phibrónak történő olajszállítások mellett más üz-

⁵⁶³ ÁBTL 3.1.2. M-14967. 164. Jelentés, 1959. február 10.

⁵⁶⁴ ÁBTL 3.1.2. M-14967. 201–202. Jelentés, 1959. június 19.

⁵⁶⁵ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1984-III/II-3. 1984. január 5.

leti kérdésekben is egyeztetett az izraeli pénzügyi szakemberrel. 1985-ben arról folyt a tanácskozás, hogy Magyarországról félkész ipari termékeket szállítanának Izraelbe, ahol a végszerelés elvégzése után a nyugati piacokon értékesítenék azokat mint izraeli termékeket, Izrael félkész árucikkait viszont magyarországi végszerelés után a szocialista országokban kínálnák eladásra magyar termékként.⁵⁶⁶

Miközben Izrael és Magyarország között egyre inkább javultak a gazdasági kapcsolatok, hazánk kettős politikája a közel-keleti térség országaival szemben az iráni olajszállításokat is veszélyeztette. 1983-ban Iránnak tudomására jutott, hogy Magyarország viszonteladóként értékesíti az iráni olajat, de nem az amerikai szállítások miatt tiltakoztak, hanem információkat kaptak arról, hogy két tartályhajót dél-afrikai kikötőkbe irányítottak.⁵⁶⁷ Ez az Iráni Iszlám Köztársaság számára több okból is sérelmes és elfogadhatatlan volt. Először is, már a hetvenes évek közepén felmerült a gyanú, hogy a Dél-afrikai Köztársaság izraeli támogatással folytatja atomprogramját.⁵⁶⁸ Ráadásul Dél-Afrika kiváló bűnbak volt a nemzetközi közösség „el nem kötelezett” tömbje számára, és kiválóan meg tudta testesíteni mindazt, ami ellen a különböző „forradalmárok” – akár az iszlám forradalmárok is! – elvileg küzdöttek. Ennek az államnak iráni olajjal való ellátását kifogásolta az iráni adminisztráció, és hivatalosan kérték a magyar külkereskedelmi miniszterhelyettéstől a gyakorlat megszüntetését.⁵⁶⁹ Arról ugyan nincs információ, hogy az iráni olajat valóban továbbadta volna a Mineralimpex Dél-Afrikába, de illegális üzleti kapcsolat az MNB vezetői és az apartheid miatt megbélyegzett állam között akár létezhetett is, ugyanis az állambiztonság nyomozói arra a megállapításra jutottak, hogy az 1985 őszén a CW Bank fiókja előtt végrehajtott robbantásnak köze lehetett ahhoz, hogy a bécsi leánybank dél-afrikai aranyérmékkel üzletelt.⁵⁷⁰ A déli féltekére történő olajszállítás kérdése tehát

⁵⁶⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-208. 1985. október 31.

⁵⁶⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/I-123. 1983. június 23.

⁵⁶⁸ 2010-ben a brit baloldali és az arab–izraeli konfliktusban jellemzően inkább az előbbieket ügyét pártoló *The Guardian* című lap vizsgálta a dél-afrikai dokumentumokat, ezzel felelevenítve a korabeli híreszteléseket. Az iratok szerint felmerült, hogy Izrael atomfegyvereket, illetve az azok készítéséhez szükséges anyagokat adta el Dél-Afrikának. A hivatalos izraeli reagálás és egyes történészek szerint a dokumentumok célzott válogatással és lejárató jelleggel készültek, vagyis nem bizonyító erejűek. Lásd: <https://www.theguardian.com/world/2010/may/23/israel-south-africa-nuclear-weapons>, illetve: <http://www.independent.co.uk/voices/commentators/avner-cohen-yitzhak-rabin-would-have-opposed-sale-of-nuclear-weapons-1981962.html>

⁵⁶⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-138. 1983. július 14.

⁵⁷⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-209. 1985. november 1.

diplomáciai bonyodalmat generált, mint ahogy veszélyeztette a magyar–izraeli kapcsolatok szorosabbra fonódása a Szíriába történő katonai célú magyar szállításokat is.⁵⁷¹

Az emberrabló hitele

Fekete János szerepe természetesen túlmutatott a Mineralimpex visszaélésein és az iráni olajjal folytatott üzérkedésen, olyan tőzsdeszpekulációs ügyletekbe is belevitte az MNB-t, amelyek folyamatos veszteséget produkáltak a magyar jegybank és ezáltal a költségvetés számára is: „A Magyar Nemzeti Bank arbitrage tevékenysége⁵⁷² évek óta veszteséges. 1978. évben árfolyamveszteség címen több mint 4 milliárd forint, azaz 120 millió dollár veszteség keletkezett. A bank vezetői rendszeresen félreinformálták az MSZMP KB-t, e tevékenységet nyereségesnek tüntetik fel.

Az arbitrage tevékenység közvetlen irányítója Fekete János, az MNB elnökhelyettese, aki utasítást adott arra, hogy ez a veszteségkimutatás sehol sem szerepelhet.”⁵⁷³

Az eladósodás tendenciája folytatódott: az MNB-ből származó hírek szerint 1986 első félévében Magyarország pénzügyi mérlegének⁵⁷⁴ eredménye 900 millió dollár negatívum volt⁵⁷⁵ – az egy hónappal később pontosított adat már 1 milliárd 150 millió dollár fizetési mérleghiányról beszél ugyanerre az időszak-

⁵⁷¹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1989-III/I-56. 1989. március 29.

⁵⁷² Az arbitrage egy olyan tőzsdeszpekulációs tevékenység, amelynek során a piacok közötti árkülönbözetet igyekeznek kihasználni. Pl. egy részvényt felvásárolnak azon a tőzsdén, ahol történetesen olcsóbb, és eladják ott, ahol drágábban jegyzik azt, ezzel tulajdonképpen kockázatmentesen tudnak kis hozamot termelni.

⁵⁷³ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1979-III/II-75-86/10. 1979. április 12.

⁵⁷⁴ A fogalom használatánál fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a jelentést nem közzegzadszok, hanem állambiztonsági operatív tisztek fogalmazták, így nem biztos, hogy a pénzügyi mérleg megnevezés valóban a pénzügyi mérleget takarta. A pénzügyi mérleg egy ország fizetési mérlegének egyik összetevője, elsősorban a befektetésekre, tartalékokra vonatkozó adatsorok összesítéséből áll, ezért valószínűbb, hogy a meghatározott negatívum a fizetési mérleg egyenlegét takarta, amely magában foglalja a folyó fizetési mérleget, a tőkemérleget és a pénzügyi mérleget is, vagyis egy ország belföldi és külföldi gazdasági szereplőinek gazdasági és pénzügyi műveleteinek összességét tartalmazza. Amennyiben az ország fizetési mérlege deficit, leegyszerűsítve azt jelenti, hogy az országból több valuta áramlott ki az adott időszakban, mint amennyi bejött.

⁵⁷⁵ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1986-III/II-138. 1986. július 23.

ra vonatkoztatva.⁵⁷⁶ Ekkor a magyar államadósság 14 milliárd dollárra rúgott, az állambiztonság szerint bármilyen váratlan körülmény előidézhette volna az államcsődöt.⁵⁷⁷ Az állambiztonság napi jelentéseiből kiszemezgetett információk a magyar gazdaság mély válságáról beszélnek, és legfőbb felelősként Fekete Jánost nevezik meg. Nyilvánvaló, hogy az ország eladósodása mélyebb és összetettebb gazdasági tényezők eredménye volt, azonban a bank dolgozói között beszédtema volt az elnökhelyettes kétes üzleti döntéseinek következménye, és 1988-as nyugdíjba vonulásakor egyértelműen úgy tekintettek rá, mint az adósságállomány felhalmozódásának okozójára, és félve utaltak a Fekete mögött álló gazdasági érdekcsoport jelenlétére is: „a személyi változások, valamint az elmúlt időben mindinkább erősödő vádak mögött, hogy a Magyar Nemzeti Bankot az adósságállomány növekedésében jelentős felelősség terheli, egy egyelőre burkolatlan fellépő antiszemitizmus bontakozik ki.”⁵⁷⁸

Fekete János felelőssége az ország eladósodásában nem merült ki az MNB rossz pénzügyi döntéseinek meghozatalában. A Mineralkontor segítségével évenként kereszttől folytatott gazdasági bűncselekmények mellett – gyakorlatilag azzal párhuzamosan – szerepet vállalt az Interag vezetője, Gerő László pénzügyi manipulációiban is, amely a Magyar Külkereskedelmi Bank súlyos megkárosításával végződött: gyakorlatilag nagyobb veszteséget könyvelhetett el egyetlen üzleten az MKB, mint amennyi a teljes alaptőkéje volt: „A Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. vezérigazgató-helyettese olyan hitelezési tevékenységet folytatott, melyre nem volt felhatalmazása. Nem bankári körültekintéssel finanszírozta a Geleco AG-Vaduz céget, amely G. L. külföldi munkavállalási engedéllyel rendelkező magyar állampolgár tulajdona. Hasonló módon járt el a Powering Company Holdings Ltd.-Gibraltár cég esetében is, amelynek tulajdonosa Oscar J. Schmidt. Adataink szerint eddig a veszteség 186,8 millió dollár, amely összeg meghaladja az MKB alaptőkéjét.”⁵⁷⁹

Gerő Lászlónak erős szovjet kötődése volt, szüleivel öt évet töltött a két világháború között a sztálini birodalomban, és feltehetően hazaérkezése után sem szakadt meg a kapcsolata a szovjet szervekkel, hiszen 1945-ben a Péter Gábor által megszervezett politikai rendőrség kötelékébe kerülve⁵⁸⁰ feltehetően az

⁵⁷⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1986-III/II-151. 1986. augusztus 11.

⁵⁷⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1986-III/II-138. 1986. július 23.

⁵⁷⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1988-III/I-248. 1988. december 27.

⁵⁷⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1987-III/II-243. 1987. december 15.

⁵⁸⁰ MNL OL XIX-B-1-r-214. A budapesti politikai rendőrség szolgálatában állók névsora, 1945. július 3. Közli: Krahulcsán–Müller 2009, 359.

itt működő szovjet tisztek mellett teljesített szolgálatot: „A felszabadulás után rövid ideig a PRO-n dolgoztam, mindaddig, amíg a szovjet tanácsadók el nem utaztak.”⁵⁸¹ A későbbiekben a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, illetve különböző szovjet gazdasági érdekeltségek és katonai szervek alkalmazásában állt.

1950-ben gázolás miatt egy évre elítélték (az a szóbeszéd járta, hogy egy titkosszolgálati likvidálási akció közben dekonspirálódott, és az operatív érdek védelme miatt kellett bíróság elé állítani), szabadulása után különböző vállalatoknál dolgozott, állítása szerint polgári alkalmazotként, de a forradalom napjaiban végig a BM központi épületében tartózkodott, az objektum védelme során meg is sebesült.⁵⁸² Mindez azt sejteti, hogy az államvédelemmel való kapcsolata ténylegesen elítélése után sem szakadhatott meg. Helytállását meghálálta az új hatalom, karrierje 1957-ben meredeken kezdett ívelni felfelé. Külkereskedelmi területre helyezték, és egy kereskedelmi közvetítéssel foglalkozó vállalat megszervezésébe fogott, amely akkor vált igazán eredményessé, amikor a hatvanas évek során elnyerte a Royal Dutch Shell petrokémiai vállalat kizárólagos magyarországi képviselőjét.⁵⁸³ A vállalat felvirágoztatásának jutalmául Gerő – az általa irányított részleg kiemelésével – 1966-ban a létrejött új nagyvállalat igazgatója lett: megszületett a kádári Magyarország egyik legnagyobb külkereskedelmi cége, az Interag. „Az 1966-ban 50 fővel dolgozó és mintegy 20 milliós állőszközzel rendelkező ügynöki vállalat Gerő elvtárs vezetésével az elmúlt 10 év alatt ezer fős nagyvállalattá fejlődött, amelynek 1975. évi forgalma 2 milliárd forint volt.”⁵⁸⁴

1967-ben Gerő Lászlót SZT-tiszti állományba helyezték, és 10. számú rendőr százados, illetve D-144-es fedőszámon a politikai rendőrség hivatásos tisztjei közé került újra.⁵⁸⁵ „Gerő elvtárs elgondolásainak végrehajtásában rendkívül következetes. Elképzeléseinek megvalósítása érdekében, ha szükséges íróasztalokat kerül meg. Előfordult, hogy egyébként helyes célok megvalósítása érdekében olyan módszereket alkalmazott, amelyeket egyes gazdasági funkcionáriusok kifogásoltak.”⁵⁸⁶ Ezeket a kevésbé törvényes és etikus üzleti lépéseit saját maga

⁵⁸¹ ÁBTL 2.8.2.2. 141. 12. Önéletrajz, dátum nélkül.

⁵⁸² ÁBTL 2.8.2.2. 141. 10/b. Felvételi javaslat, 1967. szeptember 7.

⁵⁸³ A Shell, az 1949-es államosítás után, 1960-ban jelent meg újra Magyarországon, és 1966-ban nyitotta meg első töltőállomását. <http://www.shell.hu/about-us/who-we-are.html>, 2017. szeptember 20.

⁵⁸⁴ Gerő László minősítése a Külkereskedelmi Minisztériumban, 1976. június 1. Udvardi Sándor miniszterhelyettes. Idézi: Ilkei 2010.

⁵⁸⁵ ÁBTL 2.8.2.2. 141. 10–11. Felvételi javaslat, 1967. szeptember 7.

⁵⁸⁶ ÁBTL 2.8.2.2. 141. 2/b. Minősítési lap, 1970. december 23.

így kommentálta: „Az Interag homlokzatára láthatatlan betűkkel egy jelszó volt felírva: Lopok, csalok, hazudok, hogy becsülettel szolgálhassam a népgazdaság érdekeit.”⁵⁸⁷ A népgazdaság érdekeit erősen szubjektív szempontok szerint határozta meg Gerő, amellyel nem értett egyet minden gazdasági döntéshozó, ugyanis jelentős népgazdasági károkozás miatt 1978. augusztus 16-án azonnali hatállyal eltávolították az Interag éléről.⁵⁸⁸

A fennmaradt iratokból kiderül, hogy az Interagnak létezett egy liechtensteini vállalata, a Fabriken 3 F Horsens nevű híradástechnikai cég, amelyet az Interag – Gerő irányítása idején – törvénytelenül finanszírozott,⁵⁸⁹ így a cég a patrónus távozása után néhány hónappal csődöt jelentett.⁵⁹⁰ A vállalat a Tungsram Elektrocitats AS. Koppenhága⁵⁹¹ vezetőjének ötlete alapján született, aki a budapesti anyavállalattól nem kapta meg a vállalkozás beindításához szükséges alaptőkét, ezért Gerőhöz fordult segítségért. Az Interag 1977-ben 4 millió dollárral szállt be az adóparadicsomban bejegyzett 3 F létrehozásába, de az így megszerzett összeg kevés volt a vállalat működésének finanszírozására, ezért hitelek felvételére szorultak.⁵⁹² Forgalmazott termékeikre nem találtak piacot, a raktárkészletek felhalmozódása pedig csak pluszkiadásokat jelentett. A dániai Tungsram-érdekeltség vezetője a felhalmozódó veszteségek egy részét az irányítása alatt álló vegyesvállalatra terhelte, vagyis céggaranciák kiadásával igyekezett finanszírozni az offshore cég működését, közben pedig meghamisított jelentéseket és mérlegbeszámolókat küldött az Interag számára. A hamisításokat az Interag helyi képviselője jelezte Gerő felé, aki erről nem vett tudomást.⁵⁹³ 1979 elején csak egy nagyobb összeg (6 millió dán korona) hitel segítette ki a vállalkozást a csődhelyzetből, amelyet feltehetően szintén a koppenhágai leánycég nyújtott, de ez sem volt elég a konszolidáláshoz, az MNB-nek is be kellett szállnia 1,2 millió USD kölcsönrel. Mindennek ellenére az Interag új vezetése megállapította, hogy a 3 F csődjét elkerülni nem, legfeljebb csak elodázni lehet újabb befektetések és veszteségek árán.⁵⁹⁴ Az ügyben vizsgálat indult a Külkereskedelmi Minisztérium

⁵⁸⁷ Gerő László 1989-ben Bécsben nyilatkozott így Dézsy Zoltánnak és Ilkei Csabának. Ilkei 2010.

⁵⁸⁸ A külkereskedelmi miniszter első helyettesének, dr. Szalai Bélának felmondási határozata, 1978. augusztus 16. Közli: Ilkei 2010.

⁵⁸⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1980-III/II-17. 1980. január 24.

⁵⁹⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1979-III/II-110. 1979. május 31.

⁵⁹¹ A cég 100%-os tulajdonosa a Tungsram Rt. Budapest volt. Bikki 2004. 141.

⁵⁹² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1979-III/II-110. 1979. május 31.

⁵⁹³ Uo.

⁵⁹⁴ Uo.

irányítása alatt. A KKM és a felügyeleti szervként működő Pénzügyi Központ 1979. július 10. és augusztus 21. között a helyszínen gyűjtött bizonyítékokat, ellenőrizte az Interag könyvelését, pénzügyi dokumentumait, és megállapította, hogy az Egyesült Izzó (illetve annak dániai leányvállalata), valamint az Interag törvénytelen tevékenységei és mulasztásai 6,7 millió dolláros kárt okoztak a népgazdaságnak, és konkrétan megnevezték a személyi felelősöket is az Interag vezetőségének tagjai közül – természetesen Gerő László érintettségével együtt.⁵⁹⁵ A nyomozás eredményéről értesítették a párt- és állami vezetést: személy szerint Korom Mihályt, az MSZMP KB adminisztratív titkárát, Szekér Gyulát, a Minisztertanács elnökhelyettesét, Borbély Sándor KB-titkárt, Soltész István kohó- és gépipari minisztert, valamint Veress Péter külkereskedelmi minisztert, de „felelősségre vonás ez ideig nem történt, melynek okáról nincsenek információink.”⁵⁹⁶ A következmények elmaradásának magyarázatát Gerő László rejtélyes összeköttetései mögött kereste az állambiztonság: „Gerő a visszaélések elkövetése idején nem engedett sem igazgatóhelyettest, sem főkönyvelőt kinevezni maga mellé. Gerő pártfegyelmi-jének jegyzőkönyve megállapította, hogy Gerő erőszakos fellépése és állandó hivatkozása az összeköttetéseire nagyban hozzájárult a KKM illetékeseinek elnézéséhez.”⁵⁹⁷ Milyen összeköttetései lehettek Gerőnek? Láthatuk, hogy szovjet kapcsolatokkal rendelkezett, visszaéléseit – akárcsak Korzil és Russay esetében – a Nagy Testvér titkosszolgálat nem akadályozta meg, de a magyar pártvezetés sem avatkozott érdemben közbe.⁵⁹⁸

Hiába távolították el Gerőt az Interag éléről, gazdasági visszaéléseit töretlenül folytathatta. Az MKB-t és rajta keresztül a magyar gazdaságot súlyosan megkárosító hiteket egy osztrák vállalkozó segítségével, Oscar J. Schmidttel igényelte. Kapcsolatuk még a hetvenes években gyökerezett, amikor Schmidt kétmillió

⁵⁹⁵ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1980-III/II-17. 1980. január 24.

⁵⁹⁶ Uo.

⁵⁹⁷ ÁBTL 3.1.5. O-18396. 119. Jelentés, 1980. április 9.

⁵⁹⁸ Gerő a hatvanas években igen bizalmas és jelentős titkosszolgálati akcióban is részt vett, vagyis megbízható, bennfentes személynek számított. Ő szervezte meg és hajtotta végre Ábrányi Aurél hazarablását. Ábrányi Aurél újságíró 1948-ban egy sikertelen „disszidálási” kísérlet után a Katona Politikai Osztály besorozta, és Bécsbe telepítette. Ábrányi a szabad világban azonnal jelentkezett a nyugati titkosszolgálatoknál, innentől kezdve a francia és az amerikai hírszerzésnek dolgozott, és közben egy kémhálózatot szervezett itthon maradt barátai, ismerősei között. Hivatalosan Ábrányi a Szabad Európa Rádió bécsi tudósítója volt. Miután az állambiztonság ráébredt Ábrányi „hűtlenségére”, felszámolta az itthon lévő hálózatát, és 1956 nyarán bíróság elé állította tagjait. Innentől kezdve Ábrányi első számú ellenségnek számított, és 1961. október 12-én – Gerő László közreműködésével – elrabolták, és egy szőnyegbe csavarva szállították haza egy kocsi csomagtartójában. 15 év fegyházbüntetésre ítélték, azonban szabadulása után nyomtalanul eltűnt. Makra 1986, 3.

dolláros külföldi bankhitelt vett fel úgy, hogy Gerő kijárta a KKM-nél, hogy a hitelre az Interag kezességet vállalhasson. A következő évben az osztrák vállalkozó csődöt jelentett be, és kiderült, hogy a tartozás behajtására semmiféle lehetőség nincs, ráadásul az Interag a kamatok kifizetését is vállalta, így a kötelezettség már ekkor megközelítette a hárommillió dollárt.⁵⁹⁹ Végül 2,5 millió dollárt kellett a magyar kereskedelmi cégnek kifizetnie az adós helyett, ezért a kémelhárítás kezdeményezte, hogy a KKM tiltsa meg az Oscar Schmidttel folytatott kereskedelmi kapcsolatokat, valamint igyekezett tiltó névjegyzékre helyeztetni az osztrák üzletembert.⁶⁰⁰ Ehelyett a két üzletember közös cége, a Gelaco-Vaduz 1984-től kezdve fedezet nélküli hiteleket kapott az MKB-tól, 1988 elejéig összesen 150 millió dollár értékben.⁶⁰¹ Markovits Béla, az MKB elnökhelyettese, aki a kétes hiteleket engedélyezte, a nyolcvanas évek elején még a CW Bank élén állt, segítette a Waltham finanszírozását (valutakitermelését) is, innen került 1985-ben a külkereskedelmi bank elnökhelyettesi székébe. A már jól ismert pénzügyi körök képviselőivel állunk tehát szemben, ráadásul a Geleco komoly tartozást halmozott fel a Hargitai György által vezetett Waltham céggel szemben is,⁶⁰² így állhatott össze az a 186,6 millió dollár,⁶⁰³ amelyről az állambiztonsági jelentés szólt. A hiteleket egy használaton kívüli kaliforniai olajfinomító, a Powerine Oil Company megvásárlására fordították, amely mindössze 40 millió dollárba került ugyan, de a fennmaradó összeget, saját állításuk szerint, az üzem működőképessé tételére akarták felhasználni.⁶⁰⁴ Az üzlet azonban nem jött be, ezért még a finomító munkába állítása előtt azonnali kármentő hitelre volt szükségük, újabb 10 millió dollárra.⁶⁰⁵ 1989-es interjújában Gerő azt állította, hogy Németh Miklóshoz, az MSZMP KB titkárához fordult, aki felhívta Fekete Jánost, támogatja-e Gerő újabb pénzügyi kérését. A bankár egyetértéséről biztosította a későbbi miniszterelnököt, és Madarasi Attila pénzügyminisztériumi államtitkárhoz irányította Gerőt. Madarasi a haditechnikai vállalatok pénzügyeiért felelt, a Honvédelmi Bizottság ülésein rendszeresen megjelent, a katonai felderítéssel kapcsolatban állt, hiszen a hetvenes évek közepén az ő segítségével tudták az MNVK-2. egyik fantomcé-

⁵⁹⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ-1979-III/II-60. 1979. március 19.

⁶⁰⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-224. 1984. november 15.

⁶⁰¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1988-III/II-65. 1988. április 1.

⁶⁰² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1988-III/II-78. 1988. április 21.

⁶⁰³ Korabeli árfolyamon kb. 11,1 milliárd forint, mai értéken számolva kb. 275 milliárd forint.

⁶⁰⁴ Tőke 1989. 14.

⁶⁰⁵ Gerő László válasza a *Magyar Hírlap* cikkére. Közli: *Magyar Hírlap*, 1989. november 8.

gének, az Universal Piackutató Irodának a pénzügyi visszaéléseit elkendőzni,⁶⁰⁶ vagyis az államtitkár az illegális valutakitermelés egyik kulcsfigurája volt az állami adminisztrációban. Madarasi Patkó András miniszterhelyettes segítségével – „aki az egész ügyet folyamatában nagyon jól ismerte, hisz naponta referáltam neki”⁶⁰⁷ – elintézte az újabb hitelfolyósítást, amit kézpénzben, egy nylonzacskóba csomagolva vitt magával Gerő.⁶⁰⁸

Személycseré és kontinuitás

Utódlási harcok

A valutakitermelés és a Mineralimpex illegális olajügyleteinek hátterében mozgó gazdasági és politikai csoportok hálózatának áttekintése után, térjünk vissza az események fő vonalához. Az állambiztonság a Mineralimpex ellen folyó nyomozás során a lehallgatásokon és figyeléseken kívül elég hamar házkutatásokat is végrehajtott, hogy bizonyíthassa Russay gazdasági csalásait. 1982 nyarán felnyitatták az OTP-nél bérelt „titkos” széfjét is, amelyben 24 darab OTP-betétkönyvet és nagy mennyiségű aranytárgyat találtak. A szerv becslése alapján összesen nagyjából kétmillió forintnyi értékről volt szó, és megjegyezték, hogy a széfet a vállalatvezető rendkívül ritkán nyitja fel, lakásfelújítását is OTP-kölcsönből finanszírozza.⁶⁰⁹ A széfben megtalálták Russay végrendeletét is, amelynek kedvezményezettje felesége, Szőnyi Olga operaénekesnő volt. Russay nemcsak magánvagyonáról igyekezett rendelkezni, de ki akart jelölni egy olyan utódot a Mineralimpex vezérigazgatói székébe is, akinek segítségével biztosíthatja a Mineralkontoron keresztül folyó valutakitermelést, és megnyugtathatja az ebből profitáló partnereket – például a Phibrót – hogy távozása nem akadályozza meg a további együttműködést. Igazgatói székébe helyettesét, Tóth Józsefet szemelte ki.⁶¹⁰

⁶⁰⁶ Borvendég 2016a, 137.

⁶⁰⁷ Ilkei 2010.

⁶⁰⁸ Dézsy Zoltán és Ilkei Csaba interjúja Gerő Lászlóval.

⁶⁰⁹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1982-III/II-119. 1982. június 29.

⁶¹⁰ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1984-III/II-30. 1984. február 13.

Russay 1984. július 1-jével vonult nyugdíjba, és az azt megelőző hónapokban egyik legfontosabb célja az volt, hogy osztrák munkavállalási engedélyt kapjon, és el tudjon helyezkedni valamelyik korábbi üzletfelnél tanácsadói munkakörben.⁶¹¹ „Tervük szerint két párhuzamos munkavállalási szerződést kötnének: egyik megfelelné a magyar jogi formulának, a másik »Máté« igényeinek megfelelően készülne el, természetesen erről a magyar hatóságoknak nem lenne tudomásuk.”⁶¹² A Russay igényei szerint készülő munkavállalási szerződés kiállításához a Creditanstalt Bankverein igazgatója nyújtott segítséget,⁶¹³ ugyanis a magyar külkereskedelmi vállalatvezető nyugdíjas éve alatt a bank egyik vegyesvállalatának szakértőjeként szeretett volna dolgozni.⁶¹⁴ Heinrich Korzil 1984 tavaszán megjelent a Mineralimpexnél az első szerződéstervezettel, amely nem fedte teljes mértékben Russay igényeit: a honoráriumra vonatkozó kitételekkel az igazgató nem volt elégedett.⁶¹⁵ A kémelhárítás folyamatosan lehallgatta Russay irodáját, így tudomást szereztek az osztrák munkaszerződés első változatának elkészültéről, ezért 1984. április 17-én titkos kutatást hajtottak végre budapesti irodájában.⁶¹⁶ A fedett akció eredménye az lett, hogy Russay vadászcsizmájából előkerült 100 svájci frank, 400 nyugatnémet márka és 34 ezer magyar forint, valamint egy borítékban lévő – nem túl jelentős összegű – valutamennyiség; a szerződést azonban nem sikerült megkaparintani. Időközben a Külkereskedelmi Minisztérium kiállította Russay külföldi munkavállalási engedélyét, amely egy osztrák cégnél betöltendő pénzügyi-beruházási tanácsadó és piackutató munkaköréről szólt.⁶¹⁷

Russay nyugdíjba vonulása kapcsán az állambiztonság felfigyelt arra, hogy a Budapesten szolgálatot teljesítő osztrák kereskedelmi attasé is élénken és aktívan kíséri nyomon az eseményeket. Ladislaus Wagner régi ismerőse volt Russaynak: a vállalatvezető számára még belüleges ügynöksége idején jelölte ki a szerv célszemélyként az osztrák kereskedőt, Heinrich Korzillal együtt. Kiderült, hogy Wagner – aki a Mineralkontor ügyvezető igazgatójaként szerepelt már ekkor⁶¹⁸ – rendszeresen hozott készpénzt Russaynak Bécsből, évente nagyjából félmillió forint-

⁶¹¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-4. 1984. január 6.

⁶¹² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-21. 1984. január 31.

⁶¹³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-28. 1984. február 9.

⁶¹⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-53. 1984. március 15.

⁶¹⁵ Uo.

⁶¹⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-III/II-78. 1984. április 20.

⁶¹⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1969-III/II-169. 1984. augusztus 29.

⁶¹⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-78. 1985. április 24.

nak megfelelő összeget szállított Budapestre.⁶¹⁹ Szintén aggódott a vezetősere miatt Győri Gábor, a Monimpex vezérigazgatója, akinek az ügyben betöltött szerepére az állambiztonság iratai alapján egyelőre nem derült fény, azonban a lehallgatókészüléknek köszönhetően tudjuk, hogy Russay ígéretet tett Győrinek, „hogy ügyében megszerzi az új vezérigazgató támogatását”.⁶²⁰

Russay István további sorsa nem volt ennyire zökkenőmentes. Sikerült ugyan Ladislaus Wagner segítségével beszereznie az osztrák munkavállalási engedély megadásához szükséges dokumentumokat, és papíron még munkát is talált Ausztriában: egy szerződés szerint tanácsadói feladatai elvégzéséért 60 ezer osztrák schillinget keresett havonta.⁶²¹ Korzil szerint azonban semmi konkrét dolga, munkája nem akadt Bécsben, így a nyugalomba vonult vállalatvezető kifejezetten unatkozott az osztrák fővárosban.⁶²² Ráadásul a beígért és szerződésbe foglalt állás csak papíron létezett, az állambiztonság értesülései szerint tényleges jövedelme nem volt, így a külföldi munkavállalási engedély korabeli szabályozása értelmében saját zsebéből volt kénytelen hazautalni állítólagos fizetésének 20%-át.⁶²³ Ladislaus Wagner megpróbált abban is segíteni neki, hogy Ausztria helyett Svájcban telepedhessen le, azonban nemhogy letelepedését, de még turistaútra szóló vízumkérelmét is elutasította a svájci nagykövetség arra hivatkozva, hogy nyugati titkosszolgálatok kémkedéssel gyanúsítják.⁶²⁴ Sajnos arra való utalás nincs a belügyi anyagok között, hogy miért tarthatták Svájcban Russayt keleti kémnek, talán még abban az időben kerülhetett nyilvántartásukba az adat, amikor a KKM tisztségviselőjeként szerette volna a BM visszafordítani, és ketős ügynökként használni az amerikai hírszerzés ellen. Bármilyen információk is voltak a svájci hatóságok kezében, a beutazás ellehetetlenítése azzal a veszéllyel fenyegette Russayt, hogy nem fér hozzá széfjeihez. Wagner azt javasolta, hogy a „vezető osztrák kormánypártok támogatására” Korzil Russay nevében és érdekében utaljon át egymillió schillinget, így biztosíthatják az osztrák állampolgárság megszerzését, ezzel pedig felnyílik a svájci határsorompó is.⁶²⁵ Arról nem szólnak

⁶¹⁹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1984-III/II-145. 1984. július 25.

⁶²⁰ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1984-III/II-81. 1984. április 26. Dézsy Zoltán az oknyomozó riport készítése közben meghívást kapott Győri Gáborhoz, aki gyakorlatilag megpróbálta lefizetni azért, hogy ne folytassa a cikkírást és a műsorkészítést. Dézsy Zoltán számára sem derült ki, pontosan milyen kapcsolat volt a Mineralimpex és a Monimpex vezetői között a visszaélések elkövetésében.

⁶²¹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1984-III/II-217. 1984. november 5.

⁶²² ÁBTL 2.7.1. NOJ 1985-III/II-42. 1985. március 1.

⁶²³ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1985-III/II-43. 1985. március 4.

⁶²⁴ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1985-III/II-28. 1985. február 11.

⁶²⁵ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1985-III/II-43. 1985. március 4.

a levéltári források, hogy a jó tanácsot megfogadta-e a két üzletember, mindenestre 1986 tavaszán az osztrák külügyminisztérium és az ottani kereskedelmi kamara támogatásával Russay osztrák állampolgár lett.⁶²⁶ A bankbetétek feletti rendelkezést azonban az állampolgárság elnyerése sem könnyítette meg, ugyanis a több osztrák, svájci és állítólag amerikai számlán lévő megtakarításainak eredetére nem lehetett megnyugtató választ adni az adóhatóságok számára, így pénzfelvétel esetén minden bizonnyal a vagyon jelentős részét elvonták volna jövedelemadóként.⁶²⁷

A belügyi jelentések arról tanúskodnak, hogy új helyzet kezdett kirajzolódni a történetben 1985 tavaszára: a nyugdíjba vonult és betegeskedő Russay egyre nagyobb tehertételt jelentett a hálózat számára, és talán az együttműködési hajlandósága is csökkenhetett, így féltő volt, hogy a nevében lévő számlák és széfek tartalmát megpróbálja eltüntetni megbízói elől, saját maga és szerettei számára akarja átjátszani az illegális vagyont. Erre utalt az is, hogy határozott követelésekkel állt elő. Még 1975-ben megegyezés született Korzil és Russay között arról, hogy a Radex és a Veitscher-Magnezitwerke nevű cégekkel kötött üzletek után járó és Korzil számára kifizetett jutalékok fele a magyar partnert illetik. A két osztrák cég (1993-ban egyesültek) a Mineralkontor tulajdonosainak köszönhetően kizárólagos jogot kapott arra, hogy a kohászati termeléshez szükséges tűzálló anyagokat Magyarország számára biztosítsák, emellett kiemelt partnerek voltak különböző bauxittal és alumíniummal kapcsolatos üzletkötések során is. Az üzleti forgalom után 4% közvetítői jutalékot kaptak a Mineralkontor tulajdonosai, amelyet egy Korzil nevében lévő liechtensteini cég, a Merta számlájára utaltak.⁶²⁸ A magyar kohászat igénye évente 250–300 millió ATS értékű tűzálló bélésanyag volt, vagyis éves szinten csak ebből az üzletből 10–12 millió ATS érkezett a Merta számlájára.⁶²⁹ Russay úgy gondolta, hogy ideje a Merta számláján felhalmozott vagyon felét saját cégéhez átutaltatni (feltehetően a nevében szereplő vaduzi cégről, a Mintrans Establishmentről lehetett szó⁶³⁰), és igyekezett rábírní Korzilt egy erről szóló szerződés közjegyző előtt történő aláírására, amitől az osztrák üzletember mereven elzárkózott.⁶³¹ A kérdést nem tudták mindenki meglegedettsé-

⁶²⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1986-III/II-53. 1986. március 18.

⁶²⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-43. 1985. március 4.

⁶²⁸ ÁBTL 2.7.3. Szakelosztó 6-7/170/88. 1988. április 7.

⁶²⁹ Uo.

⁶³⁰ Uo.

⁶³¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-102. 1985. május 29.

gére tisztázni, ugyanis még hónapokkal később is arról panaszkodott Heinrich, hogy Russay állandóan zaklatja, és ez már terhes a számára.⁶³²

Russay István, akinek a közreműködésével a hetvenes évek elejétől kezdve kiépítették azt a kapcsolatrendszert, amelyen keresztül súlyos dollármilliókat lehetett kisíbolni az országból, feleslegessé vált. 1986 nyarán már attól sem kellett tartania a gazdasági visszaélések mögött álló embereknek, hogy Russay ártani fog nekik: az egykori cégvezető egészségi állapotának rohamos romlása miatt kórházba került, betegsége gyógyíthatatlan és gyors lefolyású volt.⁶³³ 1986 nyara a folyamatos kórházi kezelések mellett arról szólt Russay számára, hogy biztosítsa felesége örökségét. Szőnyi Olgának adta át a jogot, hogy külföldön lévő vagyona – bankbetétei, értékpapírai és cégei – fölött rendelkezzen.⁶³⁴ Russay István 1986. szeptember 11-én hunyt el. A vállalatvezető örökségére sokan pályáztak, de arra feltehetően egyik fél sem számított, hogy az állambiztonság is akcióba lendül.

Állami pénzbehajtás

A Belügyminisztérium igazi támogatást nem kapott a párt és állami vezetőktől a nyomozás folytatásához. Gyakorlatilag még visszajelzés sem érkezett a szignalizációs jelentésekre, ennek ellenére a szerv kötelességszerűen végezte munkáját. Másfelől viszont az is igaz, hogy az ügyeket közvetlenül nem akarták eltussolni, és senki nem akarta kifejezetten leállítani a belügyet a nyomozásról. Russay haláláig aktívan nem avatkoztak be a történetekbe, de rengeteg adatot, bizonyítékot gyűjtöttek össze az évek során. A lehallgatások mellett tárgyi bizonyítékok is rendelkezésükre álltak, ugyanis több titkos házkutatást elvégeztek, amelynek során tárgyalási jegyzőkönyvekről, szerződésekről készítettek fotómásolatot. Például nagyjából 300 fényképet őriztek a Phibro-delegáció 1985-ös látogatása során végrehajtott titkos kutatás eredményeképpen, elsősorban a cég üzleti tevékenységére vonatkozó iratok kerültek ekkor a kezükre,⁶³⁵ de Korzil magyarországi tartózkodása során is készültek felvételek különböző bankelszámolásokról, lengyelországi, csehszlovákiai, NDK-beli és NSZK-beli üzleti tevékenységének

⁶³² ÁBTL 2.7.1. NOJ 1985-III/153-160/9. 1985. augusztus 15.

⁶³³ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1986-III/II-115. 1986. június 17.

⁶³⁴ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1986-III/II-130. 1986. július 8.

⁶³⁵ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1985-III/II-74. 1985. április 18.

dokumentumairól.⁶³⁶ Ezek alapján a kémelhárítás megállapította, hogy Korzil hasonló konstrukcióban működő vállalkozásokat üzemeltetett több szocialista országban, de büntetőjogi következménye ennek csak Lengyelországban lett. A Mineralkontorhoz hasonlóan létezett Heinrich Korzil céghálózatában egy lengyel–osztrák vegyesvállalat is, Interminex néven, amelynek vezetőjét, Kazimierz Tyrańskit a lengyel hatóságok korrupció és egyéb gazdasági bűncselekmények miatt a nyolcvanas évek elején elítélték. Nemcsak Korzil volt érintett az ügyben, hanem Ladislaus Wagner is, a lengyel hatóságnak több terhelő bizonyítéka volt ellenük, így két évig nem is mertek belépni az országba.⁶³⁷ Tyrańskira, aki a Minex nevű lengyel vállalat igazgatója volt, 1980 decemberében 15 év fegyházbüntetést mértek. A magyar nyomozati szervek felvették a kapcsolatot a lengyel állambiztonsági szolgálattal, és adatokat kértek a nyomozás során felmerült magyar vonatkozású információkról, amelyeket a lengyel társszerv át is adott, megtudták tőlük például, hol tárolja Korzil az üzleteire vonatkozó dokumentumokat.⁶³⁸

A Mineralkontor és a Mineralimpex által végzett valutakitermelés eredményére, vagyis a Russay által felhalmozott vagyona vonatkozó iratok nagy része ekkor már Szőnyi Olga birtokában volt, a lehallgatásoknak köszönhetően pedig arról is tudomást szereztek, hogy Korzil 1986. szeptember 25-én érkezik az országba, hogy tárgyaljon az özvegygel, és erre az alkalomra magával hozza azokat a Russay vagyonára vonatkozó dokumentumokat, amelyek nála vannak.⁶³⁹ A szerv akciósorozatát tervezett a dokumentumok másolatának beszerzésére, amelyet az özvegy lakásán és Korzil szállodai szobájában végzett kutatás során sikerrel el is végeztek.⁶⁴⁰ A két fél közötti tárgyalást operatív eszközzel rögzítették, amelyből kiderült, hogy Russay Ausztriában és Svájcban legalább két-két különböző bankban folyószámlával és széffel rendelkezett, valamint a pénz egy részét részvényekbe fektette. Szőnyi Olga arra kérte Korzilt, hogy bécsi lakásukból hozzon el számára két kottát, amelyek az egyik svájci bankban lévő széf nyitásához szükséges jelszót tartalmazták.⁶⁴¹ A kották megszerzésére a kémelhárítás újabb akciót szervezett, és Szőnyi Olga otthonában titkos házkutatást tartottak, amelynek során megállapították, hogy a külföldi vagyona vonatkozó dokumentumok „továbbra is eredeti helyükön találhatók”, vagyis feltehetően a

⁶³⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-78. 1985. április 24.

⁶³⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-61. 1985. március 28.

⁶³⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1985-III/II-156. 1985. augusztus 17.

⁶³⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1986-III/II-182. 1986. szeptember 24.

⁶⁴⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1986-III/II-185. 1986. szeptember 30.

⁶⁴¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1986-III/II-187. 1986. október 2.

számlák és széfek még érintetlenek, és másolatot készítettek Richard Strauss Salome című operájának partitúrájáról, amely tartalmazta a széf nyitásához szükséges jelszót.⁶⁴² A kottafüzetben elrejtett jelszó megfejtéséről speciális operatív csoport gondoskodott.

Időközben a hagyatéki eljárás keretében felnyitották Russay OTP-nél bérlet széfjét, ahol a vegyesvállalatok felügyeletét ellátó Pénzügyi Központ képviselője is jelen volt. A széfből „az illegális külföldi vagyon léte utaló adatok kerültek nyilvánosságra”, azonban Szőnyi Olga nem volt hajlandó nyilatkozni, tagadta, hogy bármiféle tudomása lett volna a külföldi számlákról.⁶⁴³ A lehallgatások során kiderült, hogy az özvegy ügyvédjét hibáztatta azért, hogy a széfből előkerült a külföldi érdekeltségekre utaló levél, illetve az illegális vagyonra vonatkozó részletes kimutatás.⁶⁴⁴ Ilyen bizonyítékok birtokában nyilván a teljes tagadásnak már nem volt értelme, Heinrich Korzil együttműködési hajlandóságot mutatott, és ígéretet tett a magyar hatóságoknak arra, hogy segítséget nyújt Russay Ausztriában lévő vagyonának Magyarországra juttatásában.⁶⁴⁵ Egy határtalálkozó alkalmával egy aktatáskát adott át az állambiztonság embereinek, amely két darab széfkulcsot, ékszereket és német nyelvű iratokat tartalmazott.⁶⁴⁶ Néhány nappal később újabb információkat adott át a magyar kémelhárítás embereinek öt különböző bécsi bankban őrzött számláról, betétkönyvekről és széfekről.⁶⁴⁷ Szőnyi Olga még ekkor sem volt hajlandó együttműködni, továbbra is tagadta a külföldön lévő vagyon létezését, azonban a szerv folyamatos nyomás alatt tarthatta, hiszen egyre konkrétabb információkkal rendelkeztek Russay vagyonáról. Ekkor már Wagnert is figyelték, beszélgetéseit lehallgatták, ebből egészen konkrét adatokat szereztek arról, milyen forrásokból állt össze Russay illegális jövedelme. Az állambiztonság előzetes információi szerint a Mineralkontor titkos számlájáról Korzil részére átutalt összegek meghatározott hányada, a Radex és Magnezitwerke cégekkel bonyolított üzletek után járó jutalék – nagyjából 160-200 millió schilling – és a Phibroval kötött 6-700 millió amerikai dollárt kitevő üzletek után járó 1-2%-os kenőpénz alkotta azt a vagyont,⁶⁴⁸ amelyet a kémelhárításnak fel

⁶⁴² ÁBTL 2.7.1. NOJ 1986-III/II-234. 1986. december 9.

⁶⁴³ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/II-14. 1987. január 21.

⁶⁴⁴ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/II-16. 1987. január 23.

⁶⁴⁵ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/II-41. 1987. február 27.

⁶⁴⁶ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/II-49. 1987. március 11.

⁶⁴⁷ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/II-54. 1987. március 18.

⁶⁴⁸ A könnyebb viszonyítás érdekében a hozzávetőleges mai értékét ennek az összegnek ki lehet számolni: 1987-es árfolyamon 700 millió USD 30,7 milliárd forintot ért, ennek 2%-a több mint 614

kellett derítene.⁶⁴⁹ (Látni fogjuk, hogy ennél sokkal nagyobb összegek kerültek elő végül.) Korzil szerint a Phibrótól származó több millió dollár legnagyobb része Russay Vaduzban bejegyzett cégéhez került, amelyen keresztül azt befektette, vagyis tisztára mosta.⁶⁵⁰

Szőnyi Olga nem bírta sokáig a rá nehezedő nyomást. Miután a belügy elkezdte a volt vezérigazgató vagyonának hazahozatalát, megijedt a felelősségre vonástól, és 1987 nyarától segítette az állambiztonság nyomozóit.⁶⁵¹ Ekkor már hetek óta járták a belügy emberei a bécsi bankokat, és igyekeztek összegyűjteni Russay hátrahagyott értékeit. Összesített kimutatást a fellelt vagyonról nehéz készíteni, viszont a folyamatban lévő akciók bemutatásával érzékeltethető egyrészt a BM, másrészt Russay és a mögötte álló lobbicsoport munkamódszere is, hogyan próbálták kisebb részekre bontva, külön-külön elrejtteni az ellopott összegeket, és hogyan, de legfőképpen hol gyűjtötte össze azokat a magyar elhárítás. Nem tudjuk, ki adott parancsot Russay vagyonának hazahozatalára. Az kiderül a belügyi jelentésekből, hogy hiába szignalizáltak a felső vezetés felé, senki nem reagált azokra, így nem valószínű, hogy párt- vagy állami vezetők köréből érkezett az utasítás. Egy napi jelentés előzményeiben van utalás arra, hogy a miniszterhelyettes által jóváhagyott intézkedési tervnek megfelelően végzi a kémelhárítás speciális operatív stábjának munkát,⁶⁵² mindez arra utal, hogy Harangozó Szilveszter, a BM III. Főcsoportfőnökségének miniszterhelyettesi rangban lévő vezetője irányította a kényes műveletet. Sajnos az sem deríthető ki, milyen együttműködés volt a magyar és az osztrák hatóságok között, azonban mindenképpen egyeztetniük kellett az ügyben, hiszen osztrák felségterületen intézkedtek egy olyan személy hagyatéka ügyében, aki halála előtt megkapta az osztrák állampolgárságot.

„Operatív kombinációsorozatot” indított tehát a kémelhárítás egy külön csoport felállításával, amelynek a feladata volt felderíteni és hazahozni a Mineralimpexen keresztül kilopott pénzeket. Első alkalommal 1 328 028 schillinget sikerült kézre keríteni, valamint két bécsi széf kinyitására teremtett lehetőséget a szerv.⁶⁵³

millió forint, ami mai értéken számolva kb. 16,7 milliárd forintot ér. Ehhez hozzáesszük a 200 millió ATS értékű jutalékot, amely 1987-es árfolyamon 651 millió forintnak felelt meg, mai értéken számolva pedig 17,7 milliárd forint. Ez összesen mai értéken számolva 34,4 milliárd forintot jelent.

⁶⁴⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1987-III/II-51. 1987. március 13.

⁶⁵⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1987-III/II-147. 1987. július 29.

⁶⁵¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1987-III/II-106. 1987. június 2.

⁶⁵² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1987-III/II-223. 1987. november 17.

⁶⁵³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1987-III/II-56. 1987. március 20.

Ezek kiürítésére 1987. március 25-én és 27-én került sor: az első alkalommal 121 ezer USD értékű aranyérmét, 1,3 millió ATS értékű betétkönyveket, valamint 12 ezer svájci frankot, 1800 amerikai dollárt, 1200 francia frankot, 2100 nyugatnémet márkát, továbbá egy újabb széfkulcsot emeltek ki;⁶⁵⁴ a második széf fél kilogramm súlyú, briliáns- és drágaköbetekekkel díszített arany ékszereket, 17 350 svájci frankot, 7450 nyugatnémet márkát, 840 osztrák schillinget, valamint két újabb betétkönyvet tartalmazott, összesen 89 700 ATS értékben. A lefoglalt vagyron mellé Korzil is átadott a BM embereinek 1 328 000 osztrák schillinget a hozzá tartozó papírokkal együtt, amelyet Russay folyószámláiról gyűjtött össze.⁶⁵⁵ A következő hónapban sikerült elérniük, hogy Russay Svájcban őrzött vagyonából 160-170 ezer schillinget egy általuk hozzáférhető osztrák bankszámlára utaljanak.⁶⁵⁶

1987 májusában már összesen 23 darab betétkönyvről volt a szervnek tudomása, ezek összesen 1 345 000 osztrák schillinget tartalmaztak, a kamatok bevezetése után az összeg 2 763 000 schillingre ugrott, amelyből mindössze 250 ezer schillinget hoztak haza.⁶⁵⁷

Nyár elején hozzákezdtek a Svájcban elrejtett vagyonrészek felkutatásához is. Szőnyi Olgától megtudták, hogy az ottani széfek és bankszámlák egy részéhez egy Lustenberger nevű ügyvéden keresztül lehet hozzáférni,⁶⁵⁸ valamint a Korzil által korábban átadott iratok között találtak egy Russay saját kezével írt feljegyzést a Schweizerische Kreditanstalt Bank 619. számú széfjéről.⁶⁵⁹ Az özvegy szerint ebben a széfben Russay és Korzil illegális üzleti tevékenységére vonatkozó dokumentumok rejtőztek, egy másik svájci bank, a Schweizerische Bankverein páncéltermében pedig aranyba fektetett tőkerészeket hagyott megőrzésre az elhunyt vállalatvezető.⁶⁶⁰ Szőnyi Olga azt is bevallotta, hogy férje halála után az íróasztalában talált kulcsokat félelmében különböző helyeken szétszórta.

Az eddig feltárt vagyon hazahozatalára – a belügy számítása szerint nagyjából 5-10 millió USD-ről volt ekkor szó – a kémelhárítás a BM III/I. Csoportfőnökséggel, vagyis a belügyi hírszerzéssel közösen egy akcióttervet dolgozott ki

⁶⁵⁴ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/II-61. 1987. március 27.

⁶⁵⁵ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/II-63. 1987. március 31.

⁶⁵⁶ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/II-82. 1987. április 28.

⁶⁵⁷ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/II-99. 1987. május 22.

⁶⁵⁸ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/II-106. 1987. június 2.

⁶⁵⁹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/II-148. 1987. július 30.

⁶⁶⁰ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1987-III/II-159. 1987. augusztus 14.

szeptemberre.⁶⁶¹ 1987. szeptember 11-én azt jelentette a BM, hogy újabb 236 ezer osztrák schillinget sikerült Magyarországra szállítani,⁶⁶² vagyis csupán az addig felmért és számba vett összeg elenyésző töredékét.

1987 novemberéből arról olvashatunk, hogy értékesítettek 60 kilogramm aranyat, valamint tisztázták egy Russay tulajdonában álló, meg nem nevezett holdingtársaság és egy alapítvány körülményeit, valamint hazaszállítottak a Pénzügyi Központ részére ötvenezer svájci frankot.⁶⁶³ Arról nem szól a jelentés, hogy az értékesített 60 kg aranyból származó összeget pontosan hová utalták.⁶⁶⁴ 1987 decemberében újabb 200 ezer svájci frank, kb. 6 millió forint került vissza Magyarországra.⁶⁶⁵ 1988 januárjában 10 millió forintnak megfelelő valuta érkezett haza, és az operatív csoport előkészített egy akciót, amelynek során márciusban újabb 2,1 millió svájci frank hazaszállítását tervezték.⁶⁶⁶ Márciusra azonban új helyzet állt elő, már nem 2,1 millió, hanem – a szerv számítása szerint nagyjából 600 millió forintnak megfelelő – 12,5 millió svájci frank átutalásáról volt szó, azonban az összeg nem Magyarországra érkezett, hanem a Pénzügyi Központ által Ausztriában megnyitott számlára küldték azzal a megjegyzéssel, hogy a PK szerint ez a pénz bármikor Magyarországra irányítható, és mindössze egy 50 ezer svájci frank értékű betétkönyvet hoztak haza.⁶⁶⁷ A következő nagyobb összeg átvételére 1988 augusztusában került sor, amikor sikerült Russay részvényeinek egy részét értékesíteni. Összesen 9 millió svájci frankról volt szó, de „az összeg átutalása a korábban Ausztriában létesített bankszámlára nehézségekbe ütközik. A probléma rendezése érdekében a Pénzügyi Központ a szükséges intézkedéseket megteszi”⁶⁶⁸ – olvashatjuk a jelentést, a problémák mibenlétéről azonban nem kaphatunk ebből a rövid szövegből tájékoztatást, mint ahogy arról sem, sikerült-e orvosolni a gondokat, és végül hova került a fent említett összeg. Néhány napon belül azonban újabb akadályok merültek fel. Szőnyi Olga – mint örökös – rendelkezése alapján Russay kötvényeinek egy részét eladta az azt kezelő pénzügyi intézet, mintegy 11,5 millió svájci frank értékben, azonban egy írásos nyilatkozatot akartak venni az özvegytől, hogy a számára kifizetett pénz

⁶⁶¹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1987-III/II-171. 1987. szeptember 3.

⁶⁶² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1987-III/II-177. 1987. szeptember 11.

⁶⁶³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1987-III/II-223. 1987. november 17.

⁶⁶⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1987-III/II-223-225/12. 1987. november 17.

⁶⁶⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1987-III/II-247. 1987. december 21.

⁶⁶⁶ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1988-III/II-21. 1988. február 1.

⁶⁶⁷ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1988-III/II-64. 1988. március 31.

⁶⁶⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1988-III/II-151. 1988. augusztus 2.

nem kerül Magyarországra,⁶⁶⁹ ugyanis Russay még életében rendelkezett arról a banknál, hogy sem hazájába, sem más szocialista országba nem utalhatnak a vagyonából egyetlen fillért sem.⁶⁷⁰ Szőnyi Olga azonban jogi képviselőjének jelenléte nélkül semmiféle nyilatkozat aláírására nem volt hajlandó, az ügyvéd megjelenése után pedig csak annyit mondtak a pénzügyi tisztviselői, hogy a megadott számlaszámra az összeget átutalják. A számla megnevezése hiányzik a jelentésből, csak a szöveggörnyezetből lehet következtetni arra, hogy ez a pénz is Ausztriába kerülhetett.

1988. augusztus 24-én újabb 210 millió forintnak megfelelő valuta érkezett Magyarországra, ezúttal kézpénzben,⁶⁷¹ majd szeptember 15-én 100 ezer dollárt hoztak át a határon a kémelhárítás emberei, amelyet a Pénzügyi Központnak adtak át népgazdasági hasznosításra.⁶⁷² Russay ausztriai fiktív foglalkoztatására félretett 614 ezer schilling 1989 februárjában került Magyarországra,⁶⁷³ majd áprilisban 565 ezer svájci frankot utaltak át az Ausztriában nyitott számlára,⁶⁷⁴ ennek az „ellenértékét”, 4 497 700 forintot az egyik operatív tiszt „felvette, és eredeti bankjegyekben Magyarországra behozta.”⁶⁷⁵ 1989 áprilisában egy svájci frank 37,7 forintot ért, így 565 ezer CHF ellenértéke valójában 21,3 millió forint volt, vagyis az összegnek csak egy töredék részét hozták haza.

A felsorolt összegek azoknak a számláknak és széfeknek a tartalmát mutatják, amelyeket az állambiztonság nyomozói felderítettek. Ebben nincs benne Russay cégeinek működő tőkéje és a fellelt nemesfém sem (106 kg arany, 10 kg platina, 169 kg ezüst),⁶⁷⁶ de hiányzik az értékpapírokba, részvényekbe, kötvényekbe fektetett vagyon értéke is. Nem tudhatjuk, hogy a megtalált bankbetéteken kívül máshol is őrzött-e Russay pénzeket, azt azonban tudjuk, hogy a Mineralkontor nyereségén fele-fele arányban osztozott Korzillal, vagyis a visszaélésekből és korrupcióból származó haszonnak csak az 50%-a volt az elhunyt vezérigazgató nevéén...

Több mint két évig dolgozott azon a kémelhárítás, hogy a kilopott vagyont visszahozza Magyarországra. Egy 1988 áprilisi adat szerint 1 milliárd forintnak

⁶⁶⁹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1988-III/II-156. 1988. augusztus 9.

⁶⁷⁰ ÁBTL 2.7.3. Szakelosztó 6-7/170/88. 1988. április 7.

⁶⁷¹ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1988-III/II-168. 1988. augusztus 25.

⁶⁷² ÁBTL 2.7.1. NOJ 1988-III/II-184. 1988. szeptember 16.

⁶⁷³ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1989-III/II-40. 1989. február 24.

⁶⁷⁴ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1989-III/II-73. 1989. április 17.

⁶⁷⁵ ÁBTL 2.7.1. NOJ 1989-III/II-77. 1989. április 21.

⁶⁷⁶ ÁBTL 2.7.3. Szakelosztó 6-7/170/88. 1988. április 7.

megfelelő vagyont sikerült a szervnek felderíteni, és ebből 70 millió forint érkezett az adott időpontig haza.⁶⁷⁷ Ha abból az adatból indulunk ki, amelyet az állambiztonság az általa összegyűjtött információk alapján állított, vagyis, hogy a Phibróval kötött ületek 10%-os hasznot hajtottak az érintetteknek, és ebből Russay számára csak 1-2% jutott, akkor a maradék 8-9% valahol máshol landolt, amelyhez a magyar állam soha nem férhetett hozzá. Felbecsülni is nehéz, mekkora összeggel károsíthatták meg csak az iráni olaj reexportja során hazánkat.

Keleten a helyzet változatlan

Miközben az állambiztonság operatív akciósorozatot szervezett a Russay által kimentett vagyon visszahozatalára, nem tudta megakadályozni, hogy a valuta-kitermelés tovább folyjék: a kémelhárítás megállapítása szerint a károkat okozó üzleti konstrukciók változatlanok maradtak – valószínűleg több pénz tűnt el a nyomozás idején, mint amennyit közben az operatív szervek visszahoztak. Az állambiztonság 1987 decemberében rendelte el a bizalmas nyomozást a Mineralimpex vezérigazgatója ellen népgazdasági kárt okozó vesztegetés gyanúja miatt,⁶⁷⁸ ugyanis hiába igyekeztek a Phibro, a Radex és a Magnezitwerke cégekkel bonyolított ületek fedésével kilopott pénzeket visszaszállítani az országba, 1987-ben újabb 20 millió schilling⁶⁷⁹ kár keletkezett a Mineralimpex és az említett három cég közötti kereskedelmi ügyletek során. Az állambiztonság megállapította, hogy továbbra is érkeztek a jutalékok Korzil svájci bankszámlájára is.⁶⁸⁰ Sőt a Mineralkontor titkos számláját is átrakták Svájcba azért, hogy a Mineralimpex ellenőrzése teljesen megszűnjön a leányvállalat működése fölött. De hiába szerzett ezekről az esetekről tudomást a belügy, a helyzetet befolyásolni nem tudta: „Az op. osztály az »Árulók« fn. bizalmas nyomozásban dokumentálta, hogy »Máté« 1980–84 között kb. 700 millió dollár értékű olajat vásárolt Irántól, és azt azonnal közvetítette az USA Philipp Brothers cég svájci vállalata számára. Az üzlet keretében Magyarország minden dolláron 10 centet veszített. (»Máté« az amerikai cégtől jelentős összegű jutalékot kapott.)

⁶⁷⁷ Uo.

⁶⁷⁸ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1987-III/II-245. 1987. december 17.

⁶⁷⁹ Korabeli értéken számítva kb. 65 millió forint, mai értéken kb. 1,7 milliárd forint.

⁶⁸⁰ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1988-III/II-9. 1988. január 14.

Az op. osztály a »Márk« fn. bizalmas nyomozás keretében megvizsgálta a fenti üzleti konstrukciót, és megállapította, hogy az jelenleg is folytatódik »Máté« örököse, »Márk« személyes és aktív közreműködésével. A beszerzett hivatalos dokumentumok szerint 1985 októbere és 1988 februárja között bonyolított 6 üzletben (238 millió dollár értékben) a népgazdaságot 30,8 millió dollár⁶⁸¹ veszteség érte.”⁶⁸² 1988 folyamán további 100 millió dollár értékben közvetített a Mineralimpex iráni olajat a Phibrónak, az előre betervezett veszteség meghaladta a 10%-ot.⁶⁸³

A fejezetben feltüntetett összegekről érdemes egy összesítést készíteni, azaz a fontos kitétellel, hogy ezek a mennyiségek csak azokat a pénzösszegeket fedik le, amelyek egyrészt Russay nevére kerültek, másrészt az állambiztonság megtalálta, illetve azok közül is csak azokat tudjuk a számításban szerepeltetni, amelyek bekerültek a napi operatív összefoglaló jelentésekbe. Biztosak lehetünk abban, hogy a Mineralkontoron keresztül eltüntetett állami vagyon ennél jóval nagyobb összeget tett ki, de legalább a nagyságrend érzékeltetésére álljon itt egy gyors számítás és összehasonlítás.

Az állambiztonság által hazahozott, illetve hazautalt összegek korabeli forintértéke közel 260 millió volt, azok az összegek azonban, amelyekről jelentés készült ugyan, de osztrák bankszámlára utalták, és nem Magyarországra érkeztek, már 950 millió forintot értek korabeli árfolyamon számolva.⁶⁸⁴ A legmegdöbbentőbb azonban, hogy az állambiztonsági nyomozással párhuzamosan – a fent idézett jelentések szerint – 2,5 milliárd forint népgazdasági kár keletkezett, vagyis sokkal több pénz folyt el az operatív akció közben, mint amennyit sikeresen felderítettek. Érzékletes összehasonlításként érdemes az 1988 végére az állambiztonság által összesen felderített 3,7 milliárd forint népgazdasági kárt a korabeli költségvetési hiány mellé rakni, amely 1989-ben 19,5 milliárd forint volt.⁶⁸⁵ Vagyis elmondhatjuk, hogy egyetlen külkereskedelmi vállalat felhasználásával okozott kár töredék része (hiszen az eltűnt vagyonnak elsősorban csak

⁶⁸¹ 1988-as árfolyamon kb. 1,6 milliárd forint, mai értéken közel 40 milliárd forintról van szó.

⁶⁸² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1988-III/II-25. 1988. február 5.

⁶⁸³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1988-III/II-174. 1988. szeptember 2. A veszteség korabeli értéken közel 600 millió forint, amely ma 14,9 milliárd forintot ér.

⁶⁸⁴ A korabeli árfolyamok megállapítására és az összegek átváltására a következő kalkulátort használtam: <http://fxtop.com/en/currency-converter-past.php?A=&C1=USD&C2=HUF&DD=01&MM=09&YYYY=1988&B=1&P=&I=1&btnOK=Go%21>

⁶⁸⁵ <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1990-7B2E/magyarorszag-A343/allami-koltsegvetes-ASD0/az-1989-evi-allami-koltsegvetes-m-ft-ASD3/>

azon részét ismerjük, amely Russay számláira került) már költségvetési tétel volt: az 1989-es hiány 19%-át tette ki!

Még kézzelfoghatóbb összehasonlítást kapunk akkor, ha ezeknek az összegeknek a mai, 2017-es értékét is kiszámoljuk.⁶⁸⁶ A hazahozott összegek mai értékén 6,5 milliárd forintot tesznek ki, a külföldi bankokban összegyűjtött valuták mai értéke 24,6 milliárd forint, és a nyomozás közben eltűnt vagyon 70,8 milliárd forintot ér ma. Ez összesen közel 102 milliárd forint!

⁶⁸⁶ Az összegek inflációval növelt értékét a hivatalos nyugdíjvalorizációs szorzók felhasználásával számoltam ki. 2. számú melléklet a 168/1997. (X. 6.) Korm. rendelethez. https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700168.KOR#lbj289id96da

ÖSSZEGZÉS

Jelen kötetben arra tettem kísérletet, hogy az eddig feltárt állambiztonsági források alapján rámutassak az állampárt idején működő gazdasági és politikai háttérlobbi létrejöttére, amely legkésőbb a hatvanas évektől kezdve, ugyan még a kommunista ideológia hangoztatása mellett, de már korántsem annak mentén, hanem a kizsákmányolónak hirdetett kapitalista tőke érdekeinek megfelelően cselekedett. Az érintett személyek magatartását feltehetően az motiválta, hogy nyilvánvalóvá vált számukra: a társadalmi és gazdasági fejlődés csúcsaként dicsőített szovjet modell életképtelen. Pozíciójukat kihasználva a megszálló hatalom által biztosított szűk mozgástérben megpróbálták élni, pontosabban visszaélni a lehetőségeikkel. Felelősségük abban áll, hogy mindezt nem a magyar gazdaság stabilitásának növelése érdekében tették, hanem saját haszonszerzésük céljából, ráadásul úgy, hogy mindeközben a társadalom széles rétegeit egy működésképtelen rendszer kisszerű életkörülményei közé zárták, és rájuk kényszerítették azt a gazdasági modellt, amelyben maguk sem hittek. A kádári piramisjáték nem tervezett, de logikusan bekövetkező fordulata volt ez.

Láthattuk, hogy ez a rendszer milyen szorosan kötődött egyes titkosszolgálati tevékenységekhez, amelyek természetesen a kül- és a belpolitika függvényei voltak. A gazdasági visszaélések fontos feltétele – ha tetszik előzménye – volt a magyarországi hírszerzés felértékelődése a blokkon belül, amely a nyugati kapcsolatok kiépítéséhez, a kapitalista világ működésének megismeréséhez vezetett. Az is látható, hogy a nyugati kommunista pártok támogatására kiépített indirekt finanszírozási rendszer mintául szolgált a bennfentesek számára egy hasonló szisztéma szerint felépülő valutakitermelési hálózat létrehozására, amely lehetőséget teremtett arra, hogy az állami külkereskedelem hasznának egy részét offshore cégekbe menekítsék. Nyitott kérdés, hogy az ország gazdasági teljesítőképességébe milyen mértékben szólhatott bele a nyereséges külkereskedelmi üzletek nyugati vegyesvállalatokba való kiszervezése, hogy a külkereskedelmi mérleg nem zárt volna-e gyakrabban pozitív eredménnyel a korszakban, ha a magyarországi állami vállalatoknál maradnak ezek az ügyletek.

A megrendelők – ha úgy tetszik, az irányítók – köre, azaz a teljes struktúra felfejthetetlen. A kommunista érában a legfelsőbb vezetés tudta nélkül hosszú évekig lehetetlen lett volna észrevétlenül folytatni hasonló súlyú visszaéléseket, vagyis a felső pártvezetés érintettsége nehezen kérdőjelezhető meg. Szerencsére a Mineralimpex valutakitermelésének fennmaradt és már hosszú évek óta nyilvánosan, a levéltárban hozzáférhető anyagai között található bizonyíték arra, hogy az ellenérdekelte belügyi nyomozó hatóság a bűncselekményekről éveken keresztül jelentéseket küldött a legfelsőbb kormány- és pártköröknek, a döntéshozók azonban nem kívántak (vagy nem tudtak?) fellépni a tudomásukra jutott visszaélések megakadályozása érdekében. A jelentéseknek köszönhetően azonban néhány felelős a pártvezetők sorai között is beazonosíthatóvá vált. Joggal merül fel a kérdés, vajon Russay István nemcsak egy stróman volt-e a mögötte álló lobbizár kezében? A hagyatékáért indított hajsza arra enged következtetni, hogy ez a lehetőség sem zárható ki, ebben az esetben pedig egyes csoportok tudatosan készülhettek a rendszer összeomlására, az állami vagyon átmentésére. Mindemellett pedig a történet felveti a felső pártkörökben lévő érdekcsoportok közötti ellentétek kérdését is. Russay támogatóinak egy része megnevezhető a fennmaradt iratok tükrében, azonban a vagyon hazahozatalára tett kísérlet arra enged következtetni, hogy létezett egy ellenérdekelte csoport is, amely igyekezett ellehetetleníteni a vállalatvezető mögött álló hálózatot, de úgy, hogy a felelősségre vonás elmaradjon, az ügynek büntetőjogi következményei ne legyenek, a nyilvánosságot pedig teljes egészében kizárják. Az állambiztonságon belül ugyanakkor érzékelhető a „normális” működésre irányuló szándék és a visszaélések leleplezésének igénye is, ami azt támasztja alá, hogy a hálózat sem volt már ebben az időszakban egységes. Vagyis a BM működésének tekintetében sem lehet általánosítani, azonban a diktatúra körülményei között még a „szocialista törvényesség” betartása is nehézségekbe ütközött.

Nem hagyható ki a szovjet megszállók szerepe sem a kérdéskör vizsgálatakor. A legfontosabb szereplők karrierjének felvázolásánál láthattuk, hogy rendelkeztek szovjet kapcsolatokkal, valamilyen kötődésük a Szovjetunióhoz szinte mindegyiküknek volt. Az egyik legfőbb lobbizár, Salusinszky István moszkvai kereskedelmi tanácsosként kezdte karrierjét, de hosszabb időt töltött Moszkvában a Waltham-ügyek későbbi irányítója, Hargitai György is. Gerő László és a szovjet titkosszolgálatok közötti kapcsolat megkérdőjelezhetetlen, de Heinrich Korzil sem kerülhetett véletlenül egy ilyen jól jövedelmező üzlet középpontjába, és Fekete Jánosnak is volt kapcsolata már a negyvenes évektől kezdve a szovjet állambiztonsággal. A hálózat működését tehát minden bizonnyal valamilyen szovjet érdekcsoport is egyengette.

A kötetben ismertetett gazdasági visszaélések hosszú távon befolyásolták Magyarország sorsát, hiszen a rossz árfolyam-politika mellett – amelynek jelentőségére Szabó Gergely az adósságállományt vizsgálva hívta fel a figyelmet⁶⁸⁷ – a külkereskedelmi deficit emelte csillagászati magasságokba az eladósodás mértékét. Minderről a rendszerváltás éveiben tevékenykedő nemzeti demokratikus elkötelezettségű erőknél kevés információja lehetett, a közvéleménynek pedig még annyi sem. Voltak ugyan közéleti szereplők, akik már akkor igyekeztek felhívni a figyelmet bizonyos összefüggésekre, de a tömegkommunikációs csatornák, továbbá egyértelmű bizonyítékok hiányában összeesküvéselmélet-gyártóknak bélyegezték őket. Az országnak mindeközben elengedhetetlen szüksége volt a működő tőke beáramlására, és információ hiányában lehetetlen volt kiszűrni azokat a cégeket, amelyek az átmenet éveit megelőző egy-másfél évtizedben – a kötetben ismertetett – erkölcsileg erősen aggályos módon jöttek létre. Mindennek következtében ugyanazon kedvezményeket élvezték, mint a többi befektető. A rendszerváltás a diktatórikus kereteket lebontotta ugyan, és politikai értelemben határozott cezúrát húzott 1990-ben, azonban részben éppen e kötetben ismertetett okok miatt a gazdaság területén homályosabb ez a határvonal, elmosódottabbak a kontúrok. A legfontosabb konklúzió, ami a könyv történeteiből levonható, hogy az általánosan ismert hiedellel ellentétben korántsem az elfogadható életszínvonal fenntartása volt a kizárólagos oka a kádári Magyarország eladósodásának.

⁶⁸⁷ Szabó 2016.

FÜGGELÉK

Jelentés dr. Russay István, a Mineralimpex KV volt vezérigazgatójának ügyéről

BELÜGYMINISZTERIUM
SZIGORÚAN TITKOS

Tárgy: Dr. Russay István, a Mineralimpex K[ülkereskedelmi]V[állalat]
volt vezérigazgatójának ügye

JELENTÉS

A Belügyminisztérium illetékes szervei 1980 júliusától ellenőrzés alatt tartották DR. RUSSAY ISTVÁN (Szombathely, 1918.) magyar állampolgárt és KORZIL HEINRICH (Hainburg, 1923.) osztrák állampolgárt, különösen nagy értékre elkövetett devizabűntett, vesztegetés és más bűncselekmények gyanúja miatt.

Az ellenőrzés során az alábbiakat állapították meg:

Dr. Russay István nagypolgári családból származott, apja a horthysta katonai hírszerzés tisztje volt. Nevezett jogtudományi egyetem elvégzését követően 1940–1942 között a belgrádi magyar nagykövetségen dolgozott, majd 1944-ig katonai szolgálatot teljesített. Legutóbb megszerzett eredeti okirat szerint 1940-ben bárói címet kapott.

A felszabadulás után a külkereskedelem területén helyezkedett el. 1955–1970 között a Külkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője, majd 1984-ben történt nyugdíjazásáig a Mineralimpex Külkereskedelmi Vállalat vezérigazgatója volt. Betöltötte a Kereskedelmi Kamara elnökhelyettesi tisztjét is. 1983-ban megkapta a Munka Érdemrend arany fokozatát.

Dr. Russay István a nyugdíjazása előtt – a külkereskedelmi minisztert megtévesztve – egyéni külföldi munkavállalási engedélyt kért és kapott, ennek birtoká-

ban 1984–1986 között feleségével együtt Ausztriában élt. 1986-ban gyógykezelés céljából tért haza, majd szeptember 12-én kórházban halt meg.

Korzil Heinrich a II. világháború időszakában SS tisztként szolgált, 1945–1947 között amerikai hadifogságban volt. Az 1950-es években az amerikai katonai hírszerző szolgálat ügynökeként merült fel, majd a külkereskedelem területén üzletemberként tevékenykedett, jelenleg nagytőkés cégtulajdonos.

Dr. Russay és Korzil úrnös kapcsolata az 1950-es évek második felében kezdődött. Ennek folyamán dr. Russay az építő- és tüzelőanyagok, valamint az energiahordozók külkereskedelmi forgalmazásában évtizedeken keresztül előnyben részesítette a Korzil által 1962-ben alapított BAUSTOFFIMPORTKONTOR GmbH-t.

1975-ben közösen alapították meg a MINERALKONTOR GmbH osztrák–magyar vegyesvállalatot, amelyben a Mineralimpex 49%, az osztrák vállalkozó 51% tőkerészesedést jegyzett. A vegyesvállalat többször módosított alapító szerződése szerint 1990-ig kizárólagosan jogosult a magyar ásványolaj- és bányászati termékek forgalmazására Ausztria, NSZK és Svájc viszonylatában. A vegyesvállalat jelenleg az osztrák–magyar külkereskedelmi forgalom 35%-át bonyolítja.

Dr. Russay és Korzil olyan üzleti konstrukciót hoztak létre, hogy a vegyesvállalat nyereségének egy részét elvonták az osztrák adóhatóságok elől, és átutalták a Magyar Külkereskedelmi Banknál nyitott titkos számlára. Az így felhalmozott összegek felét a Magyar Nemzeti Bankhoz juttatták a Mineralimpex eredményességét javítva, a másik felét Korzil svájci titkos bankszámlájára utalták át, és ezen dr. Russay és Korzil fele-fele részben osztozott. A jelenleg is élő, jelígis számlára 1977–1988 között mintegy 160 millió ATS érkezett, amelyből 70 millió ATS összegben dr. Russay és Korzil osztozott. 1987. októberben 2,85 millió ATS került átutalásra Korzil részére.

Dr. Russay és Korzil másik üzleti konstrukciója a magyar kohászat tűzálló bélésanyag importszükségletére épült. 1975 novemberében a Mineralimpex szerződést kötött a VEITSCHER MAGNESITWERKE osztrák és a RADEX amerikai–osztrák cégekkel arra, hogy a tűzálló anyagokat kizárólag tőlük vásárolja. Korzil és dr. Russay külön megállapodásuk szerint az üzleti forgalomból 4% közvetítői jutalékban részesültek, amelyet a Korzil tulajdonában lévő MERTA néven bejegyzett liechtensteini céghez utaltak át. Figyelembe véve, hogy a magyar kohászat igénye évente 250-300 millió ATS értékű tűzálló bélésanyag, a 4% jutalék évi 10-12 millió ATS-t jelentett dr. Russay és Korzil számára.

Korzil a Mineralkontor GmbH-hoz hasonló vegyesvállalatokat hozott létre csehszlovák, NDK és lengyel relációban is. Az osztrák–lengyel vegyesvállalat Korzil által megvesztegetett vezetőjét 15 évi szabadságvesztésre ítélték.

Dr. Russay a 70-es évek közepétől személyesen foglalkozott jelentős „valutakitermelő” és reexportüzletek bonyolításával. Ő szervezte – engedéllyel – azt a vállalkozást, amelynek keretében az USA–iráni konfliktus idején az Irántól vásárolt 700 millió dollár értékű olajat azonnal közvetítették az USA PHILIPP BROTHERS cég svájci vállalata számára. (Az MNB és az MKB dokumentumai szerint az ország az üzlet keretében minden dolláron 10 centet veszített. A veszteségeket a Mineralimpex számláján jóváírták.) Ezen az úton dr. Russay az amerikai cégtől jelentős összegű jutalékot kapott. Az évek során több hasonló jellegű üzletet is bonyolított.

Dr. Russay István az évtizedeken keresztül folytatott üzleti manipulációk, vesztegetések és más bűncselekmények kapcsán rendkívüli nagyságú vagyont halmozott fel 6 osztrák és 4 svájci bankban, széfekben, részben valuta, részben aranytömbök, aranyérmék és ékszerek, részben pedig részvények és más érték-papírok formájában.

A rendelkezésre álló dokumentumok szerint dr. Russay tulajdonát képezi ezenfelül egy, a liechtensteini Vaduzban MINTRANS ESTABLISHMENT néven bejegyzett holding vállalat. Ennek a cégnek a közvetítésével Russaynak két svájci bankszámlája van 5,6 millió, illetve 9,4 millió CHF „működő” tőkével.

A Belügyminisztérium a birtokában lévő információk alapján első ízben 1981 októberében adott szóbeli tájékoztatást Marjai József miniszterelnök-helyettes elvtárs részére. 1982–1985 között több esetben szignalizált az illetékes párt- és kormányzerveknek, majd a gazdasági bűncselekményekre vonatkozó adatok többségének birtokában 1985-ben büntetőeljárást kívánt kezdeményezni dr. Russay ellen. Erre azonban elhalálozása miatt nem kerülhetett sor.

Dr. Russay István halálát megelőzően a külföldön lévő vagyona vonatkozóan kizárólag operatív adatokkal rendelkezünk. Ezek, bár többoldalúan ellenőrzött, megbízható forrásokból származtak, nem voltak elegendőek a jogi bizonyítás feltételeinek kielégítéséhez. A bűncselekményekkel összefüggésbe hozható okmányok és egyéb tárgyi bizonyítékok nem voltak Magyarországon találhatóak. Ezeket dr. Russay az 1958-tól bérelt bécsi és az 1973-tól bérelt zürichi titkos széfjében tárolta.

Russay halálát követően a belügyi szervek munkája a bűncselekményekből szerzett vagyon hollétének felderítésére, megszerzésére és hazahozatalára irányult. Ennek érdekében kapcsolatba léptünk Korzil Heinrichkel, továbbá Russay özvegyével, Szőnyi Olga nyugdíjas operaházi magánénekessel, akit férje a külföldi bankokkal kötött megállapodásában kizárólagos örökösévé tett.

A korábbi operatív adatok, illetve információk megerősítették, hogy dr. Russay István özvegye az illegális vagyon megszerzésére, illetve felhalmozására irányuló

bűncselekményekben nem vett részt, és a későbbi írásos vallomásában is rögzítette, hogy férje előtte ismeretlen ellenséges tevékenységgel szerezte vagyonát.

A külföldön lévő illegális vagyon felderítésére, megszerzésére és hazahozatalára irányuló tevékenységünk során jutott tudomásunkra, hogy dr. Russay a svájci bankokkal kötött megállapodásaiban a halálát követő időszakra kizárólagosan özvegye számára biztosított rendelkezési jogot a vagyonkezelésére, átutalására és felvételére olyan megkötéssel, hogy minden esetben csak személyesen, a bank illetékes vezetője előtti írásos meghatalmazás kiállításával intézkedhet. Ezen túlmenően úgy rendelkezett, hogy a vagyonból sem Magyarországra, sem más szocialista országba semmi sem kerülhet. Ezeket a rendelkezéseket a bankok részéről szigorúan betartják. Az értékek hazahozatalát dr. Russayné együttműködési készségének folyamatos biztosítása mellett sikerült elérnünk.

Korzil – bár a terhére róható bűncselekményeket tagadta – a hazánkkal való üzleti kapcsolata további folytatása ellenében hajlandónak mutatkozott arra, hogy dr. Russay devizaügyleteinek néhány részletéről és külföldön lévő vagyonáról periférikus tájékoztatást adjon. Az általa „hozzáférhetőnek” mondott Russay-vagyont (1,5 millió schilling) átadta, a további kapcsolattól elzárkózott, és beutazásait szünetelteti.

A Pénzügyi Központ bevonásával és részben Russayné segítségével 23 bécsi betétkönyvből – a kamatjováírásokat követően – 3,1 millió osztrák schilling értéket hoztunk haza. A svájci és osztrák bankokból, széfekből eddig hazahozott valuták, betétek, aranytömbök, aranyérmék (35 kg) és ékszerek értéke meghaladja a 70 millió forintot, míg a felderített Russay-vagyon teljes értéke (értékpapírok, részvények, nemesfém – 106 kg arany, 10 kg platina és 169 kg ezüst) megközelítőleg 1 milliárd forint.

A széfekből előkerült dokumentumok alapján további intézkedések váltak lehetővé a még külföldön lévő illegális vagyon felderítésére, az értékpapírok és részvények állami tulajdonba vételének elősegítésére, értéküknek a Pénzügyi Központtal együttműködve való hazahozatalára.

Korzil Heinrichhel kapcsolatban vesztegetés és más bűncselekményre vonatkozó olyan dokumentumokat szereztünk, amelyeket a vele való kapcsolat során felhasználva remélni lehet, hogy őt az általa okozott népgazdasági kár megtérítésére bírhatjuk.

A dr. Russay által, illetve Korzillal együtt létrehozott üzleti konstrukciók és más vállalkozások jelenleg is léteznek, a titkos számlák és átutalások kezelésében változás nincs. Ezért vizsgáltuk DR. TÓTH JÓZSEF 43 éves magyar állampolgár, MSZMP-tag, a Mineralimpex jelenlegi vezérigazgatójának az üzletekben betöl-

tött szerepét, akit erre a beosztásra – 15 évi együtt dolgozás alapján – dr. Russay ajánlott és választott ki.

Az általunk megkérdezett MONGHY RICHARD osztrák és SZÜCS GYÖRGY magyar állampolgárok – mindketten a Mineralkontor vegyesvállalat igazgatói – 1984-ben egymástól függetlenül közölték dr. Tóthtal, hogy Russaynak a Korzillal együtt kötött üzletekből külön jutaléka és vagyona származik, bár erre inkább részletekből következtettek, konkrét jogi bizonyítékaik nem voltak. Olyan közvetlen bizonyítékokat eddig nem lehetett beszerezni, amely azt igazolná, hogy a továbbiakban dr. Tóth kapja a korábban Russaynak átutalt jutalékokat. Ezzel összefüggésben mégis figyelmet érdemelnek az alábbi körülmények:

1986 májusában dr. Tóth ideiglenesen letiltatta, és saját hatáskörébe vonta 2,5 millió ATS Svájcba való kiutalását, amellyel Korzil jutalékait érintette. 1986 júniusában dr. Tóth az USA-ba utazott Korzillal, és vele – előttünk ismeretlen tartalmú – megbeszélést folytatott, majd visszatérése után a svájci kiutalásokat engedélyezte.

[...]

Dr. Tóth József ügyében tett intézkedések eredményei még nem alkalmasak bűncselekmények alapos gyanújának megállapítására. Azok a körülmények, amelyekről dr. Tóth a dr. Russay–Korzil jutalékokra jelzéseket, információkat kapott, értékelésünk szerint alapul szolgálhatnak a felügyeleti jogkörben történő elszámoltatásra, az esetleg tett vagy elmulasztott intézkedések számbavételére, az ide vonatkozó szerződések felülvizsgálatára. (jelenleg felterjesztési szakaszban van nevezett magas kitüntetésben részesítése.)

Dr. Russay István esetében az évtizedeken keresztül folyamatosan megvalósuló, a külkereskedelmi tevékenység szabályozott rendjétől való nagy mértékű eltérésen alapuló, rendkívül nagy népgazdasági kárt okozó bűncselekmény az ellenőrzés lazaságára, komoly hiányosságaira vezethető vissza. A bűncselekmény feltárása során nem állt módunkban megállapítani, hogy konkrétan melyik állami vagy gazdasági szerv, illetve személy szerint ki vagy kik a felelős az ellenőrzések elmulasztásáért. Az ilyen és ehhez hasonló esetek elkerülése, a további károk megakadályozása érdekében azonban indokolt lenne a Mineralimpex Külkereskedelmi Vállalat, valamint a Russay és Korzil közreműködésével létesített osztrák–magyar közös vállalatok átfogó állami ellenőrzése, a visszaélésekre alkalmas üzleti konstrukciók felderítése. Ezt a rendelkezésünkre álló dokumentumokkal módunkban van elősegíteni.

A beérkezett és a továbbiakban megszerezhető vagyon állami tulajdonba vételéről a Pénzüntezeti Központ gondoskodik, igény esetén a szükségessé váló se-

gítséget a Belügyminisztérium biztosítja. (Jelenleg 12,5 millió CHF hazahozatala közreműködésünkkel folyamatban van.)

Tekintettel arra, hogy eddig az általunk felderített vagyonnak (kb. 17-18 millió CHF – átszámítva mintegy 9-10 millió USD) csak kb. 15%-át hozattuk be az országba, ezért a további valutahozatal biztosítása, valamint intézkedéseink dekonspirálódásának elkerülése érdekében javasoljuk a nyilvánosság kizárását. A Svájcban érvényes banktörvények látszólagos megsértésével, a jelentős értékeknek a magyar állam javára történő megszerzésével összefüggő adtok nyílt közlése ugyanis az államközi kapcsolatok romlását, politikai bonyodalmakat okozhatna, a meglévő gazdasági, kereskedelmi kapcsolatokat negatívan érinthetné.

A belügyi szervek folytatják az ügyben korábban jóváhagyott intézkedések végrehajtását.

Budapest, 1988. április 9.

Kapják: Grósz Károly elvtárs, Fejti György elvtárs, Németh Miklós elvtárs

[ÁBTL 2.7.3. 6-7/170/88.]

Összefoglaló táblázat a Mineralkontor felhasználásával elkövetett visszaélések elleni nyomozás során fellelt összegekről

<i>Hazahozott valuták összege</i>	<i>Valuta-nem</i>	<i>Év</i>	<i>Adott évi árfolyamon számított forintérték</i>	<i>Nyugdíj-valorizációs szorzó</i>	<i>Inflációval növelt érték 2017-ben, forintban</i>
1 328 028	ATS	1987	4 316 320	27,307	117 865 750
1 300 000	ATS	1987	4 225 224	27,307	115 378 192
121 000	USD	1987	5 373 611	27,307	146 737 196
12 000	CHF	1987	346 684	27,307	9 466 900
1 800	USD	1987	79 938	27,307	2 182 867
1 200	FRF	1987	8 762	27,307	239 264
2 100	DM	1987	51 051	27,307	1 394 050
17 350	CHF	1987	501 247	27,307	13 687 552
7 450	DM	1987	181 112	27,307	4 945 625
840	ATS	1987	2 749	27,307	75 067
89 700	ATS	1987	293 534	27,307	8 015 533
1 328 000	ATS	1987	4 345 714	27,307	118 669 149
250 000	ATS	1987	818 099	27,307	22 339 829
236 000	ATS	1987	1 002 465	27,307	27 374 312
50 000	CHF	1987	1 471 219	27,307	40 174 577
200 000	CHF	1987	59 36 213	27,307	162 100 168
10 000 000	HUF	1987	10 000 000	27,307	273 070 000
50 000	CHF	1988	1 925 023	24,870	47 875 322
210 000 000	HUF	1988	210 000 000	24,870	5 222 700 000
100 000	USD	1988	5 942 286	24,870	147 784 653
614 000	ATS	1989	2 718 791	21,275	57 842 279
Összesen			259 540 069		6 539 918 285

<i>Hazahozott valuták összege</i>	<i>Valuta-nem</i>	<i>Év</i>	<i>Adott évi árfolyamon számított forintérték</i>	<i>Nyugdíj-valorizációs szorzó</i>	<i>Inflációval növelt érték 2017-ben, forintban</i>
<i>Fellelt, de haza nem utalt összegek</i>					
170 000	ATS	1987	554 348	27,307	15 137 581
2 513 000	ATS	1987	8 185 916	27,307	223 532 808
10 000 000	USD	1987	438 915 924	27,307	11 985 477 137
12 500 000	CHF	1988	481 255 762	24,870	11 968 830 801
565 000	CHF	1989	21 325 439	21,275	453 698 715
Összesen			950 237 389		24 646 677 041
<i>A nyomozás idején, 1985–1988 között keletkezett kár</i>					
20 000 000	ATS		65 217 437	28,450 (1985–1988 közötti átlag)	1 855 436 083
30 800 000	USD		1 830 223 977	28,450	52 069 872 146
10 000 000	USD		594 228 564	28,450	16 905 802 646
Összesen			2 489 669 978		70 831 110 874

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

áb.	állambiztonsági
ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
ÁÉB	Általános Értékforgalmi Bank
AG	Aktiengesellschaft
AP	Associated Press
AS	Anpartsselskab
ASIO	Australian Security Intelligence Organisation
ATS	osztrák schilling
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
BÁV	Bizományi Áruház Vállalat
BM	Belügyminisztérium
BRFK	Budapesti Rendőrfőkapitányság
BP	British Petroleum
CDC	Control Data Corporation
CHF	svájci frank
CIA	Central Intelligence Agency
CIB	Central European International Bank
CIC	Counter Intelligence Corps
COCOM	Coordinating Committee for Multilateral Export Controls
CW Bank	Central Wechsel- und Creditbank
DHCS	Szovjet Hadsereg Déli Hadseregcsoportha
DM	nyugatnémet márka
D.P.	Dataproducts Corporation
EGK	Európai Gazdasági Közösség
EMO	Elektromodul (Magyar Elektrotechnikai Alkatrészkereskedelmi Vállalat)
EVIG	Egyesült Villamosgépgyár
FBI	Federal Bureau of Investigation
FIJET	Fédération Internationale des Journalistes et Écrivains du Touris- me
FKP	Francia Kommunista Párt
fn.	fedőnevű
Ft	forint

GmbH	Gesellschaft mit beschränkter Haftung
GRU	Glavnoje Razvedivatyelnoje Upravlenyije
Hírszöv	Híradástechnikai Szövetkezet
HM	Honvédelmi Minisztérium
HUF	magyar forint
IBM	International Business Machines
IPV	Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat
ITT	International Telephon & Telegraph
ITT SRT	ITT Standard Radio and Telephon
KAO	Közigazgatási és Adminisztratív Osztály
KB	Központi Bizottság
KFKI	Központi Fizikai Kutató Intézet
KGB	Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi
KGST	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KKM	Külkereskedelmi Minisztérium
Ltd.	limited liability company
Mahart	Magyar Hajózási Részvénytársaság
MKB	Magyar Külkereskedelmi Bank
MNB	Magyar Nemzeti Bank
MNK	Magyar Népköztársaság
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNVK-2.	Magyar Néphadsereg Vezérkarának 2. Csoportfőnöksége
MOM	Magyar Optikai Művek
MÚOSZ	Magyar Újságírók Szövetsége
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MTI	Magyar Távirati Iroda
MZSVSZ	Magyar Zsidók Világszövetsége
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NDK	Német Demokratikus Köztársaság
NEB	Nemzeti Emlékezet Bizottsága
NGKT	Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága
NKVD	Narodnij Kommiszarjat Vnutrennih Gyel
NOIJ	Napi Operatív Információs Jelentések
NSZK	Német Szövetségi Köztársaság
NÚSZ	Nemzetközi Újságíró Szövetség
OKP	Olasz Kommunista Párt
OMFB	Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries

OTP	Országos Takarékpénztár
PK	Pénzüntézetí Kőzpont
PRO	Politikai Rendészeti Osztály
rt.	részvénytársaság
SCS	Strafa Control System
sz.	számú
SZT-tiszt	szigorúan titkos tiszt
tmb.	titkos megbízott
TTF	tudományos-technikai forradalom
tük.	titkos ügyiratkezelés
uo.	ugyanott
USA	United States of America
USD	USA dollár
VKF	vezérkari főnökség
ZDF	Zweite Deutsche Fernsehen
ZIL	Zavod imenyi Lihacsova

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.11. Belügyminisztérium állambiztonsági szerveinek iratai, 1962–1990
 - 1.11.1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság Iratai
 - 1.11.4. BM III/I. Csoportfőnökség iratai
 - 1.11.5. BM III/II. Csoportfőnökség iratai
- 2.7. Belügyi információs jelentések
 - 2.7.1. Napi operatív információs jelentések
 - 2.7.3. Szakelosztó
- 2.8. Személyzeti, munkaügyi és pénzügyi iratok
 - 2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
 - 2.8.2. Állambiztonsági szervek titkos és szigorúan titkos állományú beosztottjainak iratai
- 3.1. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék
 - 3.1.1. Beszervezési dossziék (B-dossziék)
 - 3.1.2. Munkadossziék (M-dossziék)
 - 3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék)
 - 3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)
- 3.2. A BM III/I. Csoportfőnökség és jogelődei által kezelt dossziék
 - 3.2.1. Beszervezési dossziék (Bt-dossziék)
 - 3.2.3. Munkadossziék (Mt-dossziék)
 - 3.2.4. Kutató dossziék (K-dossziék)
 - 3.2.5. Operatív dossziék (O-8-dossziék)
- 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

M-KS 288. f. 8. cs. – MSZMP KB vezető testületeinek röpszavazásai

M-KS 288. f. 24. cs. – MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztálya iratai

XIX-G-3-p Külkereskedelmi Minisztérium. TÜK iratok (1957–1987)

XXIX-G-12-a Metalimpex Acél- és Fémkülkereskedelmi Vállalat. Általános iratok (1950–2000)

XXIX-G-20-b Technoimpex Magyar Gépipari Külkereskedelmi Vállalat. TÜK iratok (1956–1991)

Felhasznált irodalom

Andrew, Christopher–Mitrohin, Vaszilij 2000: *A Mitrohin-archívum. A KGB otthon és külföldön*. Budapest, Talantum Kiadó.

Baráth István–Kázmér János–Ujvári Zoltán (szerk.) 2013: *A Videoton története, 1938–1990*. Székesfehérvár, Videoton Holding Zrt.

Baráth Magdolna 2011: Adalékok a magyar és szovjet hírszerző szervek együttműködéséhez. In Baráth Magdolna–Bánkuti Gábor–Rainer M. János (szerk.): *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. 29–42.

Baráth Magdolna 2017: *A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Bartošek, Karel 2003: *Vallanak az archívumok. Prága – Párizs (1948–1968)*. Budapest, Hamvas Béla Kulturakutató Intézet.

Bálint László 2013: *Évtizedeim a titkosszolgálatnál. Egy magyar kémelhárító emlékiratai*. Budapest, Kárpátia Stúdió.

Benda László (szerk.) 1999: *Fekete bárány? Fekete János vall életéről, világnézetéről, világlátásáról Benda Lászlónak*. Budapest, Print City Kiadó és Nyomda Kft.

Békés Csaba 2007: Magyarország és a nemzetközi politika az ötvenes évek közepén. In uő. (szerk.): *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban*. Budapest, 1956-os Intézet–Gondolat Kiadó. 9–27.

Békés Csaba 2014: Hidegháború – enyhülés új megközelítésben. *Külügyi Szemle*, 2014/4. 3–18.

Bikki István 2004: Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.-ből Tungsram Rt. (1975–1989.) In Koroknai Ákos (szerk.): *A Tungsram Rt. története, 1896–1996*. Laschner Lipót Alapítvány.

- Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest, Osiris Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Borvendég Zsuzsanna 2013: Kitelepített „kémek”. *Betekintő* 2013/1. http://www.betekinto.hu/2013_1_borvendeg, 2017. június 9.
- Borvendég Zsuzsanna 2015: *Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- Borvendég Zsuzsanna 2016a: *Újságírók és külkereskedők a Kádár-rendszer hírszerzésében*. Egyetemi doktori értekezés. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskola Gazdaság, Régió és Politikatörténeti Műhely. <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/phd.konvert.pdf>, 2017. szeptember 21.
- Borvendég Zsuzsanna 2016b: „Hírügynökségek”. A Press rezidentúra és a megnyertek hálózata a Kádár-rendszer sajtóéletében. *Betekintő*, 2016/3. http://betekinto.hu/2016_3_borvendeg, 2017. június 5.
- Botos János 1992: *Az Általános Értékforgalmi Bank Rt. és jogelődei története (1922–1992)*. Budapest, Általános Értékforgalmi Bank Rt.
- Bottoni, Stefano 2015: „Kölcsönösen előnyös üzlet”. Magyar–olasz gazdasági pártkapcsolatok a hidegháború korszakában. In Kiss Réka–Soós Viktor Attila (szerk.): *Keletről Nyugatra. A kommunista mozgalom titkos pénzei*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 71–144.
- Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.) 2013: *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó.
- Cserényi-Zsitnyányi Ildikó 2009: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2009/2. http://betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi, 2017. június 6.
- Cserényi-Zsitnyányi Ildikó 2013: A Belügyminisztérium szervezeti változásai, 1953–1956. In Gyarmati György–Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban: az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953–1956*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó. 63–127.
- Cseszka Éva 2008a: Lefagyott a rendszer, a mechanizmus befejeződött. Magyar gazdaságtörténet 1968–1978 között. In Schlett András (szerk.): *Alap és felépítmény. Gazdaságpolitika a Kádár-rendszerben*. Budapest, Tarsoly Kiadó. 91–108.
- Cseszka Éva 2008b: Rendszerváltás. Magyar gazdaságtörténet 1978–1989 között. In Schlett András (szerk.): *Alap és felépítmény. Gazdaságpolitika a Kádár-rendszerben*. Budapest, Tarsoly Kiadó. 138–155.
- Erdei András 2004: A magyarországi zsidóság migrációja (1945–1955). *Beszélő*, 2004/4. <http://beszelo.c3.hu/archivum/index.htm>, 2017. június 5.
- Førland, Tor Egil 2009: *Cold Economic Warfare: CoCom and the Forging of Strategic Export Controls 1948–1954. (History of International Relations, Diplomacy and Intelligence)*. Dordrecht, Republic of Letters Publishing.

- Gábor Péter 2013: *Jóvátétel és külkereskedelmi orientációváltás Magyarországon, 1944–1949/51*. Pécs, Doktori értekezés. <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/diszszertaciok/gaborpeterphd.pdf>, 2015. szeptember 10.
- Garadnai Zoltán 2011: A magyar–francia kapcsolatok története 1975 és 1985 között. *Külügyi Szemle*, 2011/2. 38–52.
- Germuska Pál 2003: A közel-keleti magyar haditechnikai export kezdetei. In Rainer M. János–Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv 2003. Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 1956-os Intézet. 79–91.
- Germuska Pál 2007: Kutatás-fejlesztés és nyugati licencek a magyar hadiiparban az 1970-es, 1980-as években. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007/1. 233–246.
- Germuska Pál 2008: Kadhafi „fülei”. Rádiófelderítő-berendezések gyártása Magyarországon, 1965–1985. *Történelmi Szemle*, 2008/1. 95–108.
- Germuska Pál 2014: *A magyar középépítőipar. Hadiipari és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Argumentum Kiadó.
- Honvári János 2006: *XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Budapest, Aula Kiadó.
- Kalmár Melinda 2014: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer, 1945–1990*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kaposi Pál 1994: A vöröshigany. *Haditechnika*, 1994/4. 6–9.
- Kálniczkyne Katz Veronika 2011: A bankrendszer átalakításának kezdetei. A Magyar Külkereskedelmi Bank üzletpolitikai elgondolásai a VI. ötéves terv időszakára. *Levéltári Közlemények*, 2011/1. 273–284.
- Kenedi János 2015: Bevezető a Szakértői Bizottság jelentéséhez. In uő.: *Hálózati munkára nem alkalmas. K. belügyi iratfelmérő újabb jelentései*. Budapest, Magvető Kiadó. 98–115.
- Koch, Stephen 2014: *Kettős szerepben. Az értelmiség elcsábítása*. Budapest, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány.
- Kotek, Joël 2005: *Az ifjú gárda. A világ ifjúsága a KGB és a CIA között, 1917–1989*. Budapest, Nagyvilág Kiadó.
- Kövér György [2001]: Fejezetek a Magyar Külkereskedelmi Bank 50 éves történetéből. In Grenitzer Róbert–Rubovszky Éva (szerk.): *MKB Krónika*. Budapest, Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.
- Krahulcsán Zsolt 2009: A magyar politikai rendőrség és a szocialista országok állambiztonsági szervei közötti kapcsolatok szabályozása (1956–1989). *Levéltári Szemle*, 2009/3. 3–19.
- Krahulcsán Zsolt–Müller Rolf (szerk.) 2009: *A politikai rendészeti osztályok, 1945–1946*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó. (Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1.).

- Lázár György 2005: Magyarország és Nyugat-Németország kapcsolatai 1945 és 1958 között. *Archívnet*, 2005/2. http://www.archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php?hir_id=235, 2016. április 16.
- Levinson, Charles 1972: *International Trade Unionism*. London, Routledge.
- Libbey, James K. 2010: CoCom, Comecon, and the Economic Cold War. *Russian History*, 2010/2. 133–153.
- Lippert, Werner D. 2009: Economic diplomacy and East–West trade during the era of détente. Strategy or obstacle for the West? In Leopoldo Nuti (ed.): *The Crisis of Detente in Europe: From Helsinki to Gorbachev, 1975–1985*. London–New York, Routledge. 190–201.
- Lupkovics Gábor 2015: Lézerek a MOM-ban. In Imre László et al. (szerk.): *Fejezetek a Magyar Optikai Művek és utódai történetéből, 1876–2015*. Budapest, MOM Emlék-alapítvány. 181–186.
- Macrakis, Kristie 2008: *Seduced by Secrets. Inside the Stasi's Spy-Tech World*. Cambridge University Press.
- Magyar Balázs 2008: A magyar katonai hírszerzés tevékenységének fő irányai és jellemzői a Varsói Szerződés időszakában. *Hadtudományi Szemle*, 2008/2. 14–21.
- Mong Attila 2012: *Kádár hitele. A magyar államadósság története, 1956–1990*. Budapest, Libri Kiadó.
- Molnár János 2009: „A másodrendű vádlott”. Villányi András elítélésének és rehabilitációjának rekonstruálása. *Múltunk*, 2009/1. 100–137.
- Müller Rolf 2015: A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete (1946. október–1948. szeptember) In Krahulcsán Zsolt–Müller Rolf (szerk.): *Az Államvédelmi Osztály, 1946–1948*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó. (Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 2.) 11–48.
- Nitzan, Jonathan–Shimshon Bichler 1999: The impermanent war economy? Peace dividends and capital accumulation in Israel. In J. W. Wright, Jr. (ed.): *The political economy of Middle East peace. The impact of competing trade agendas*. London Routledge.
- Nyári Gál 1997: *A Pénzüntézeti Központ története 1941-től napjainkig*. Budapest, Pénzüntézeti Központ Bank Rt.
- Okvách Imre 2008: Adalékok a magyar katonai felderítés történetéhez, 1956–1989. *Felderítő Szemle*, 2008. november. 60–93.
- Okvách Imre 2011: Jelentés a szocialista országok állambiztonsági vezetőinek titkos moszkvai tárgyalásairól, 1955. március 7–12. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2011/4. 689–704.
- Oplatka András 2014: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke”*. Budapest, Helikon Kiadó.

- Orbán-Schwarzkopf Balázs 2017: Kadhafi esete a magyar hadiiparral. Líbiai–magyar kapcsolatok a „Szahara” fedőnevű program tükrében – válogatás az állambiztonsági szervek napi operatív információs jelentéseiből. *Arc és álarc*, 2017/1. 49–62.
- Öze Sándor 2012: *Humán értelmiség és a rendszerváltás. Állambiztonsági jelentések a Magyar Népköztársaság washingtoni nagykövetségéről*. Budapest, Európai Néppárt Európai Parlamenti Képviselőcsoportja–Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet.
- Palasik Mária 2013: A BM II/3. (Hírszerző) Osztály. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L’Harmattan Kiadó. 47–101.
- Palasik Mária 2014: Menekült vagy dezertált? *Betekintő*, 2014/2. http://www.betekinto.hu/2014_2_palasik, 2017. szeptember 20.
- Pál Zoltán 2013: „Külföldről irányított szabotázsakció.” Konceptió per a MAORT ellen 1948-ban. *Kommentár*, 2013/2. 54–67.
- Pető Iván–Szakács Sándor 1985: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985*. I. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Pogány Ágnes 2006: Co-operation through the Iron Curtain: Economic Relations between Austria and Hungary after the Second World War. In Gertude Enderle-Burcel–Piotr Franaszek–Dieter Stiefel–Alice Teichova (eds.): *Gaps in the Iron Curtain. Economic Relations between Neutral and Socialist Countries in Cold War Europe*. Krakko, Jagiellonian University Press. 142–162.
- Práczki István 2014: *Kémjátszmák. Egy magyar hírszerző emlékiratai*. Budapest, Kárpátia Stúdió.
- Romsics Ignác 1999: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Schmidt Mária 2005: *A titkosszolgálatok kulisszái mögött. Hitek, ideológiák és hírszerzők a XX. században*. Budapest, XX. Század Intézet.
- Schmidt-Schweizer, Andreas–Dömötörfi Tibor: A magyar–nyugatnémet kapcsolatok dinamikus időszaka: a diplomáciai kapcsolatok felvételétől a határnyitásig, 1973–1989. *Külügyi Szemle*, 2014/4. 19–43.
- Simon István 2016: *Balegyenes. Az MSZMP és az eurokommunizmus-kérdés*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- Soós Mihály 2014: *A magyar polgári hírszerzés NATO elleni tevékenysége az 1980-as években*. Budapest, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet. http://hamvasintezet.hu/uploads/assets/files/soos_nato_beliv.pdf, 2015. július 13.
- Stelzl-Marx, Barbara 2012: *Stalins Soldaten in Österreich. Die Innensicht der sowjetischen Besatzung 1945–1955*. Wien–München, Böhlau Verlag–Oldenbourg Verlag.
- Szabó Gergely 2016: *A magyar államadósság keletkezése (1973–1989)*. Budapest, Pénzriport.
- Szabó Győző–Horváth Ibolya–Zinner Tibor–Solt Pál–Zanathy János 1994: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 3*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- Szilágyi Gábor 2015: Az MDP és az MSZMP a „guruló dollárok” rendszerében. In Kiss Réka–Soós Viktor Attila (szerk.): *Keletről Nyugatra. A kommunista mozgalom titkos pénzei*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 7–70.
- Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián 2008: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. Budapest, 1956-os Intézet–Corvina Kiadó.
- Tímár Máttyás 1989: *Szürke pénzügyek*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Tóth Eszter 2013: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. In Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan Kiadó. 381–445.
- Tóth István 1993: A mozi a koalíciós pártok gazdálkodásában (1945–1948). *Múltunk*, 1993/4. 68–91. Tömpe István 2015: *Az elitek árulása*. Budapest, Noran Libro.
- Törzsök Éva 2008: *Külkereskedelmi technikai ismeretek 1. Külkereskedelmi ügyletek – külkereskedelmi szerződések*. Budapest, Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet.
- Vajna Gábor 1987: *Magyar–osztrák vegyesvállalatok működésének értékelése*. Budapest, doktori értekezés.
- Zentner, Peter 1967: *East/West Trade. A practical guide to selling in Eastern Europe*. London, Max Parrish.
- Zinner Tibor 2013: *A nagy politikai affér. A Rajk–Brankov-ügy. I. kötet*. Budapest, Saxum Kiadó.
- Zinner Tibor 2014: *A nagy politikai affér. A Rajk–Brankov-ügy. II. kötet*. Budapest, Saxum Kiadó.

Cikkek napi- és hetilapokból

- Dézszy Zoltán: Az első magyar milliárdos. *Mai Nap*, 1989. június 8.
- Dézszy Zoltán: Erdély Gábor bankvezér pert indított, s lehet, hogy nyer. *Reform*, 1989. október 27. 14–15.
- Ilkei Csaba 2010: A D-144-es szigorúan titkos tiszt esete Ábrányi Auréllal és 120 millió dollárral. *Kuruc.info*, 2010. június 10. <https://kuruc.info/r/9/61060/>, 2017. június 5.
- Makra Zoltán 1986: Megoldódott egy rejtélyes bűncselekmény. *Nemzetőr*, 1986. április 15. 3.
- Tőke Péter 1989: Oscar Schmidt osztrák milliomos válaszolt a Gerő-ügyben. *Reform*, 1989. november 17. 14–15.

Interjúk

Kis-Benedek 2016: A szerző interjúja Kis-Benedek Józseffel, 2016. augusztus 18.

Práczki 2015: A szerző interjúja Práczki Istvánnal, 2015. május 13.

Internetes adatbázisok

NEB Tudástár

Kukk István

<https://www.neb.hu/asset/phpsq3JTG.pdf>, 2017. szeptember 9.

Philipp Tibor

<https://www.neb.hu/asset/php83Od2w.pdf>, 2017. október 3.

Rácz Sándor

<https://www.neb.hu/asset/php9Y8NqZ.pdf>, 2017. szeptember 9.

Szűcs Ferenc

<https://www.neb.hu/asset/phpaUtVjl.pdf>. 2017.szeptember 9.

ÁBTL Archontológia

Karasz Lajos

https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:90883652990275::NO::P5_PRS_ID:24459, 2017. szeptember 9.

NÉVMUTATÓ

A, Á

Ábrányi Aurél 145
Amit, Meir 103
Andrew, Christopher 13, 104
Antall József 7
Antos István 137

B

Bachl, Otto „Sirmann” 64, 65
Bálint László 132
Balogh Csaba 78–81, 84, 94
Bánhegyi László 71
Baráth István 73–75, 78, 90, 93
Baráth Magdolna 12, 103
Bárd Károly 14
Bartha Ferenc 129
Bartošek, Karel 46, 47
Békés Csaba 11, 19
Benda László 66, 135, 178
Bergerstein (Bergstein) György 134
Berkes György 81, 83
Bernstein, Leonard 139
Bichler, Shimshon 103
Bikki István 144
Bíró Géza „Nagy István” 29
Bittera Miklós 59
Borbély Sándor 145
Borhi László 77, 78, 127
Borvendég Zsuzsanna 13, 21, 25, 26, 29–
31, 36, 43, 68, 70, 113, 134, 149

Botos János 58
Bottoni, Stefano 28, 31, 46–48, 179
Brazgunov, Sz. 116, 117
Brezsnyev, Leonyid Iljics 121
Budai Ferenc 31

C

Clavier, Albert 47

CS

Csapó Viktor 60
Cseh Gergő Bendegúz 24
Cserényi-Zsitnyányi Ildikó 24
Cseszka Éva 20, 21
Csillag Mátyás 31, 32, 66, 128

D

Dan, Joshua 137
Demcsák Sándor 123
Dévai István 25, 30, 58, 69, 70
Dézszy Zoltán 122, 125, 144, 147, 149, 183
Dömötörfi Tibor 13
Doumeng, Jean-Baptiste 47

E

Erdei András 135

F

Farkas Mihály 63
Fazakas Szabolcs „Stefán” 81, 83
Fejes Lajos „Feleki József” 30, 31, 49, 50

Fejti György 130
Fekete György 94, 95
Fekete János „Lektor”, „Sötét” 35, 69, 130,
131, 134, 135, 137–139, 141, 142, 146,
162
Førland, tor Egil 15

G

Garadnai Zoltán 13
Gede András 83
Gerendás Róbert 103
Gergely Gyula „Jasper” 59–61
Gergely Miklós 25
Germuska Pál 10, 14, 21, 44, 52, 73, 89, 90,
93
Gerő László D-144. SZT-tiszt 142–147,
162
Gregor, Antonín 47
Grósz Károly 130, 132
Guttmann, Jacob 101, 102

GY

Győri Gábor 149
Győri Károly 83

H

Haár Ottó 62
Haim, Anton 122
Halász András 10
Halász Ferenc 31
Hansel, Urs 87
Hanthy Kinga 47
Harangozó Szilveszter 154
Hargitai György 80, 81, 83–86, 146, 162
Hermann Mihály 120
Honvári János 18
Horn Gyula 44, 77
Horváth Ibolya 10
Horváth István 38
Hummelt, Günter 85

I

Ilkei Csaba 143, 144, 147

J

Jaruzelski, Wojciech 77

K

Kádár János 12–14, 19, 22–24, 28, 50, 52,
60, 121, 135–137, 143, 161, 163
Kadhafi, Moammer 91, 93
Kalmár Melinda 11
Kálniczkyne Katz Veronika 57, 66
Kapás Pál 23
Kaposi Pál 105
Karasz Lajos 25, 51, 114, 115
Kázmér János 73–75, 78, 90, 93
Kenedi János 14
Kenedli Tamás 10
Kertész Géza K-150. SZT-tiszt 64, 65
Kertész Róbert 134
Kis-Benedek József 22–24, 68
Kiska Ferenc 109, 110
Kiska Gábor 109, 110
Kiss Árpád 27
Kiss Ernő 34, 36
Kiss F. János „Pomázi” 32
Kiss József D-165. SZT-tiszt 34–36
Koch, Stephen 13
Korem, Paul 137
Korom Mihály 145
Korzil, Heinrich „Direktor” 113, 115–120,
122–125, 145, 148–155, 157, 158, 162,
166–169
Kotek, Joël 13
Kövér György 52, 57, 61, 63
Krahulcsán Zsolt 12, 142
Kukk István 116
Kunits Péter 67

L

Lázár György 14, 27
Léderer Sándor 81
Levinson, Charles 61
Libbey, James 15
Lippert, Werner 14
Lupkovics Gábor 99

M

Macrakis, Kristie 14
Madarasi Attila 146, 147
Magyar Balázs 22
Makra Zoltán 145
Marjai József 92, 129–131, 167
Markóczy Jenő 70
Markovits Béla 146
Maros György „Fény” 66, 67
Máté Lajos 32, 121, 148, 158, 159
Máthé Áron 10
Mitrohin, Vaszilij 13, 104
Molnár János 10
Mong Attila 121
Monghy, Richard 117, 122, 169
Moskovics, Simon 133–135
Mueller, Fernand J. E. „Merész” 58, 59
Müller, Richard 91, 95–98, 102
Müller Rolf 24, 142

N

Németh Miklós 44, 130, 146, 170
Nitzan, Jonathan 103
Novotný, Antonín 47

NY

Nyári Gál 57

O

Obláth György „Petneházi” 29, 30, 49, 64, 108
Okváth Imre 12, 22, 24, 36

Oplatka András 44
Orbán-Schwarzkopf Balázs 90

Ő

Őze Sándor 12

P

Palasik Mária 12, 22
Pál Zoltán 10
Páles Gyula 133
Papp István 80
Patkó András 147
Péter Gábor 142
Pető Iván 19
Philipp Tibor 114
Pogány Ágnes 55, 56
Povinyecz István „Pénzes” 117, 118
Práczki István 31, 47, 63, 68
Pulai Miklós 121, 125

R

Rácz Sándor 50
Rajk László 28
Rajk László, íjf. 134
Rákosi Mátyás 12
Randé Jenő 132
Range, Ulrik 84–86
Rappaport Ottó 132, 133
Reagan, Ronald 77
Rényi Gábor „Kékesi Péter” 101
Rév Lajos 30
Rich, Mark 129
Romsics Ignác 18, 19
Roth, Kurt 134
Rozanov, Ivan Szergejevics 103
Russay István „Vadász” „Máté” 111–117, 119–130, 133, 145, 147–160, 162, 165–169

S

Salusinszky István 28, 29, 31, 32, 48, 58,
115, 119, 120, 122, 123, 132, 162
Sambar, Moshe 131, 139
Sárközi Sándor 23
Savi, Vittorio 28
Scarlis, Basil 126
Schalkhammer János 83, 85
Scherman 65
Schmidt Mária 13
Schmidt, Oscar J. 142, 145, 146
Schmidt-Schweizer, Andreas 13
Schuster, Peter 98, 99
Sebestyén János 27, 28
Serre, Jean Ludovic 48
Simon Endre 28
Simon István 10
Simon István 46
Solt Pál 10, 145
Soltész István 145
Soós Mihály 15, 38
Spányik Imre 67
Stelzl-Marx, Barbara 49
Strauss, Richard 153
Swraj, Paul 42, 43, 48

SZ

Szabó Béla István 46
Szabó Gergely 163
Szabó Győző 10
Szabó János 35, 36
Szakács Sándor 19
Szalai Béla 69, 144
Szálasi Ferenc 59
Szarka Károly 138
Szekér Gyula 145
Szendrő László „Vegyész” 136, 137
Szilágyi Gábor 46–48, 51, 67

Szőnyi Olga 147, 151–157, 167
Sztálin, Joszif Visszarionovics 18
Szűcs Ferenc 23
Szűcs György 169

T

Tabajdi Gábor 24
Tímár Mátyás 20
Torontáli Sándor 117
Tóth Eszter 12, 22, 24
Tóth István 10
Tóth József „Márk” 126, 147, 159, 168,
169
Tőke Péter 146
Tömpe István 56, 129
Törzsök Éva 42
Tyranski, Kazimierz 152

U

Udvardi Károly 34–36, 143
Udvardi Sándor 143
Ujvári Zoltán 73–75, 78, 90, 93
Ungváry Krisztián 24

V

Vajna Gábor 52, 53, 57, 61, 62, 66, 111,
125, 133
Veress Péter 75, 76, 145

W

Wagner, Ladislaus 113, 115, 148, 149, 152,
153

Z

Zanathy János 10
Zéew, Bentzur 131–133, 135
Zentner, Peter 46
Zinner Tibor 10, 23, 28

CÉGNÉVMUTATÓ

A

Addo 68
Agrimex 68
Általános Értékforgalmi Bank 57–59, 70
Andre 123
Artex 48, 60
Asea-Atom 96

B

Banca Commerciale Italiana 66
Baustoffimportkontor GmbH 117, 119, 166
BÁV 80
Bayerische Vereinsbank 66
Berma Wien 125
British Petroleum (BP) 68

C

Cantrade Bank 122
Central Wechsel- und Creditbank 56, 57, 61, 137, 140, 146
Central Wechselstuben AG 56
Centropa AG. Bern 57, 58, 60, 61, 69, 70
Centropa Kft. 59–61
Centropa Wien 57, 61, 69, 122
Chemolimpex 48
CIB Bank 66
Cifal 48
Comix 48
Control Data Corporation 74–76, 101, 108

Cooperative Lafayette 48
Creditanstalt Bankverein 148
Creditanstalt Wien 66

D

Dataproducts Corporation 75, 76
Delta Szaklapkiadó és Műszaki Szolgáltató Leányvállalat 31
Digital Equipment 96

E

Egyesült Izzó Rt. 102, 145
Egyesült Villamosgépgyár 66
Elektroimpex 48
Elektromodul (EMO) 33, 34, 76, 87, 88, 91, 94–102, 105
Emotronik 97, 99
Eurocom 68, 69, 70
Ewetco 109

F

Fabriken 3 F Horsens 144
Ferunion 116–118

G

Geleco AG-Vaduz 142, 146

H

Híradástechnikai Szövetkezet 88
Hungagent 48, 61
Hungarocamion 96
Hungexpo 48

I

IBM 74, 106
IBUSZ 54
Importtrade 65
Integrated Time AG 95
Interag 142–146
Interagra 47, 48
Intercooperation Kereskedelemfejlesztési Rt. 63, 64, 66, 67, 108
Intereurop Vaduz 29, 69, 70
Intereurop Wien 29, 69, 70
Interminex 152
Interpress Nyomda és Lapkiadó Vállalat 25, 31
Intraco 48
IPPO 101
Italimpex 47, 48, 61
ITT SRT 90, 91, 97
ITT Wien 64, 65

K

Konsumex 48, 60
Koor Industries Ltd. 103
Koor Trading 102–104
Kurimoto 108, 109

L

Leser Analysis Optics 98
Lignimpex 30
Linde 68
Long-term Credit Bank 66

M

Magyar Külkereskedelmi Bank 9, 29, 39, 48, 52–54, 57, 58, 61–63, 114, 120, 122, 123, 128, 138, 142, 145, 146, 166, 167
Magyar Nemzeti Bank 15, 35, 38, 39, 43, 45, 52, 57, 59, 66, 69, 82, 88, 112, 128, 129, 131, 137, 138, 140, 141, 142, 144, 166, 167

Magyar Optikai Művek (MOM) 99
Mahart 96
Malév 71
Mechanikai Laboratórium³⁴
Merta 150, 166
Metalimpex²¹, 25, 29, 30, 43, 44, 58, 68–70, 120, 134
Metrimpex 98
Mikroelektronikai Vállalat 87, 99, 100, 108
Mikromodul 99, 100
Mineralimpex 9, 16, 48, 111, 112, 115, 118–124, 126, 128–130, 140, 141, 147–149, 152, 154, 158, 159, 162, 165–169
Mineralkontor 111, 119–126, 128, 130, 142, 147, 148, 150, 152, 153, 157–159, 166, 169, 171
Minex 152
Mintrans Establishment 150, 167
Modultechnika Kft. 88, 99
Mogürt 31
Monimpex 47, 68, 149

N

Nemzeti Kereskedelmi Rt. 10
Nikex 31, 62

O

O.P.F. 48
Oerlikon 68
OTP 133, 147, 153
OTP Penta Tours 133

P

Penta Tours Reisen Wien 133
Pénzüntézeti Központ 57, 58, 60, 70, 145, 153, 156, 157, 168, 169
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 57
Philipp Brothers (Phibro) 32, 66, 127–131, 139, 147, 151, 153, 154, 158, 159, 167

Plantronik 104, 105
Powerine Oil Company 146
Powering Company Holdings Ltd.-Gibraltár 142
Pressinform 36

R

Radex 150, 153, 158, 166
Renault 49
River 49–51
Rolls-Royce 106
Royal Dutch Shell 43

S

Salomon Brothers 128
Schweizerische Bankverein 155
Schweizerische Kreditanstalt Bank 155
SCS GmbH 87, 88
Semcotec 105, 106
Setron 87
Sicontact Siemens Számítóközpont és Koordinációs Iroda 62, 63, 95
Siemens AG 62, 63, 95
Smitronic AG 95
Société Générale 66
Soresco 28, 29, 47, 67
Sorice 48
Sphero-Evig GmbH 66

SZ

Szerszám- és Készülékgyár 34

T

Tannimpex 48
Technika Külkereskedelmi Vállalat 89
Technoimpex 31, 125
Telxon 85
Terimpex 47–49, 60, 67, 68, 133
Taiyo-Kobe Bank 66
Transelektro 61, 63
Tunggram Elektricitats AS. Koppenhága 144

U

Universal Piackutató Iroda 26, 147

V

Veitscher-Magnezitwerke 150, 153, 158, 166
Videoton 73–86, 88–94, 97, 101, 105, 108, 127
Videoton Ipari és Külkereskedelmi Rt. 74, 91
Videoton Rt. Moszkvai Műszaki-Kereskedelmi Központ 78
Videoton Számítástechnikai Gyár 78
Voest-Alpin 125
Vue Touristique Idegénforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat 70, 71

W

Waltham Elektronik GmbH 73, 80–89, 97, 98, 102, 146, 162
Weltexport 65
Winter Bank 133, 134, 139

Z

ZIL 106

